

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Ove Rodes dagbøger

Ved TAGE KAARSTED

Indenrigsminister
Ove Rodes
dagbøger 1914–1918

VED

TAGE KAARSTED

Skrifter udgivet af

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE

29

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS 1972

Udgivet med støtte fra

STATENS HUMANISTISKE FORSKNINGSRÅD

Omslagsbillede

Ministrene forlader 23. april 1915 Christian 7.s palæ på Amalienborg efter det statsrådsmøde, hvor det som en optakt til grundlovsændringen blev besluttet at opløse rigsdagen. Fra højre ses landbrugsminister Kristjan Pedersen, indenrigsminister Ove Rode, finansminister Edv. Brandes, forsvarsminister P. Munch (med ryggen til) og konseilspræsident C. Th. Zahle. Foto: Holger Damgaard, Politiken.

ISBN 87 504 0314 1

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Indhold

Indledning	9
1. Optegnelser om krigsudbruddet 1914	15
2. Dagbog 1914	29
3. Dagbog 1915	64
4. Dagbog 1916	123
5. Dagbog 1917	140
6. Dagbog 1918	188
Personregister	216

Forord

Ved udsendelsen af denne kildeudgave bringer jeg Ove Rodes børn min hjerteligste tak for at have givet mig fri rådighed over deres fars dagbøger, således at de kunne udgives af Jysk Selskab for Historie. Takkes skal også Statens humanistiske Forskningsråd, som har ydet tilskud til bogens trykning. Fruens Bøge, august 1972.

Tage Kaarsted

Ove Rode fotograferet omkring 1920 ældet efter syv opslidende ministerår.

Indledning

Ved sin død i 1933 efterlod politikeren og journalisten Ove Rode sig et meget omfattende arkiv, der efter overdragelsen til Rigsarkivet i ordnet stand fyldte 81 pakker og et bind indbefattet forskellige mindre efterafleveringer fra Ove Rodes børn. Hovedparten af arkivet består af modtagne breve, koncepter til svar, manuskripter mv. samt en 18-pakker stor samling papirer vedrørende landets forsyning under første verdenskrig – navnlig arkivalier fra Den overordentlige Kommission af 8. august 1914.

Rode førte ikke normalt dagbog, når bortses fra, at han ved enkelte særlige lejligheder gjorde et notat som f. eks. om systemskiftet. Men da verdenskrigen var udbrudt, forsøgte han at anlægge en egentlig dagbog, som hermed udgives.

Mens udenrigsminister P. Munchs otte store bind erindringer og optegnelser er et monument over en politikers indsats og tillige en rig kilde til forståelse af hans ideologi, er Ove Rodes dagbogsoptegnelser kun en torso. De yder ikke deres forfatter fuld retfærdighed – hverken hvad angår stil, skønt hans evner som skribent dog sine steder slår igennem, eller når det gælder hans samlede politiske tankesæt, hvor talerne er bedre kilder, eller hvis man vil fastholde hans personlige indflydelse på regeringens og partiets politik i almindelighed og indenrigsministeriets i særdeleshed, selv om den dog kommer frem i glimt.

Dagbogsoptegnelsernes værdi ligger i, at de viser sider af et regeringskollektivs arbejdsform og ved de faktiske oplysninger, der gives om en række sagforhold, som f. eks. det islandske problem, grundlovsforhandlingerne, partiernes indbyrdes forhold, den udenrigspolitiske situation og det sønderjyske spørgsmål samt ifølge sagens natur især forsynings- og rationeringspolitikken. I en række tilfælde suppleres og nuanceres f. eks. P. Munchs værk. Endelig optræder et stort antal personer, af hvilke nogle karakteriseres – især kong Christian 10. og Venstres leder J. C. Christensen, ministeriets to farligste og mest uberegnelige modstandere.

Anden litteratur

Den politiske baggrund for dagbogen skal ikke nærmere omtales. Man henvises til at læse de foreliggende *historiske fremstillinger*, f. eks. Erik

Rasmussen: Velfærdsstaten på vej 1913–39 (Politikens Danmarkshistorie bd. 13, 1965). For Det radikale Venstres historie foreligger Erik Rasmussen og Roar Skovmand: Det radikale Venstre 1905–1955 (1955). For den økonomiske politiks vedkommende kan nævnes Einar Cohn: Danmark under den store Krig. En økonomisk Oversigt (1928) og Erling Olsen: Perioden 1914–1931, i Dansk Pengehistorie 2 (1968), mens militærpolitikken er behandlet i Beretning afgiven af Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige ordning til Regering og Rigsdag I (1922) og II Bilag (s. å.). Jørgen Steining: Danmark og Island, i Den danske Rigsdag 1849–1949 VI (1953), belyser krisen mellem de to lande.

Af trykt kildemateriale (bortset fra Rigsdagstidende mv.) er som allerede berørt P. Munch: Erindringer 1909–14 (1960) og 1914–1918 (1961) meget væsentlig ved deres fyldige fremstilling, der for mange afsnits vedkommende består af samtidige notater. Erik Scavenius: Danmarks Udenrigspolitik under den første Verdenskrig (1961) er skrevet mange år senere uden støtte i egne, samtidige optegnelser og giver bl. a. af denne grund væsentligt mindre. H. N. Andersens fredsmissioner og handelsrejser er omtalt i Danmark under Verdenskrigen. Udarbejdet på grundlag af H. N. Andersens Optegnelser af Fr. Dahl, Knud Fabricius og H. Stein (1926). Fra modstanderside foreligger Alex. Foss: I Krigsaarene 1914–1919 (1920), der består af nogle af den fremtrædende højrepolitiker og industrimands taler. Han deltog aktivt i reguleringspolitikken, som Ove Rode forestod. Nævnes bør også Holger Federspiel: I Grosserersocietetets Tjeneste 1915–1916. Den dansk-engelske handelsoverenskomsts tilblivelse (1928).

Selv udsendte *Ove Rode*: I Krigens Vendetegn. Udvalg af Taler holdt i 1913–1920 (1921). Man må ved benyttelsen af denne bog være klar over, at der er foretaget forkortelser især af rigsdagstalerne; men udvalget giver et udmærket billede af Ove Rodes politiske holdning og baggrunden for en række af de økonomiske indgreb, som han havde ansvaret for. Nogen færdig biografi om Ove Rode findes ikke; men udgiveren har udsendt *Ove Rode* – en politiker bliver til (1963) og *Ove Rode* som partipolitiker (1971). De dækker henholdsvis perioderne 1867–1901 og 1901–1913, og biografien vil blive afsluttet med en fremstilling af perioden 1913–33.

Det andet ministerium Zahle

Zahles andet ministerium var udnævnt i juni 1913. Da der bestandig referes til dets medlemmer, skal disse anføres her: Konseilspræsident og ju-

stitsminister *C. Th. Zahle*, udenrigsminister *Erik Scavenius*, finansminister *Edvard Brandes*, indenrigsminister *Ove Rode*, minister for kirke- og undervisningsvæsen *S. Keiser-Nielsen*, forsvarsminister *P. Munch*, minister for offentlige arbejder og handelsminister ad interim *J. Hassing Jørgensen* og landbrugsminister *Kristjan Pedersen*.

P. g. a. Edvard Brandes' sygdom blev *Christopher Hage* 20. marts 1916 udnævnt til minister uden portefølje, og 28. april s. å. overtog han handelsministeriet fra Hassing Jørgensen. Ved samme lejlighed deltes p. g. a. den Arboe-Rasmussenske sag ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen (i daglig tale kultusministeriet) i et undervisningsministerium under Keiser-Nielsen og et kirkeministerium under *Th. Povlsen*.

Som en følge af krisen omkring salget af de dansk-vestindiske øer optoges 30. september 1916 som ministre uden portefølje (de såkaldte kontrolministre) *J. C. Christensen*, *Chr. M. Rottbøll* og *Th. Stauning*. Mens de to første udtrådte før valget i 1918, nemlig 16. januar 1918, forblev Stauning i ministeriet. P. g. a. den europæiske revolutionære uro, der også – om end i svagere form – smittede af i Danmark, fik Stauning fra 18. november 1918 overdraget ledelsen af visse sociale og arbejdermæssige forhold fra indenrigsministeriet. For fuldstændighedens skyld skal det nævnes, at *H. P. Hanssen* fra 24. juni 1919 blev medlem af ministeriet med den opgave at varetage de særlige genforeningsopgaver.

Endelig omfattede ministeriet skiftende repræsentanter for Island. Disse residerede i Reykjavik og kom kun undtagelsesvis til København for at deltage i statsrådsmøder og politiske forhandlinger – i disse år mest om Islands statsretlige stilling. Ved ministeriets udnævnelse var *Hannes Hafstein* minister for Island; men han afgik allerede 21. juli 1914, hvor han efterfulgtes af den i dagbogen hyppigt omtalte *Sigurdur Eggerz*, der sad til 4. maj 1915, hvor han efterfulgtes af *Einar Arnorsson*. Han afløstes 4. januar 1917 af *Jon Magnusson*, *Sigurdur Jonsson* og *Bjørn Kristjansson*, som alle tre sad til 28. august 1917, hvorefter *Sigurdur Eggerz* vendte tilbage. Ved forbundslovens ikrafttræden 1. december 1918 udtrådte Islands minister af den danske regering.

Indenrigsministeriet

Som det fremgår af opremsningen af ministeriet Zahles medlemmer, var der dengang væsentlig færre ministerier end i vore dage. Indenrigsministeriet rummede således en række sagområder, der nu henhører under selv-

stændige ministerier. Da det vil lette forståelsen af dele af dagbogsoptegnelserne, skal der kort redegøres herfor.

I 1914 talte indenrigsministeriet blandt sine væsentligste sagområder valgene til rigsdagen, amtmands- og borgmesterembederne, kommunalvæsenet derunder tilsynet med amter og købstæder, beværternæring, kreditforeninger, afholdsforeninger, skytteforeninger og idræt samt bygningsvæsenet, de kongelige slotte og bygninger, de kongelige haver, udskrivningsvæsenet og indfødsretsspørgsmål.

Videre lærlingeforhold, arbejderforhold, den faste voldgiftsret og statens forligsmand, arbejdsanvisningsdirektoratet, arbejdsløshedsinspektora-tet, direktoratet for arbejds- og fabriktilsynet, ulykkesforsikring, forsikrings-rådet, sygekasseinspektora-tet og Statstidende. Hertil kom hele det offentlige fattigvæsen, alderdomsunderstøttelse og opdragelsesanstalter.

Endelig var indenrigsministeren chef for Den kongelige grønlandske Handel og Grønlands styrelse samt Generaldirektoratet for Postvæsenet. Den sidste institution overgik dog ved regeringsomdannelsen i 1916 til ministeriet for offentlige arbejder.

Imidlertid blev det, der slutte det meste af Ove Rodes ministertid – og udmarvede hans kræfter – varetagelse af forsynings- og reguleringspoli-tikken. Man kan spørge, hvorledes det blev tilfældet, når der dog fandtes både et handelsministerium og et landbrugsministerium.

Det formelle grundlag var loven af 7. august 1914, hvis vigtigste para-graf lød: »Indenrigsministeren bemyndiges til indtil videre at træffe for-anstaltninger til regulering af prisen på levnedsmidler og varer derunder mod fuld erstatning at lade staten overtage sådanne levnedsmidler og va- rer, som det er af betydning for samfundet at have rådighed over.

Købesummen for varer, som staten måtte overtage, fastsættes af kom-missioner, hvis virksomhedsområde og sammensætning bestemmes ved kgl. anordning.«

Når det blev indenrigsministeren, der fik denne meget vidtgående be-myndigelse og ret snart med den som grundlag skabte »det nye indenrigs-ministerium« med dets centralstyring af forsyningspolitikken, kunne det p. g. a. indgrebenes decideret sociale baggrund motiveres med, at han var regeringens socialminister og med, at indenrigsministeriet endnu i 1914 stadig havde visse næringssager under sig. Reel betydning havde det vel også, at kommunerne som nævnt henhørte under indenrigsministeriet, og deres medhjælp viste sig hurtig nødvendig. Videre besad handelsmi-nisteriet og landbrugsministeriet, der begge få år før var udskilt af in-denrigsministeriet, ikke den samme prestige som moderministeriet med

dets rod i Danske Kancelli, og endelig var Ove Rode en dynamisk natur, der med en ikke ubegrundet, naturlig selvfølgelighed fandt det rimeligt, at de krævende arbejdsopgaver tilfaldt netop ham, der jo dog havde de bedste forudsætninger for at løse dem.

Manuskriptet

I kapitel 1 aftrykkes Ove Rodes optegnelser vedrørende krigens udbrud. Det drejer sig om notater på løse ark. De første om 31. juli er gjort umiddelbart efter de skildrede begivenheder og med vedlagte notater fra statsrådssekretær, senere professor Erik Arup og P. Munch. Det samme er tilfældet med notatet om 2.–3. august, mens første del af notatet om 5. august 1914 er nedskrevet 18. oktober 1914, anden del 7. juni 1915.

Det egentlige dagbogsværk omfatter fem bind af »Landmandsbankens røde Bog« (format 19 x 16 cm), en kalender dækkende hvert af årene 1914–1918 og med én side med påtryk reserveret til hver dag. På dage, hvor Rode har givet sig tid til lange indførsler, er den givne ramme sprængt, idet han da er gået videre frem og tilbage på de omkringliggende sider.

Optegnelserne synes ud fra både ydre og indre kriterier at være indført på den angivne dag. Det fremgår bl. a. af, at Rode i enkelte tilfælde udtrykkelig har bemærket, når der var tale om en senere indførsel. Dagbøgerne er (bortset fra sommeren 1915) ført nogenlunde regelmæssigt fra september 1914 og til maj 1916, derpå igen fra januar til juni 1917, hvorefter der bortset fra et par sporadiske optegnelser fra januar 1918 er en lakune på over et år; optegnelserne slutter med perioden september til december 1918. Af de 53 krigsmåneder er der optegnelser for ca. 30's vedkommende. Der foreligger ingen oplysninger om, hvorfor dagbogsføringen i perioder er opgivet; men det kræver ikke megen fantasi at forestille sig, hvor uoverkommeligt dette arbejde i perioder må have været for den ellers alt overkommende.

Ove Rodes håndskrift er vanskelig at læse, ikke mindst i disse dagbogsoptegnelser, der ikke blot hyppigt er i telegramstil, men også sædvanligvis indført i flyvende fart og ud på natten. En værdifuld støtte ved udgivelsen har en afskrift foretaget af Ove Rodes hustru været. Af et brev til C. Th. Zahle dateret 14. februar 1935 fremgår, at fru Line Rode på dette tidspunkt var færdig med året 1914. Ved sin død i 1936 var Line Rode blevet færdig med bindene 1915–17. Afskriften er umiddelbart derefter blevet renskrevet af Line og Ove Rodes datter fru Lise Hurwitz, der

under dette arbejde har haft originalen til sin rådighed og konfereret med den i tvivlstilfælde. På trods af disse to hjælpeklender har udgiveren dog enkelte steder måttet opgive at tyde teksten ¹.

Nogle ganske få indførsler af helt privat familiemæssig art – som f. eks. en søns blindtarmsoperation – er uden afmærkning udeladt. Ellers er alt aftrykt. Retskrivningen er normaliseret, men med bevarelse af visse særpræg i stavemåden som f. eks. Sverrig og nogle steder »Venstre« for J. C. Christensens parti.

A. h. t. læseligheden har udgiveren enkelte steder indsat manglende småord i de mest telegramstilsprægede afsnit, ligesom de af Ove Rode anvendte forkortelser som f. eks. B–R for den tyske gesandt Brockdorff-Rantzau, EB for Edvard Brandes osv. overalt er opløst. Udgiverens tilføjelser er bortset herfra sat i skarp parantes, Rodes egne i rund parantes. Noterne er i reglen indskrænket til det minimum, der er nødvendigt til forståelse af teksten. M. h. t. personer henvises til personindexet bagest i bogen.

1. En god hjælp ved forberedelsen af det trykfærdige manuskript, ved personregistreringen og ved korrekturlæsningen er ydet af cand. phil. *Nete With Fogstrup*.

1. Optegnelser om krigsudbruddet 1914

Statsrådsmødet, fredag den 31. juli kl. 4 1/4 (?)

Forinden statsrådsmødet, der fandt sted i kongens palæ, spisestuen, og hvor vi mødte, som vi stod og gik, lige fra vort arbejde, forelå situationen således, at de militære myndigheder havde *bebudet* at ville foreslå sikringsstyrkens indkaldelse, når tysk mobilisering var en kendsgerning. Til øjeblikkelig udførelse ønskedes nogle mindre foranstaltninger.

Kongen, der var stærkt grebet og urolig, nervøs, forvirret, modtog os med en tale væsentlig om grev Moltkes indberetning. I denne tale gik han ud fra, at indkaldelsen af sikringsstyrkerne først skulle ske, når mobilisering i Tyskland fandt sted, og at der intet skulle foregå tidligere. Han blev derfor glædelig overrasket, da Munch i henhold til vore overvejelser af de militæres indstilling foreslog den mindre foranstaltning (de 2700 mand) straks.

Da Munch efter statsrådet senere havde møde med »hovedkvarteret«, havde de militære ændret deres opfattelse og foreslog nu indkaldelse af sikringsstyrken straks. Da det efter Moltkes samtaler i Berlin med Jagow og andre og hans erklæringer var nødvendig at holde vor linie, og først gå til større foranstaltninger efter eller samtidig med tysk mobilisering, modsatte vi os indkaldelsen og blev ved det i statsrådet vedtagne.

Da statsrådssekretæren ikke var til stede (ligesom landbrugsministeren), optoges intet referat af mødet; men forskellige tog notitser, og da Arup var hos kongen, udarbejdede denne i et par timer et referat. Dette bærer meget indtryk af det skifte i generalstabens opfattelse, som meddeltes Munch *efter* statsrådsmødet, idet det ser ud, som om kongen ønskede sikkerhedsstyrken indkaldt straks, hvad vi så modsatte os. Dette er en forskydning af det virkelige forhold. Kongens referat er sålydende:

»Jeg går ud fra, at årsagen til vort møde er de herrer bekendt, idet vi jo alle er grebne af det urobudskab, som telegrafien har meddelt, der har greben hele Europa, og må erkende situationens alvor og den fare, der mulig, hvad Gud forbyde os, også kan ramme vort fædreland. De ved, vi har stået i venskabelig og forstående diplomatisk forbindelse med Tysk-

land og ganske særlig i de sidste dage, og derfor lægger jeg dobbelt vægt på den sidste rapport fra grev Moltke, der er indkommen i dag, og som er en gengivelse af en telefonisk meddelelse, der indløb fra ham i aftes, medens jeg selv var i udenrigsministeriet, og efter hvilket jeg overværede udenrigsministerens bekræftelse overfor gesandten, at vi lige så åbent ville meddele, hvad vi i store træk foretog os. Det, som vi nu skal drøfte, er opfattelsen af, hvorledes rapportens slutning – »om det betimelige i at træffe visse politiske og militære dispositioner med enhver eventualitet for øje uden foreløbig at gribe til nogen endelig mobilisering« – skal løses.

Jeg finder, man skal lægge vægt på denne avertering, og til denne hører efter min formening »indkaldelse af sikringsstyrken«, thi inden den tyske mobilisation foreligger, behøver vi kun at udføre det nødvendigeste. Indkaldelse af denne fredsstyrke havde vi ifølge forsvarslovene bemyndigelse til, thi det var under erkendelse af det betimelige i alvorlige situationer at have denne styrke inde, at man havde sparet på det værnepligtige mandskabs antal under normale forhold. Jeg indrømmer, at de politiske forhold herhjemme har gjort, at man har tillagt denne indkaldelse særlig militær betydning, som den i egentlig forstand ikke har, da den falder ind under fredsforanstaltninger.

Jeg ved, at de herrer i går har stået overfor partiførerne og klarlagt situationen uden væsentlige interpellationer fra disses side og med det indtryk, at disses stilling var passiv. Jeg vil udlægge situationen således, »at den, der tier, samtykker«, og da ud fra de følelser, der må besjæle danske mænd, skrider til handling, når situationen er så alvorlig. Rigsdagen behøver de ej at frygte, partierne kender situationen og forsøges at rette bebrejdelser, behøver de herrer kun at henpege på, at ingen i de sidste 70 (40?) år har været i en tilnærmelsesvis så kritisk situation.

Endnu lod Tyskland os foretage, hvad vi ønskede, og efter den forudgående noteudveksling kunne vi ikke nære tvivl herom – men hvor længe er [?] disse overførelsesmuligheder åbne for os – nemt vil vi her komme for sent, og så havde vi allerede brudt vore internationale forpligtelser og forsømt det nødvendigeste til hævvelse af vor egen selvstændighed.

Udenrigsministeren oplæste en samtale, han havde haft med grev Moltke, der tilrådede påbegyndelse af havnespærringer og maritime foranstaltninger. Ifølge disse udtalelser tilrådede han, at såfremt vi foretog os noget så udelukkende at udføre disse, som faldt under international karakter, thi indkaldelse af sikringsstyrken kunne nemt fra tysk side betragtes som rettet mod dette, ved at landbefæstningen indgik i denne

sikring, og her måtte vi vise den største varsomhed – thi det var en ikke ualmindelig opfattelse i Tyskland, at vi var underforstået i ententen, hvad den nylig afsluttede officielle rejse havde bestyret.

Konseilspræsidenten udtalte, at ministeriet var sit fulde ansvar bevidst, men fandt at man stadig burde foretage det mindst mulige for ej at henvende for megen opmærksomhed og udbad, om forsvarsministeren måtte fremsætte sit syn.

Forsvarsministeren sagde, at han gennem overvejelser var kommen til erkendelse af, at kun det nødvendigeste stadig måtte udføres i lighed med, hvad man underhånden allerede havde gjort. Han havde tænkt sig en modereret indkaldelse af efterårsmandskabet, men fandt dog, at særlig burde opmærksomheden henvendes på marinen og søbefæstningen, og disse to faktorer mente ministeren det rettest [?], at marinen fik forøgelse af 1300 mand inden minespærring og første linie mandskab. For fodfolkets vedkommende var det noget vanskeligere, da man havde en særlig inddeling for landsdele, havde indkaldelse enslydende pr. årgang hele landet over. Stærkt ønske næredes for at få jyderne over, og man havde under overvejelse, på hvilken måde det bedst og stille kunne foregå. Ministeren henstillede, at man endnu i aften skulle indkalde mandskab til marinen og søbefæstningen og så lade alle videre foranstaltninger stå hen. Jeg (J:HM) tilføjede, at den foreslåede indkaldelse allerede var noget, man måtte så foreslå, at vi, forinden vi skiltes, måtte være enige i, hvad vi ønskede foretaget, såfremt vi pludselig erfarede med sikkerhed, at Tyskland mobiliserede, thi der blev måske ikke så levnet tid til konference, således at vi straks måtte foretage det fornødne for ikke ventelig at modtage forbud om at udføre overføring af mandskab.

Ministeren svarede [?], når situationen vekslede så hurtigt, var det forkert at binde sig på forhånd, da andre foranstaltninger til den tid mulig var mere påtrængende. Jeg sagde, at vi måtte tage tiden i agt for ej at komme for sent og bifaldt de af ministeren foreslåede foranstaltninger til udførelse. Ministeren foreslog i tilslutning til mineudlægningen lovforslag til lodstvang.

I tilslutning hertil foreslog konseilspræsidenten forbudslovsforslag til ofentliggørelse af forsvarslignende meddelelser og særlig ej fremmede magters søbevægelser omtale. Finansministerens forbud mod bytning af sedler i guld og endelig handelsministerens forholdsregler for kreditbanker.

Sorgenfri 1/8 1914.

Christian R.«

Til dette referat, hvis besynderlighed jeg ikke nu skal kommentere, gjorde jeg vedrørende kongens udtalelser følgende bemærkninger til statsrådssekretæren.

I Hans Majestæt Kongens afskrift findes i referatet af Hans Majestæts *første udtalelse* ikke følgende bemærkning, som jeg noterede:

»Dersom Tyskland mobiliserer, bør vi altså skride til sikringsstyrkens indkaldelse. Når den tyske udenrigsminister åbent og positivt erklærer, at Tyskland ingen aggressive hensigter har, tror jeg ikke, man lægger os hindringer i vejen for at overføre tropper. Senere vil man måske tilkendegive os, at ethvert skridt er fjendtligt. Der er også i Moltkes indberetning noget *negativt*, nemlig i Jagows meddelelse om, at England havde erklæret, at det ville findes blandt Tysklands modstandere, og at han ikke kunne sige, om vore farvande på et senere tidspunkt af begivenhedernes udvikling ville blive respekterede. Heri lå jo, at de altså nu ville blive det.«

[Overstreget står:]

Efter mine optegnelser faldt Hans Majestæts udtalelser om sikringsstyrkens art først efter konseilpræsidentens udtalelse, idet Hans Majestæt bl. a. sagde, at sikringsstyrken efter loven var tænkt som forøgelse af fredstyrken for at gøre det unødvendigt at have en større fredsstyrke til stadighed inde.

Efter forsvarsministerens første udtalelser om, at det, i henhold til de diplomatiske indberetninger, før Tysklands mobilisering var en afgjort kendsgerning, ikke ville være rigtigt at skride til større foranstaltninger, og at de militære myndigheder jo heller ikke havde gjort indstilling derom endnu, men at man ønskede nogle mindre foranstaltninger allerede i dag (hvilke nærmere skildres) – sluttede Hans Majestæt sig med glæde hertil og tilføjede derefter, at det var bedst allerede nu at beslutte, at det næste skridt, når den tyske mobilisering forelå som en kendsgerning, skulle være sikringsstyrkens indkaldelse.

Forsvarsministerens bemærkning hertil om, at foranstaltningen var under overvejelse, men at dens iværksættelse først burde besluttes, når efterretningen forelå, for at dens betydning helt kunne bedømmes – har jeg nedskrevet i følgende form:

Det forekommer mig ønskeligt at forbeholde for statsrådet og Deres Majestæt handlefrihed i det øjeblik, da efterretningerne om tilstanden foreligger.

Efter forsvarsministerens udtalelse fremsatte Hans Majestæt (nr. 3) bl. a. følgende betragtning, der ikke findes i Hans Majestæts referat:

Vi må iagttage streng neutralitet til alle sider. Skal vi have vore forhold afvejet på den europæiske vægtskål, må de være minutøst korrekte. Alle må vi håbe, at den truende fare drev over, så hvad der hidtil er sket, kun har vist os, hvordan vi alle stod overfor hinanden. De europæiske stormagter har vist deres stilling. Nu gælder det om, at vi viser overfor alle, at vor eneste bestræbelse går ud på, at vi vil være udenfor.

Erik Arups notitser

[På sidste side af ovenstående referat har Rode noteret:]

Notitser af Arup om rækkefølgen af de talende til statsrådsreferatets affattelse:

[Med Erik Arups hånd:]

1. Kongen
2. Udenrigsministeren
3. Konseilspræsidenten [?]
4. Kongen
5. Forsvarsministeren
6. Kongen
7. Forsvarsministeren

Kongen insisterede på sikringsstyrken, *hvis* Tyskland mobiliserede, men kongen forlangte ikke samme *aften* sikringsstyrken indkaldt.

Stærk meningsforskel mellem generalerne og ministeren om aftenen, idet generalerne holdt på sikringsstyrkens indkaldelse.

Ove Rodes oprindelige referat

Kongen: Dersom Tyskland mobiliserer, sikringsstyrke.

Når den tyske u. siger dette åbent, tror jeg ikke, man lægger os hindringer i vejen for at overføre tropper.

Senere vil man måske tilkendegive os, at ethvert skridt er fjendtligt. Også noget negativt i Moltkes erklæring, nemlig Jagows erklæring om England som modstander og, at senere kunne han ikke sige, om vore farvande ville blive respekterede. Altså nu vil de blive det.

De politiske førere var blevet underrettet og havde ikke gjort indvendinger.

Scavenius oplæste de seneste erklæring, deriblandt Moltkes rapport. Henvendelsen til Jagow og om samtale med Brockdorff-Rantzau fremhævede det tyske grundlæggende synspunkt, at forholdsregler til lands tænkes rettet mod Tyskland.

Zahle: Udelukkende i F.'s interesse.

Kongen: Sikringsstyrken ikke krigsmateriel, tænkt som styrkelse for fredsstyrken for at gøre det unødvendigt at have store fredsstyrker til stadighed inde.

Munch: Det forekommer mig ønskeligt at forbeholde for statsrådet og Deres Majestæt handlefrihed, til når efterretning om tilstanden virkelig foreligger.

Kongen: Streng neutralitet til alle sider. Skal vi have vore forhold afvejet på den europæiske vægtskål minutøst nøjagtig.

Gid det drev over, så det kun havde vist os, hvordan vi alle stod overfor hinanden. De europæiske stormagter viste deres stilling. Nu gælder det om, at vi viser korrekt overfor alle, at vi vil være udenfor.

Munch: Måske rigsdag i sagen [?]

Scavenius ønskede at pointere, ententen regnede med os som uvillige overfor.

Finansministerens forslag.

P. Munchs referat

[På særligt ark med Munchs håndskrift]

Moltkes rapporter.

Hvis Tyskland mobiliserer – rigtigt at indkalde sikringsstyrken. Tyskland næppe hindringer i vejen for transport af civile militære. Nogle vil finde, at dette skridt er for lidt. – Hvis Tyskland mobiliserer ikke lang frist, kunne komme henv. til konsejlspræsidenten. – Konference med førerne. – Ministeriet derved frit for ansvaret. Her handles som danske mænd ikke som parti.

Scavenius meddeler de sidste efterretninger fra M. og sin samtale med grev Rantzau – hvad der sker på land 0: fæstningen, kun rettet mod Tyskland. Kunne forstå, at noget må foretages.

Scavenius fandt det overflødigt andet end det, der sikrer kyster og havne, da Tyskland intet tilsigter mod os. Dette noget, vi skal tænke på.

Zahle: Ministeriet fulgt begivenhederne, de største, rede til at handle udelukkende i fædrelandets interesse, således som i hvert øjeblik rigtigt.

Forsvarsministeren rede til at forelægge forslag.

Kongen: *Sikringsstyrken* ikke noget, der kan regnes for særlig krigsmateriel. *Størelsen* vel nok betydeligere end oprindelig tanken.

Scavenius mener, at grev Moltke bør kunne meddele.

Brandes: Reservefonden evt. inddrages i kassebeholdningen. Statsbeviser til 25 millioner. Tilladelse til ikke at indløse med guld.

Munch [Intet anført].

Søndag, den 2. – mandag, den 3. august 1914

Efter mødet i marineministeriet med pressen tog jeg med Munch hjem for at redigere den fortrolige meddelelse om, hvad pressen ikke måtte omtale. Ved 10^{1/2}–11 tiden ringede Scavenius, at vi øjeblikkelig måtte komme i ministeriet. Vi tænkte straks, at det måtte være grev Rantzau, der havde aflagt besøg med en meddelelse. Uden for udenrigsministeriet stod Scavenius og foreslog, vi skulle køre til Zahle i stedet for at blive der, hvor sammenkomst var mere opsigtsvækkende, ikke mindst da Brockdorff-Rantzau lige var gået.

I bilen læste vi udtalelsen fra den tyske regering, som Brockdorff-Rantzau havde oplæst og ladet Scavenius afskrive. Han havde haft den siden krisens alvorlige vending med ordre til at afgive den, når krig var udbrudt. Brockdorff-Rantzau sagde sig meget nervøs over ingen officiel meddelelse [at have fået] hjemmefra, men da ifølge telegram den russiske ambassade i Berlin var afrejst for at passere igennem København på hjemrejse, havde han taget dette for den officielle meddelelse og afgav den nu.

(E. Brandes og Munch tog afskrifter af den). Den siger omtrent: Deutsche Regierung keinerlei Absichten den Bestand des dänischen Staates zu gefährden. Aber ohne Wollen und Zuthun könnten die Kriegereignisse

(medføre) Uebergreife der Operationen in dänischen Gewässern. Dänemark muss sich des Ernstes der Situation bewusst werden und (rede til) eventuell Stellung nehmen.

Brockdorff-Rantzau tilføjede, at [han havde] ordre til at afgive uden kommentar. Sagde ingen trussel osv. Ingen tidsfrist etc. Forespørgsel. (Spørgsmålet: Krav om svar inden bestemt tid). I konversationen umiddelbart derefter fremsatte han sin vanlige mistro [?] til dansk neutralitetserklæring – spurgte om evt. almindelig mobilisering skulle vendes mod dem, om hvornår danske soldater rykkede frem mod Nordslesvig osv. Antydede, at militærpartiet havde tvunget os frem (hvad ganske urigtigt), at der var uenighed i ministeriet osv.

(Denne sidste fremstilling fik vi først senere).

Da vi kom til Østbanegade, stod Zahle i døren. (Chaufføren på bilen så nu noget forfærdet ud). Han havde ikke kunnet ringe Brandes op. Munch og jeg kørte derfor videre til Brandes, fik med møje huset banket op og sendte herefter bud til Zahle om, at Scavenius og han skulle komme der (for ikke at give chaufføren alt for meget at tænke over).

I nogle meget uhyggelige og oprivende nattetimer gennemgik vi derefter situationen og drøftede et evt. svar, efter at Scavenius havde udviklet sit syn på henvendelsens betydning. Klar over nødvendigheden af klar udtalelse.

Frem og tilbage drøftelse af form og fremgangsmåde. Den form, vort svar fik ved 3-tiden, var omtrent dette: Die dänische Regierung nimmt zuversichtlich die Zusicherung der kaiserlichen deutschen Regierung an, dass Deutschland keinerlei Absichten osv. Die Regierung gibt sich der Hoffnung hin, dass die Kriegsereignisse osv. in dänischen Gewässern. Dänemark ist sich des Ernstes der Situation bewusst. Es wird sich in keinem Falle die Gegner Deutschlands anschliessen.

Forskellige tilføjelser og indskud var efterhånden skåret bort, og da jeg om natten kørte hjem, slog det mig pludselig, at den derved var blevet skadelig knap, ikke ret gav svar på den givne meddelelse. I en temmelig søvnløs nat – jeg tør nok sige den værste, jeg har haft – tumlede jeg ustandselig med disse sætninger og spekulationer. Det gjaldt jo om at finde en form, hvori vi fastholdt neutraliteten og samtidig fjernede Tysklands mistro til, at de ikke ville blive skadet [?], uden at andre magter derved med rette kunne gøre indvendinger mod vor holdning. Også var jeg adskillig [?] optaget af vor aftensamtale – grev Brockdorff-Rantzaus personlighed, idet det ikke lå uden for mulighederne, at han førte sagen noget stærkere frem – han pressede noget på hurtigt svar, skønt Scavenius

havde talt om, hvorfor man egentlig ønskede allerede nu, før spørgsmålet forelå aktuelt, at tage det frem. Brockdorff-Rantzaus meget nervøse og dekadente, i formen indsmigrende personlighed er ikke absolut tillidvækkende. Hans ærgerrighed indgiver ham naturligvis også ønsket om at opnå mest muligt i København.

Om morgenen tog jeg ind til Munch, fremholdt min bekymring og mine forslag, derfra var vi dødtrætte, forvågede hos Brandes i samme tilstand og endelig efter at have hentet Scavenius og Zahle sammen i finansministeriet til fornyet drøftelse. Jeg fandt på ny bekræftet, at det er godt at efterse ved dagslys, hvad man har udarbejdet om natten. Vi fandt hurtigt den form, skrivelsen fik:

Die dänische Regierung nimmt zuversichtlich osv. Dänemark ist sich des Ernstes der Situation bewusst osv. Die Regierung, deren Ziel Dänemarks Neutralität ist, kann nicht die Hoffnung aufgeben, dass die Kriegereignisse osv. Sollten aber ohne Dänemarks Willen und Zutun, vil det ikke ændre noget i Danmarks neutrale holdning. Dänemark wird sich in keinem Falle die Gegner Deutschlands anschliessen.

Efter aftale den foregående dag gik derefter Munch til konference med general Gørtz, viceadmiral Kofoed-Hansen og de to ministerielle direktører [N. B. Ulrich og V. Jøhnke], idet vi udskød en plan om at konferere med grev Frijs og Neergaard, indtil samtalen med de militære var ført, da fleres inddragelse i forhandlingerne først da kunne bedømmes.

Munch, der den foregående dag havde bebudet, at de militære ubetinget ville tiltræde – hvad E. Brandes betvivlede – vendte efter 1 1/2 times tid tilbage med tiltrædelse fra alle. De var nærmest stemt for alliance med Tyskland. At Kofoed-Hansen nærrede den opfattelse, var bekendt, men det måtte unægtelig overraske at mærke, at Gørtz ikke var fremmed for den, og i al fald ubetinget [?] for svaret. Når man erindrer, at militæragitationen her i landet dreves på modsætningsforholdet til Tyskland, og derved både ordningen og bevillingerne hertil drevet igennem, er det af en betagende virkning, idet det hele bliver alvor, at se denne front-forandring og Gørtz for alvor tale om et evt. angreb på Københavns landbefæstning.

Kl. 2 ca. Zahle, Scavenius og Munch og Gørtz og Kofoed-Hansen hos kongen, der var i sit alleruheldigste, forstyrret, opfarende, uklar, vrøvlet, stor på det og synkende sammen. Kl. 5 havde også han tiltrådt, og Scavenius gik til udenrigsministeriet, hvor han havde tilsagt Brockdorff-Rantzaus til svaret.

Her indtraf det besynderlige og næsten dramatiske, at just da Scavenius

havde oplæst udtalelsen, og Brockdorff-Rantzau udtalte sin tilfredshed med slutningen, men fundet vendingen om, hvad der ville ske, såfremt das Übergreif osv. fandt sted, uklar, ankom der telegram – en clair – fra Moltke i Berlin, at Brockdorff-Rantzaus henvendelse synes misforståelse med løfte om ziffertelegram. Da Scavenius rakte Brockdorff-Rantzau telegrammet, blev han aldeles overvældet, forsikrede, [at han] ikke kunne forstå det. Da ziffertelegrammet senere kom, indeholdt det denne [?] meddelelse: Jagow udtalt, at Brockdorff-Rantzaus henvendelse synes misforståelse. Regeringens erklæring om at ville indtage wohlwollende neutralitet tilfredsstillende.

Formentlig har Brockdorff-Rantzau telegraferet til Berlin, at noten var afgivet, og Jagow har da nok syntes at have fået nok om ørene i Belgien, Frankrig osv., [og derfor fundet det] mest rigtig at trække sig lidt tilbage. Muligvis har man ikke i Berlin ønsket henvendelsen afgivet, før krig med England kendsgerning ¹.

I møde hos Zahle 3. august ved 8-tiden gav Scavenius beretning, tog derefter til Sorgenfri for at meddele kongen beretningen, og vi enedes om, at han til Brockdorff-Rantzau skulle sige, at erklæringen naturligvis var taget tilbage, da man ikke havde bedt om svar, men at vi stod ved, hvad vi havde sagt.

Kongen var ved 8-tiden på Hvidøre, hvortil enkekejserinden af Rusland [f. prinsesse Dagmar] var ankommet. Han får antagelig andet der at høre. Det er i øvrigt ret trivielt at have hans uendelig uudviklede, blandede, lunefulde personlighed med dens ret ulidelige [?] forestillinger om sig selv – meget mangelfulde evner og svage kundskaber – at arbejde med. Folk, som kun kender hans elskværdige væsen og snart zünftige, snart patetiske taleform, har ingen begreb om, hvordan han virkelig er.

Dette døgn, som vist er det værste, jeg har gennemlevet, er endt, og vi har for så vidt nu klar stilling – og klar stilling, før det altså endnu er helt nødvendigt. Men endnu er det rædselsfulde verdensdrama først lige begyndt, hvornår nærmer det sig vore vande og strande og på hvilken måde? Lidt betryggelse er det naturligvis [?], at de militære ikke ønsker sammenstødet med Tyskland. Men hvem kan vide noget som helst om tiden. I dag siges det store engelske kabinetsråd, der fører England med ind i krigen, afholdt.

Søholm ² 3. august kl. 12 nat

1. Om denne vigtige episode se: Optegnelser af den tyske gesandt grev Ulrich Brockdorff-Rantzau i Jyske Samlinger, ny række VI, 1962–65, s. 181–189.
2. Herman Heilbuths landsted ved Emdrup sø n. f. København.

Onsdag, den 5. august 1914

Krigserklæringen mellem England og Tyskland. Forhandlingerne med generaler og admiraler, med partierne og i statsrådet m. m.

Nedenstående optegnelser er nedskrevet 18. oktober og kan altså ikke gøre krav på fuld nøjagtighed. Med kendskab til sådanne optegnelser usikkerhed – for eksempel fra forhandlingerne i det »udvidede statsråd« før ministeriet Halls afgang 1863 – giver jeg dem her for, hvad de er, erindringer om den bevægede dag. Jeg har ikke før fundet lejlighed til at nedskrive dem:

Om morgenen kl. 7 $\frac{1}{2}$ blev jeg vækket på Søholm med besked fra Munch om straks at komme ind til ministeriet. Der var i en time forgæves ringet efter mig – en fejlagtig omstilling var skyld deri. I bil nåede jeg omtrent 8 $\frac{1}{4}$ marineministeriet, i hvis sal var til stede: Brandes, Scavenius, Munch, Zahle, generalerne Berthelsen og Gørtz, direktørerne general Ulrich og kommandør Jöhnke, admiral Kofoed-Hansen og [kommandør] Garde(?). Man var i en drøftelse, og Scavenius viste mig et papir, hvorpå han havde skrevet den telefoniske besked, der var givet ham fra kammerherre Zahle i udenrigsministeriet, at Brockdorff-Rantzau kl. 7 $\frac{3}{4}$ havde overbragt spørgsmålet: Vil Danmark spærre Storebælt med miner »gegen beide«?, og anmodet om svar så snart som muligt. Denne meddelelse var indtruffet under de forberedelser, som var begyndt kl. 7 i anledning af Englands krigserklæring og havde altså fået diskussionen ind på besvarelsen udelukkende heraf.

Generalerne (Berthelsen og Gørtz) var under disse forhandlinger meget usikre, snart for at svare ja, snart for at svare afslående og for derefter at mobilisere. Kofoed-Hansen mest determineret for at svare ja og mobilisere. Det eneste forsvarlige. Det gav os ro og tid. Det ville vare længe, før spørgsmålet om en aktion i Storebælt og Østersøen opstod for England. Det var måske først på et tidspunkt, da magtforholdene endog var afgjort og i al fald bedre for os at have en konflikt da med England end krig med Tyskland, hvad såvel generalerne som han anså for sandsynlig i tilfælde af, at vi ikke spærrede¹.

Scavenius' standpunkt var, at vi i og for sig efter det tidligere passerede kunne meddele Tyskland, at vi ikke anså os berettiget hertil, uden

1. Se Hans Branner: Østersøen og de danske stræder i engelsk krigsplanlægning 1904–1914, Historie ny række IX, 1972, s. 493–535. En bog af Hans Branner om Danmarks situation i august 1914 kan ventes.

at dette ville opfattes som uvenligt. Men at Tyskland da ville spærre Bæltet selv var givet, og hvorledes ville det virke herhjemme? Scavenius mente ikke i og for sig, at en spærring ville medføre, at tyskerne gik i land på andet danske territorium end højst regnet Sprogø (Kofoed-Hansen og generalerne mente ubetinget såvel på Fyn som Sjælland). Et svar efter Kofoed-Hansens plan faldt sammen med, hvad han, Scavenius, ville tilråde – Munch ligeså.

Generalerne erklærede, at overfor et angreb på København regnede de med 4 – fire dages – modstand. Fra forhandlingerne erindrer jeg, at det gjorde indtryk på mig, at mit spørgsmål, hvad officererne mente om Sveriges stilling og beredskab, blev besvaret med »intet godt«, og dernæst »hvilke konsekvenser kan udtrages deraf« – svaret: »Danmarks deling«. Både Berthelsen og Gørtz var meget angrebne og åbenbart yderst ængstelige overfor stillingen. Efter lang tids forhandling aftaltes det, at general- og admiraloverkommandoen skulle trække sig tilbage og aftale en indstilling. Kofoed-Hansen blev tilbage og overfor Munch, Scavenius og mig (Brandes var gået for at tale med grev Frijs, som han havde tilkaldt, se nedenfor) udviklede han påny yderst indtrængende nødvendighed af, at vi erklærede at ville spærre. Det var nødvendigt, at denne regering blev, den var den eneste, som kunne gennemføre en forstandig politik. På mit spørgsmål, hvorfra vi skulle få styrke til at gennemføre en politik, der måske ville blive mødt af en modsat stemning i andre partier, og som det måske overhovedet var umuligt at få tilslutning til, svarede Kofoed-Hansen meget decideret, at det var så nødvendigt at handle således, at hvis det ville møde modstand, ville han tilråde rigsdagens hjemsendelse, belejringstilstand og almindelig mobilisering. Vi svarede, at sådanne midler til planens gennemførelse var umulige.

Der blev nu sendt bud til partiførerne om at møde kl. 12 i konseilspræsidiat.

Kl. 10 havde jeg i indenrigsministeriet samtale med Neergaard, med hvem jeg dagen før havde truffet aftale om sammenkomst for at sætte ham ind i det tidligere passerede. Brandes havde talt med grev Frijs, idet vi mente, at i al fald disse to burde kende begivenhedernes udvikling. Nu fortalte jeg Neergaard først Brockdorff-Rantzaus forrige henvendelse (2.–3. august) og dernæst dagens spørgsmål. N. Neergaard ubetinget for, at vi ikke kunne spærre.

Vi gik derpå til marineministeriet, hvor lidt efter grev Frijs kom sammen med Brandes. Grev Frijs stemt som Neergaard. Efter samtale med de militære af lignende indhold som tidligere gik vi til møde i konseilspræ-

sidiet. (Det er muligt, at det først var nu, overkommandoen samledes for at gøre indstilling).

Her samledes efterhånden Neergaard, Berntsen (?), Jørgen Pedersen, C. C. Andersen, Sigvald Olsen (tilsagt fejlagtig i stedet for Stauning), Hammeric, Piper, Frijs, Trier, I. C. Christensen. I. C. Christensen kom først senere, og jeg måtte da i sidekabinettet referere ham stillingen. Han gjorde allerede da et yderst ubehageligt indtryk på mig. Jeg har endnu i øret lyden af det skrattende ja og nå, hvormed han ledsagede min fremstillings forskellige afsnit.

Stillingen blev i øvrigt i det samlede møde fremlagt af Scavenius og forskellige udtalelser fremsat i samtaleagtig form. Af de mødte var kun socialdemokraterne, Piper og Trier for, at vi skulle erklære, at vi ville spørre. Piper ud fra den betragtning, at det var klogest at være forsigtig og vinde tid. De andre mere eller mindre udtalt imod. I. C. Christensen holdt sig absolut tavs.

Under forhandlingen rejste Brandes spørgsmålet om eventuelt at omdanne ministeriet. I. C.'s passivitet forvandlede nu. Jeg har indtrykket – flere af de andre bekræftede det – at I. C., der havde siddet temmelig stift, nu pludselig lagde sig med armene frem over bordet, han tog også for første gang ordet, dog ikke for at tage standpunkt til spørgsmålet, men for at sige, at det måtte ministeriet først sige, dernæst måtte han tale med partiet osv. Hans glødende interesse gjorde et ligefremt modbydeligt indtryk. Jeg spurgte, om han ikke i stedet for at udtale sig svævende kunne give os et patriotisk råd. Han svarede herpå opfarende, at beskyldningen for at være upatriotisk var uberettiget eller snarest lav. Socialdemokraterne sagde, at de frarådede omdannelse. Frijs og Neergaard, overfor hvem vi tidligere havde berørt spørgsmålet, sagde intet her. De havde tidligere begge eventuelt erklæret sig villige til forhandling.

General Gørtz og Kofoed-Hansen kom nu til stede. Generalen oplæste en lang udvikling, der vistnok konkluderede i at fraråde. Hans ledsagende bemærkninger tog det dog i virkeligheden tilbage. Der faldt nogle bitre bemærkninger fra Zahles side om den vaklende holdning i hærens standpunkt (Grev Frijs sagde senere til E. Brandes, at Gørtz' holdning havde været så umulig, at en afskedigelse af ham som overgeneral havde været meget forståelig [?]). Kofoed-Hansen udviklede meget bestemt sit standpunkt fra før. Nogen beslutning blev ikke taget, ligesom det blev pålagt ikke for partierne at tale om forhandlingerne (dette blev af socialdemokraterne misforstået noget, hvad der måske lader sig forklare ved, at be-

mærkningen vistnok fremsattes under samtale om eventuel omdannelse af ministeriet).

Vi rådslog nu om stillingen, efter at partiførerne og de militære herrer var gået. Der var forskellige meninger. Scavenius og Munch for ja, ligeså Hassing Jørgensen. E. Brandes og jeg nærmest enige om, at det vel var det rigtige og en gennemførlig politik, men ikke når vi skulle kæmpe om den med de andre partier, med hæren, lederne faktisk imod os og rimeligvis mod kongen. Da Scavenius havde den opfattelse, at også det andet standpunkt lod sig tage uden åben konflikt, når vi blot ikke skred til en mobilisering, der ville opfattes som fjendtlig handling, enedes vi om at fremsætte dette for kongen, fraråde mobiliseringen og tage konsekvensen deraf ved at gøre dette til kabinetspørgsmål.

Vi kørte så 1^{1/2}-2 til kongen, fik lidt smørrebrød forinden mødet i et lille vagtværelse og gik så til drøftelserne i kongens spisestue. I modsætning til statsrådsmødernes sædvanlige antræk kom vi i de sommerdragter, vi havde haft på fra morgenstunden. Statsrådssekretæren (dr. Arup) efter hvem, der var telefoneret, var ikke blevet fundet. Mødet, der havde et meget uroligt [?] og uformelt præg, vi deltog alle mere eller mindre i samtalen, begyndte med, at Zahle fremstillede formiddagens begivenheder. Han var stærkt nervøs, og skildringen noget springende, og da han på en mere decideret måde end egentlig hensigten sagde, at vi tilrådede »at svare nej,« afbrød jeg uvilkårligt med et nej. (Indstillingen fik igennem ordformen en anden karakter end tilsigtet) – og Scavenius rejste sig nu og bad om at måtte give sit syn. Han havde ikke talt længe, da kongen, som var yderst nervøs, anspændt, tog ordet og i en lang og næsten lidenskabelig udvikling, der overraskede os alle, konkluderede, at vi absolut måtte spærre Bæltet nu.

(Fortsat senere, 7. juni 1915)

England ville – hvad kongen fremdrog – forstå vor stilling. Det andet var alt for farligt. Overhovedet Kofoed-Hansens standpunkt, for hvilket prins Valdemar, efter hvad vi senere hørte, havde været virksom. Under kongens tale kom kabinetssekretær Krieger ind meget ængstelig og fik med besvær – Kongen vred over afbrydelsen – sagt, at der var telefon fra rigsdagen til Zahle, som absolut måtte komme. Da Zahle kom tilbage, meddelte han, at det var I. C. Christensen, der havde telefoneret om ikke at tage standpunkt uden efter nærmere konference. Kongen talte atter her meget lidenskabeligt om, at det var os, der skulle træffe afgørelsen. På

besynderlig måde viste det sig således, at vi, der havde ventet en uovervindelig modstand hos kongen for det standpunkt, der syntes os det rigtigste, men tidligere på grund af kongens formodede opfattelse og partierne og stemningen i det hele uigennemførlig, tværtimod blev drevet frem til det, vi ønskede. Under samtalen, der stadig førtes under højtryk, gjorde jeg en bemærkning om, at det var nødvendigt, at vi nu fik sikkerhed for, at der ikke skete nogen almindelig mobilisering, der var farlig og uoverskuelig, hvortil kongen straks svarede, ja, lad os så være enige derom.

Vi enedes derpå om at tilkalde Gørtz og Kofoed-Hansen, medens Zahle og jeg gik ind i rigsdagen til den telefonisk ønskede konference. Vi fandt i værelse 6 Højres og Venstres repræsentanter fra formiddagens forhandlinger, konstitueret under I. C.'s forsæde. Vi meddelte, hvorledes stillingen var. Neergaard og Frijs tilrådede, at kongen telegraferede til kong Georg, når spærringen blev bekendtgjort. Efter den hastigt førte samtale, gik vi med en opfordring til de tilstedeværende om at fortsætte deres overvejelser vedr. ministeriet, idet vi ikke mente at turde opsætte afgørelsen.

Ved vor tilbagekomst til slottet fandt vi Gørtz og Kofoed-Hansen. Gørtz afsluttede netop sin redegørelse, der gik ud på, at vel stred det mod hans følelser, men efter nøje overvejelse måtte han erklære, at det eneste kloge var at svare ja. Kofoed-Hansen udviklede på sædvanlig determineret måde sin anskuelse.

Efter mødet kørte vi til udenrigsministeriet, hvor vi redigerede den officielle meddelelse om spærringen, dennes meddelelse til Frankrig, England, Tyskland, Norge og Sverige. I Scavenius' udkast foreslog jeg indsat, at spærringen også skete for at sikre forbindelsen mellem landsdelene som en passende motivering. Endvidere redigeredes kongens telegram til kong Georg.

Dagen eller næste dag derefter kom det tilfredsstillende svar. Lowther havde allerede straks ved Scavenius' meddelelse om beslutningen udtalt, at han fandt den quite reasonable.

Zahle og jeg var to gange i rigsdagen, idet vi vendte tilbage og meddelte de militæres stilling, og at telegram ville blive afsendt. Det var da, vi opfordrede til at fortsætte overvejelserne. Dagen efter meddelte bl. a. Neergaard, at spørgsmålet om samlingsregering var bortfaldet, da ministeriet jo havde truffet afgørelsen og måtte bære ansvaret derfor. I en samtale med Munch i finansudvalget benyttede I. C. Christensen lejligheden til at sige, at han var imod den beslutning, ministeriet havde taget.

2. Dagbog 1914

Søndag, den 27. september 1914

Kl. 3. Samtale hos Munch mellem E. Brandes, Scavenius, Zahle og mig. Emnet forespørgsel fra Brockdorff-Rantzau telegraferet fra tysk overkommando, der synes at være i Luxemburg: om spærringen er »sicher gestellt«, således at undervandsbåde ikke kan passere, hvilket ville være »Verletzung Dänemarks und Schwedens Neutralität.« Ængstelsen for de engelske undervandsbådes besøg i Østersøen altså stor. Meningen er altså, at man ønsker Øresund spærret. Spørgsmålet er vel rettet også til Sverrig? Scavenius havde svaret, at det lå indenfor armeringsplanen af hensyn til muligt bombardement af København fra søsiden at spærre nordlige del af Flinterenden ind mod Saltholm, men gjort opmærksom på, at dette i og for sig er betydningsløst med hensyn til Sundets spærring, der beroede på Sverrig. Nordre sejløb i Flinterenden svensk og overhovedet altid sejlmulighed over mod Sverrig. I øvrigt gjort opmærksom på den mellem Sverrig og Danmark herskende uoverensstemmelse m. h. t. søterritoriet (Oscarsgrund hævdes af Sverrig at være svensk – bestrides på dansk side). Vi enedes om, at der skulle gives O. C. Scavenius meddelelse om det passerede, for at han kunne være underrettet, såfremt Wallenberg kaldte ham, og for at sondere, om Sverrig modtaget tilsvarende forespørgsel, hvad Brockdorff-Rantzau mærkeligt nok ikke havde besked om, og hvorledes stillingen dertil. Erik Scavenius mente ikke, at Sverrig ville indlade sig på at spærre.

Munch berettede om Breitscheids besøg efter [Aage] Friis' og Borgbjergs referater, sidste havde søgt ham til formiddag. Breitscheid, der kunne referere udtalelser af Erzberger og generalstabschef v. Moltke, omtalte Tysklands hensigt at give nationerne andre fremtidskår i riget, da måske andre nationer trådte i forhold til det (Belgien – Østersøprovinserne). Der var med polakkerne aftalt visse tilsagn. Ønskede foranledning til at give nordslesvigerne lignende, men slog på, at dansk diplomatisk aktion ventedes. Borgbjerg afviste dette, hvad selvfølgelig var rigtigt. Breitscheid antydede endvidere mulighed for afstemning efter § 5¹. (jfr. Brockdorff-

1. § 5 i Pragfreden af 1866 åbnede mulighed for, at Nordslesvig kunne vende tilbage til Danmark efter en folkeafstemning.

Rantzau's bemærkninger herom tidligere til Erik Scavenius) Breitscheid havde endvidere til Borgbjerg talt om mægling fra små staters side til afslutning af krigen. Nordamerika ville lade Europa forbløde, før de gjorde noget. Danmark måtte kunne tage et initiativ. Af andre Breitscheidske udtalelser: De døde anslås f. t. på tysk side til 150 à 200.000. Socialdemokratiets forhold meget betænkeligt. Halvdelen mere chauvinistisk end nogen. Halvdelen forsøger at holde igen.

Marott og H. P. Hansen (Mariager), der har været i Tyskland, har omtalt uroligheder i Berlin, plakater og optog foran slottet. Breitscheid, der blev pinlig berørt ved Borgbjergs forespørgsel herom, sagde intet at kende dertil.

Tirsdag, den 29. september 1914

De tyske minetrawlere, der to gange havde været oppe ved vore spærringer for at komme igennem, men fået nej, er i dag gået bort syd på gennem tyskernes spærring.

Intet nyt om telegrammet vedrørende Sundets spærring. Ængstelsen vedr. de engelske undervandsbåde syd på synes således at have fortaget sig.

Torsdag, den 1. oktober 1914

De tyske trawlere synes at være gået helt bort fra spærringen, således at den ligger ubevogtet. Scavenius har gjort henvendelse i Berlin om det utilstedelige heri og tillige anmodet om, at det tidligere forhold, hvorefter der var gennemsejling for skibsfarten, blev genoprettet.

Fredag, den 2. oktober 1914

I statsråd kl. 5 var kongen meget misfornøjet med den skete hjemsendelse, klagede over, at der ikke var talt med ham og sagde bl. a., at hvis vi havde mobiliseret, kunne vi et par dage efter have hjemsendt de ældre. Han var ubehagelig i sin tone overfor Munch. Nu ville hærens styrke formindskes med et par tusind mand, og vi måtte opretholde, hvad vi i statsråd var blevet enige om. Munch svarede (for?) eftergivende i formen, men meget fast i indholdet, at hjemsendelsen var en regulering, at faktisk var styrken også militært set mere virkningsfuld nu, end da indkaldelse fandt sted. Den nedsattes vel med 2000 mand, når man bortsa fra de 2000 rekrutter, der kom ind. Men ved indkaldelsens begyndelse var 7000 ikke øvede. Desuden hjemsendtes af sjællandsk-københavnske

mandskab, der straks kunne komme tilbage, men indkaldtes jyder af 7. årgang, hvis indkaldelsesvej var længere.

Kongens bemærkninger vidner om den mangelfulde og tendentiøse informering, han får fra [oberst] Kaufmann, der tillige forsyner I. C. En af kongens vendinger om mobilisering og hjemsendelse fandtes også i »Tiden«s artikel ¹.

Lørdag, den 3. oktober 1914

Rygter om afvisningen af de tyske trawlere har antaget den form, at de havde villet forcere spærringerne, og at det var meddelt dem, at der ville blive skudt på dem, hvis de forsøgte. Et par af »Venstre«s folketingsmænd (f. eks. Slebsager) har spurgt, om dette forholdt sig rigtigt og fået den rette sammenhæng at vide.

Søndag, den 4. oktober 1914

Der er atter vagt ved de tyske spærringer syd for Langelandsbæltet, som forlangt af Scavenius.

I Kattegat er nu tomt. For nogen tid siden var et par engelske undervandsbåde deroppe. En af dem landsatte ved bistand af en fisker en matros, der havde fået sin hånd beskadiget i en af maskinerne; han indlagdes på Frederikshavn hospital. Adskillige rygter var i disse dage udspremt om større flåder i Kattegat. I Sverrig kom disse offentlig frem og omtaltes derfra herved, men dementeredes. Rimeligvis har de engelske undervandsbåde været inde i Kattegat for at se, om der var tyske krigsskibe og da gengælde den tyske U 9's ødelæggelse af tre krydsere. Muligvis har de kun været inde for at ledsage engelske handelsskibe, der siden krigens udbrud lå i Københavns havn og nu er afsejlet.

Mandag, den 5. oktober 1914

I anledning af en artikel i »Hovedstaden« i går, hvor påny på bladets vanlige måde antydes, at vore neutralitetsforanstaltninger i Storebælt er således at forstå, at de kan fjernes, når det passer England, har departementschef Schrøder i dag efter Scavenius' anmodning talt med Nordentoft. Efter Schrøders referat til Scavenius erkendte Nordentoft, at han forstod, at hans betragtninger kunne medføre fare; han ville ikke give noget løfte, men erklærede at ville være forsigtigere i sin omtale af forholdet.

1. J. C. Christensens ugeblad.

I partimødet (efter rigsdagens åbning) i dag fortsatte Slengerik sin opposition. En bemærkning af Rørdam gav ham anledning til at sige, at den var begrænset til medgørligheden [?] i grundlovspolitikken. Han forlangte først formandsvalget udsat. Da vi enedes om at holde møde efter mødet kl. 1 1/2, frafaldt han dette. Ved afstemningen fik Povlsen 23 stemmer, 7 stemte blankt, 1 på Jørgen Hald. De syv var sandsynligvis: Jens Andersen, Poul Christensen, Mads Larsen, Slengerik, Lars Pedersen-Annisse, Nøhr og formodentlig A. L. Andersen (?).

Tirsdag, den 6. oktober 1914

(Indført senere)

I »Hovedstaden« fandtes atter artikler af samme indhold som sidst. Da departementschef Schrøder telefonerede til »Hovedstaden« fik han besked, at Nordentoft var fraværende. Derpå kom vistnok 7. oktober brev fra Nordentoft, at han trængte til rekreation og var rejst til Tjæreby præstegård. Anbefalede Viale til konference. Antagelig 8. oktober konference mellem Schrøder og Viale, der foreløbig har frugtet.

For at imødegå de forskellige rygter om Storebælt og bringe klarhed skrev Munch en artikel, som jeg med en let retouche gjorde færdig og bragte »Politiken«, den stod der 9. oktober: »De danske Farvande«. Fremkaldte bemærkninger i »København«, forsigtige, men utvetydige i tendensen, vedligeholdte spændingen om spørgsmålet. Samtalen afværgede dog videre fortsættelse af diskussionen. Hvorledes artiklen optoges udenlands, er endnu ikke konstateret.

Erik Scavenius har for nogen tid siden anmodet Brockdorff-Rantzau om såvidt muligt at hindre, at tysk presse for meget beskæftiger sig med os. Ros og dadel lige lidet ønskeligt. Synes at have frugtet.

Onsdag, den 7. oktober 1914

Brandes, der i dag var hos kongen med statslånsloven talte med ham om det i statsrådet sidst passerede. Kongen nærede ingen rancune overfor Munch, sagde han og endte med at billige, at den omhandlede replikveksel udgik af referatet. Det synes, som om formodningen om, at Kaufmann havde forurneret kongen med oplysninger, er tvivlsom. Kongen sagde, at han selv havde udregnet forskellen på hjemsendelsen og indkaldelsen og deraf taget anledning til sine bemærkninger. I en telefonsamtale med kammerherre Zahle havde Kaufmann udtalt sig venligsindet overfor ministeriet »det eneste, der kunne klare stillingen«.

Søndag, den 11. oktober 1914

I Ringsted med Zahle til »Venstres Folkeblad«s generalforsamling. På Ringsted [station?] vekslede jeg et ord med Bredsdorff, der sagde, at begivenhederne siden sidst (vi talte sammen i sommer på Hohøj om Grundlovssagen) »havde ikke svækket regeringen«. Zahle talte om grundloven og neutralitet, jeg om de økonomiske forhold. Mange folk. (Salen tæt-pakket). Stille stemning, men ubetinget tilslutning.

Mandag, den 12. oktober 1914

Læst udenrigsministeriets akter vedrørende Lütkens¹ Berlinerbesøg 1902, 03 og 06–07. Nuværende generalstabschef Moltkes bemærkelsesværdige udtalelser (andetsteds henlagt nogle linier om papirerne, politiske dokumenter).

Tirsdag, den 13. oktober 1914

I rigsdagen var i går omdelt breve indeholdende Wieth-Knudsen: »Danmark under Verdenskrigen«, et foredrag han har holdt rundt omkring og agtede at gentage landet rundt. Der var i alle partier megen vrede over denne piece, hvis indhold er i høj grad udæskende, ligesom opfordrende England til intet hensyn at tage til danske minespærringer, da de i sig selv er neutralitetsstridige. I øvrigt skildrer piecen på samme vis foranstaltningerne af 1909 som værende udelukkende i Tysklands interesse.

Piecen overgivet assessor Nellemann til underrettelse. Han beslaglagde den i dag. Det var af interesse at vide, hvem der står økonomisk bag udsendelsen af piecen. Det er formodentlig »Hovedstaden«s »Patrioter«.

Telegrammet om, at der mellem belgiske og engelske militære er aftaler om fællesoperationer overfor tysk indtrængen, fundet af tyske i Bryssel, var mig særlig interessant på baggrund af læsningen i går aftes af de Lütkenske papirer: (Moltkes forslag om samvirke af generalstaber, der kunne træde i kraft, hvis regeringerne blev enige og ellers bortfalde).

Fredag, den 16. oktober 1914

Jensen-Bælum talte i dag i folketinget for, at Alberti nu skulle benådes. Det gjorde indtryk på nogle, deriblandt Alfred Christensen. Vi har talt derom tidligere, når beretningerne om hans sundhedstilstand lød nedad-

1. Den af J. C. Christensen udsendte officer, se herom i Troels Fink: Spillet om dansk neutralitet 1905–09 (1959).

gående, og da sidst hans søster og datter var hos Zahle. Inspektør og præst har anbefalet benådningen, Ammitzbøll med den mærkelige motivering, at Alberti i sin tid skaffede fængselspersonalet lønningsforhøjelse, og at de derfor var ham tak skyldige. Fængselsdirektør Fussing imod det. For benådning taler den almindelige stemning, at en fængselsstraf på tid ikke bør virke som en dødsstraf (hvis altså fængslingen virker nedbrydende på Alberti, der i måneder har nægtet at stå op, men i øvrigt behandles med al mulig hensyn, hvad han altid indrømmer). Mod den: vanskeligheden ved før tiden at lade Alberti komme på fri fod uden nogensomhelst sikkerhed for, hvad han benytter friheden til. Man kunne jo godt tænke sig ham benytte den skandaliserende. Vi talte om sagen efter mødet i ministerværelset og blev nærmest enige om, at Zahle skulle prøve stillingen til spørgsmålet i finansudvalget. Bælums tale påvirkede »Venstre« meget pinlig. I. C. så særlig grå og skummel ud som altid, når noget vedrørende hans forhold omtales. Neergaard og Berntsen var begge imod, at benådning fandt sted og var misfornøjede med, at spørgsmålet førtes frem, uden at Jensen-Bælum havde nævnet det i partiet.

Søndag, den 18. oktober 1914

»Berlingske Tidende« antydede i aftes, at overretssagfører Byrdal på Wieth-Knudsens vegne søger en mindelig ordning af sagen mod ham. »Hovedstaden« afviser det i dag ret brysk ved at påstå, at Byrdal ingen sådan hensigt har, så lidt som Wieth-Knudsen, og at det vel må være regeringen, som ønsker den mindelige overenskomst. Koppel, med hvem jeg talte, siger, at Byrdal også til ham har talt, som om han søgte sådan ordning.

Mandag, den 19. oktober 1914

I går aftes har Brockdorff-Rantzau overfor kammerherre Zahle meddelt, at i sydlige del af Øresund har tyske skibe været angrebet af undervandsbåde. Den tyske færge Gedser-Warnemünde er indstillet på grund af »fare for fjendtlige skibe«.

Kl. 2 observerede den danske undervandsbåd »Havmanden« ved nordlige indløb til Sundet (Nakkehoved-Gilleleje), at der affyredes torpedoskud efter den fra usynligt skib. Første torpedo observeredes i vandkanten, andet følte som skurende mod bådens underkant. Havde flag oppe, men det hang slapt. »Havmanden« gik straks til Helsingør, meddelte trådløst til eskadren det passerede. Ved 4-tiden sås fremmed undervandsbåd ved Nakkehoved, forskellige kendetegn tyder på engelsk nationalitet. Den gik

sydpå. Munch tog efter middag ind til kongen for at give ham underretning.

Da vi ved 10-tiden samledes hos E. Brandes (Munch, Zahle, Edvard Brandes, Scavenius og jeg) for at tale om eventuel offentliggørelse af hændelsen og om formen for meddelelse til de krigsførende om fejltagelsen, forelå meddelelse om, at Brockdorff-Rantzau havde givet kammerherre Zahle foreløbig fortrolig meddelelse om, at der i *Kielerbugten* havde fundet kamp sted mellem tyske skibe og tre engelske undervandsbåde. »Resultatet ubekendt«. Spurgte, om de kunne have passeret Storebælt, hvad kammerherre Zahle betegnede som fysisk umuligt. Rimeligvis altså gået gennem Øresund. Svensk lodsstyre har bekendtgjort slukning af alle svenske fyr ved vest- og sydkyst med undtagelse af indsejlingen til Helsingborg, Malmø og Trelleborg. Da Flinterenden herefter ikke vel kan besjles om natten, slukkede også dansk marine Drogdens fyrskib. Meddelelse udsendtes. Vi enedes om i morgen at lade Scavenius give tyske og engelske gesandt note om det ved Nakkehoved passerede for at undgå lignende fejltagelser.

Tirsdag, den 20. oktober 1914

Kl. 11 gennemgik Munch og jeg med kammerherre Zahle redaktionen af notitsen om det i går passerede. I morges var torpedoen drevet i land ved Gilleleje og eksploderet der. Admiral Kofoed-Hansen havde nærmest været for ikke nu at omtale sagen, før rygter gjorde det nødvendigt. Vi var enige om, at meddelelse nødvendig. Kom den rygterne i forkøbet, ville den blive troet, ellers ville man let mene, at den skjulte noget. Meddelelsen udgik til R B kl. 1 1/2. Under rigsdagsmødet meddelte jeg formændene for partierne, hvad der var sket, for at man ikke skulle blive overrasket af avismeddelelsen. Stemningen i rigsdagen var noget urolig på grund af meddelelsen om de tyske færgers standsning og fyrslukningen. Hammerich modtog i modsætning til sin stemning ellers meddelelsen roligt. Spurgte, om der forelå andet for os, da rygter om, at vi i går havde været ængstelige. Jeg svarede, at vi kun kendte de tre kendsgerninger, fyrene, færgerne og »Havmanden«. Hammerich bemærkede, at han længe havde tænkt, at engelske undervandsbåde ville søge op til Finske Bugt. For os var der ingen udsigt til vanskeligheder, før England var i stand til stor aktion i Østersøen, og det var det aldeles ikke nu.

I aften 9–11 1/2 samtale hos Brandes mellem Munch, Zahle og mig (Scavenius for træt) om direktiver for flåden. Kofoed-Hansen ønskede en affattelse af temmelig pågående art, hvad f. eks. Jöhnke (og Garde,

kommandør i Bæltet) ikke ønskede. Vi enedes om en form, hvorved fastslås, at forsøg på at tiltvinge sig adgang gennem spærringerne (alle spærringer i Bælter og Sund ligestillede) skal imødegås med de midler, der står til rådighed (Haagerkonventionens ordlyd). Konstateres kendelig overmagt, skal eskadren trække sig tilbage og må ikke uden regeringsordre indlade sig i kamp, medmindre nødvendig til forsvar.

Om den af Brockdorff-Rantzau omtalte kamp i Kielerbugten intet kommet frem endnu. På »Politiken« så jeg dog i nat et telegram fra Stockholm, der gengiver, at svenske søfarende kommende fra Swinemünde har hørt om sammenstød mellem tysk torpedobåd og fremmed undervandsbåd ud for Arcona (Rügen). Rygterne atter i aften taget fart: Et støtten-de sig til, hvad højststående søofficerer har fortalt, siger, at tyskerne har taget Bornholm til flådestation. (Farten på Bornholm ændres fra nat til dagfart på grund af fyrenes slukning.)

Karakteristisk for kongens noget ynglingeagtige jargon: Da Munch var hos ham i går og meddelte »Havmandens«s eventyr, sagde han, at det gælder om at dandere den mellem parterne. Han har tidligere sagt, at det var så godt, at Scavenius stod sig så godt med den tyske gesandt, medens han (kongen) stod sig så godt med England og Rusland (tanterne).

Kofoed-Hansen, der er brouilleret lidt med kongen, klager over hans mangel på forståelse af situationen og siger, at han påvirkes uheldigt af prins Valdemar og prins Georg. Kofoed-Hansen, der oprindeligt 5.-6. august anvendte prins Valdemar, har nu ingen forbindelse med ham. Han har til Valdemar sagt, at han ikke ønskede Georg's besøg, da han havde indtryk af, at Georg bragte videre til England, hvad han erfarede. (Vel næppe så positivt, men meningen). Refereret af Munch i aftes.

Onsdag, den 21. oktober 1914

I rigsdagen konference mellem admiralen, Erik Scavenius, Zahle, E. Brandes, Munch og mig om direktiverne, der redigeredes noget om, men udtrykker det samme. Scavenius og admiralen ønskede så tydeligt som muligt betonet, at der skal gøres påviselig modstand, hvis forsøg på forcering af spærringerne. Vi andre for med opfyldelse af neutralitetspligter ikke at komme i en virkelig kampsituation. Redaktionen vist nok tilfredsstillende.

I aften rygter i byen om søslag syd for Stevns og svenske rygter om engelske skibe ved Anholt. Første måske dønning af tidligere tyske rygter. Begge urigtige.

I finansudvalget har Fussing givet skildring af Albertis fængselsophold,

fortalte, at Alberti på spørgsmål, om hans svaghed ikke kom af, at han ærgrede sig for meget, svarede: »Hvorfor ærgrer man sig. Enten fordi man synes, man har handlet forkert, eller at andre har gjort noget galt overfor en. Intet af dette er tilfældet med mig«. Han er altså ikke synderlig psykisk forandret.

Torsdag, den 22. oktober 1914

Moltke indberetter telegrafisk, at Jagow har erklæret, at undervandsbåden ikke var tysk. Formodentlig engelsk, som ved at skyde på dansk båd ville vække uvilje mod tyskerne, fremkaldende den forestilling, at den var tysk (!!)

Jagow meddeler, at der har været 3 undervandsbåde i Kie-lerbugt. Sverrig har været genstand for stærkt tryk m. h. t. spærring af Flinterenden.

Rygtet siges offentliggjort i »Demokraten« Århus, om at Munch hele dagen har konfereret med det militære om fuldstændig spærring af Øresund. En korrespondent har spurgt Munch og fået hans dementi.

I formiddag kl. 11–12 1/2 møde i indenrigsministeriet, hvor Hassing Jørgensen forelagde sin plan om låneinstitut for kommunerne. Damm, lidt gnaven, spurgte, hvor alle de mange penge blev af, der kom ind i landet i anledning af hestehandelen. Hvor markene gik hen, vidste han nok, men hvor var kronerne. Planen støttedes stærkt af Bondestandens Sparerkasse, der erklærede at have fået nogle af de omtalte kroner. Direktør Thomsen (Odense) sagde, at om en månedstid, når hesteudførselsforbud var kommet, ville mange penge komme frem. Bankerne måtte f. t. ligge med dobbelte kassebeholdninger for at kunne forsyne hestehandlerne, og disse drog landet rundt med 50–100.000 i tegnebogen. Overfor Wieth-Knudsens kritik af regeringens statslån gjorde Hassing Jørgensen den bemærkning, at når man tog en spand vand af en dam, kunne det ikke mærkes, hvor i dammen den var taget. På samme vis med de flydende pengemidler. Det vakte forståelig muntherhed, da Damm uforvarende kom til at sige: »Ja, Gud give, der var en hel dam!«

Lørdag, den 24. oktober 1914

Gustav Wieds død. To gange taget veronal [om] aftenen forgæves. Næste dag efter at være udpumpet for giften, skaffede han sig det atter. Mærkeligt at læse Sven Langes triste artikel.

Da vi var hos Immanuel [Nansen] talte Peter [Nansen] om et brev, han havde fået fra Wied, hvori denne skrev, at man jo aldrig kunne vide, hvorledes ens børn blev. Han troede det ikke, men hvis de skulle blive som

»Bjørnsonsnyngelen«, ville han have sagt, at han altid var blevet smukt behandlet af Gyldendal. Ingen af os tænkte vist dengang, at hensigten med brevet var andet end Wieds sædvanlige paradoksale indfald.

Tirsdag, den 27. oktober 1914

Munch fortæller, at Kofoed-Hansen og Gørtz havde talt om de Lütken-ske papirer, som de kendte. Da Munch nævnedes den sætning, hvori Lütken fortæller, at han til Moltke havde sagt, at hvis Danmark under en krig ikke kunne forblive neutral, ville det stille sig på Tysklands side – og bemærkede, at det var noget uforsigtigt – sagde Kofoed-Hansen, at det i al fald ikke var uforsigtigt af Lütken, da det var I. C. Christensens instruks til ham. Hvorvidt det stod i den skriftlige instruks, vidste Kofoed-Hansen ikke, da han ikke kendte en sådant eksistens (den synes at måtte findes i gesandtskabskontoret i Berlin), men han havde selv i dette værelse hørt I. C. Christensen mundtlig pålægge Lütken at tale således.

Man forfærdes over den hensynsløse mangel på sandhed i I. C.'s politik, når man nu har set ham gå i lige modsat retning.

Den tyske marineattaché havde i dag en samtale med Jøhnke, hvori han næst at forsikre, at Tyskland ville tage det største hensyn for ikke at lægge os hindringer i vejen overfor vor loyalt neutralt politik – fortalte, at vore undervandsbåde havde været udsat for et angreb i Køge Bugt fra tysk side, da man antog dem for engelske. Tilrådede at gøre dem mere kendelige. Deres periscop males nu i danske farver, og de får ordre til at holde sig borte fra de vande, hvor fejltagelse kan opstå. Af marineattachéens udtalelser synes endvidere at fremgå, at grundlaget for de tidligere meddelelser om undervandsbådkampe i Kielerbugten har været meget svagt. Synes kun rygter.

Onsdag, den 28. oktober 1914

Aage Friis er vendt tilbage fra et besøg i Berlin. Han siger, som alle fra Tyskland hjemvendende, at stemningen er overordentlig tillidsfuld. Alt går roligt. Under sit ophold bragte han Moltke en beretning, som Breitscheid har givet dels til Erzberger, den tyske centrumspolitiker, der nu er leder af et officielt krigs pressebureau, dels til det socialdemokratiske parti om sit besøg i Danmark. Beretningen fremstiller Danmarks absolut neutralt holdning, siger at den nuværende regering absolut og også en eventuel afløser sandsynligvis vil bevare neutraliteten. Men stemningen er ikke Tyskland gunstig. Hvis det kom til stykket overfor et engelsk-tysk

sammenstød i Danmarks nærhed, ville det derfor være af afgørende betydning for stemningen i Danmark, hvorledes Tyskland havde forstået at stille sig til det nordslesvigske spørgsmål (altså fortsætter Breitscheid sine fra samtalen med Borgbjerg og Friis antydede planer).

På en eller anden måde har afgivelsen af Breitscheids rapport fremkaldt den misforståelse hos Moltke, at det var Hanssen-Nørremølle, fra hvem beretningen og henvendelsen til Erzberger og Socialdemokratiet stammede, og han telegraferede med rette om sine betænkeligheder til Scavenius. Efter Friis' hjemkomst er misforståelsen opklaret.

Torsdag, den 29. oktober 1914

Endelig slut på finanslovsbehandlingen, som det i år har været næsten umuligt at afvinde interesse. Men alle disse enkeltheder skulle jo besvares. I dag sad vi fra 10 formiddag til 7 aften i salen.

Nu bliver der 10 dages rigsdagsferie og dermed tid til at tage indgående fat igen på korn- og brødspørgsmålet, som netop har en akut karakter. De danske kornskibes standsning og indbringelse til England har fremkaldt stor uro. Manglen på tilførsler, der var ventede og nødvendige, har sat priserne i vejret. Nu er ladningerne heldigvis frigivet og undervejs. Men en ordning til eventuel overtagelse af kornforsyningen må forberedes.

Fredag, den 30. oktober 1914

Forberedelser til korntællingen. Møde i indenrigsministeriet med Koefoed, Adolf Jensen, Vedel, Martensen-Larsen, Hertel Wulff og V. Lund. Forsøger at få den gennemført i dagene fra 5.–11. november; alle gårde, derunder huse over 10.000 kr. ejendomsskyld, eller lagre. Rygter om, at der er store opsamlinger af dansk korn tilbageholdt, vil nu vise sig om rigtige.

Tyskland har meddelt, at det har udlagt miner fra Femern op mod Lolland, altså lukket helt af for en del af Østersøen, (kommer rimeligvis offentlig frem i morgen).

Tyrkiet er nu med i krigen efter meddelelse om tyrkiske krigsskibes angreb på russiske byer ved Sortehavet og russiske krigsskibe i Sortehavet. Drager da rimeligvis andre Balkanstater og Middelhavslande med sig.

Engelsk bladudtalelse (»Daily News«) udtaler tilfredshed med den nye danske lov om straf for urigtige erklæringer vedrørende bestemmelsessted for ladninger, siger, at den bør være mønster for andre landes foranstaltninger.

Lørdag, den 31. oktober 1914

Middag hos Peter [Nansen]. Georg Brandes og Edith Philip, Poul Levin, Kirkeby og kone, Zahle og kone, den tyske legationssekretær, prins Wittgenstein, der har afløst grev Kessler, og en russer af ukendt beskæftigelse, Leo Melnik. Wittgenstein er en blond ivrigt udseende ung mand, der har gjort tjeneste på Balkan, inden han kom hertil. Han sagde bl. a., at det var en fejl ved den tyske diplomatiske karriere, at de stadig skiftede plads, medens englænderne havde specialister. Troede ikke, at nogen af Balkanstaterne kom på deres side, i anledning af Tyrkiet. Melnik, der er russer, men tyskvenlig, og af den grund anses af mange som spion (for Rusland? eller Tyskland?), hvad Georg Brandes spøgede med – talte bl. a. med Levin om de russiske jøders fortvivlede stilling under krigen. Det var ikke sandt, at regeringen havde forbedret deres stilling eller givet bindende tilsagn derom.

Georg Brandes, der var usædvanlig veloplagt og i et elskværdig humør, fortalte bl. a. en historie fortalt ham af en polsk ven om en russisk general, der i Polen havde bestilt et feltbord til 5 rubler af en snedker, og da 5 rublesedler blev afleveret, forlangte en kvittering for møbler, leveret general X på 1500 rubler, altså 1495 fortjent. Peter Nansen fortalte, at Beaucaire¹, der havde fået Gyldendal til at udgive en oversættelse af Léon Bourgeois' »Solidarité«, hvormed han ville vise Bourgeois en personlig opmærksomhed, senere havde ladet staten betale arbejdet ved at anmode Gyldendal udstede en kvittering for udlæg for det franske gesandtskab.

Søndag, den 1. november 1914

Hjemme hele dagen. Samtale med Hertel Wulff om det bornholmske kornspørgsmål.

Munch siger, at der hele dagen i går var rygter om, at en dansk torpedobåd »Ørnen« er gået under. Ikke til at opspore, hvorledes rygten er opstået.

Undertiden er det i disse dage dog muligt at finde rygters oprindelse. Berendsen fortalte mig, at rygten om, at en norsk sildetønde var gået i stykker og havde vist sig at indeholde kobber, var opstået således: Et skib var kommet hertil med sild til Danmark og med zink til Tyskland. Vedkommende toldmand lod forhøre hos de overordnede, om det ikke var rettest at lade zinken oplagres her. Altså ingen art af hemmelige trans-

1. Pseudonym for Paul Fjeldgaard.

aktioner. Alligevel har rygten været ualmindelig vedholdende. På lignende måder rygter om, at appelsinladninger skjulte kobberladninger.

Selvfølgelig foregår dog tvivlsomme transaktioner. For tiden undersøges Johan Hansens damper »Skjoldborg«s forhold. Lå tre dage på Frederikshavns rhed med korn og vekslede telegrammer med København. Afsejlede derefter til Lübeck. Tvivlsomt, om ikke herved udførselsforbudet er overtrådt.

Mandag, den 2. november 1914

Statsråd og taffel hos kongen. Sig. Eggerz tilstede; en yngre, stor, stærktbygget mand, med et ganske åbent ansigt, men grimme tænder, der viser sig vel meget. Langt fra Hafsteins smukt fornemme skikkelse. Han synes at være mere fuldmægtig end minister, mere styret end styrende. Da jeg før statsrådet sagde til ham, at jeg, når den lille postlov (om vis-majorbestemmelsen¹) skulle stadfæstes, ville anmode om, at statsrådsreferatet fra lovens forelæggelse måtte blive oplæst, svarede han hastigt: Er det nødvendigt. Han er åbenbart yderst ængstelig for, at der skal foregå noget, som man oppe kan bebrejde ham. Da de uskyldige og selvfølgelige bemærkninger mellem Hafstein og mig vedr. den bestående postaftale mellem Danmark og Island var oplæst, sagde han, at Hafsteins udtalelse var ham ubekendt. Han måtte forbeholde sig at overveje den. På vejen til Sorgenfri sagde Krieger til mig, at han syntes, det så vanskeligt ud med den islandske forfatningssag. Eggerz havde været i telegrafisk forbindelse med øen, hvad der ikke havde forbedret stillingen. Hvis i statsrådet, hvor forfatningssagen stadfæstedes, noget udtaltes om den af kongen bebudede resolution, havde Eggerz sagt, at han måtte gøre indvending.

På Sorgenfri nævnte Rothe, at breve fra en søn af feltmarskal grev Moltke skildrede de tyske troppers anstrengelser som forfærdelige. Under 7 dage og nætters ophold i løbegravene havde de ikke fået mere at spise end lige til ikke at omkomme af hunger. Moltke havde i brevet nævnt »sukker til at suge på«, som det han mest attråede. Krieger nævnte, at hertugen af Brunsvig [Ernst August], (Thyras søn) skal være omtrent sindsødelagt af overanstrengelsen.

Tirsdag, den 3 november 1914

Stor ængstelse og forvirring i skibsrederkredse over det engelske admira-

1. Vis major: udefra kommende omstændigheder, som det på forhånd er klart, at mennesker ikke kan afværge, f. eks. naturkatastrofer.

litets spærring af hele Nordsøen. En trykfejl Færøerne i stedet for Farne-
øerne¹ har dog gjort billedet noget sortere, end det virkeligt er. Den hen-
synsløse fremfærd mod de neutrale landes skibsfart vil dog i alle fald genere
Amerika-linien meget stærkt.

Rantzau har i dag meddelt, at såfremt der er kommet miner for langt
ind mod dansk kyst i Langelandsbæltet, vil de nu blive fjernet. Under det
allerede påbegyndte arbejde er en trawler gået i luften.

Torsdag, den 5. november 1914

Forhandling i indenrigsministeriet mellem Vedel, Koefoed, Ad. Jensen,
Hertel Wulff m. fl. og mig om forberedelse af en ordning, hvis overtagelse
af kornet og kornfordeling gøres nødvendig. Forespørgsel om lagermulig-
hed aftales. Amtskommissioner må forberedes.

Møde hos E. Brandes i finansministeriet: det islandske spørgsmål –
navnlig forfatningssagens stadfæstelse volder vanskeligheder, idet Eggerz
tilstræber en ændring af det kgl. åbne brev af 20. oktober [1913] vedrø-
rende kundgørelse i Danmark. Det springende punkt er spørgsmålet, om
de islandske særanliggenders forelæggelse i statsråd eller udenfor stats-
råd er et særanliggende, hvad Island hævder. Realiter kan dette ikke
have betydning. Er en sag eller lov først anerkendt særanliggende – altså
liggende udenfor danske myndigheders medvirkning – kan det være lige-
gyldigt, hvor den forelægges. Men det må da konstateres, at de er sær-
anliggende og ikke griber ind i eller berører rigsanliggende. Dette kan
for tiden kun ske ved en behandling i statsråd, hvor eventuelle tvivl eller
tvistemål desangående kan behandles og afgøres. En måde til at bestemme
denne distinktion, således at begge parter retmæssige krav opfyldes, må
kunne findes. E. Brandes har flere gange talt med Eggerz, der forholder
sig afventende og synes bundet på hænder og fødder af sine islandske
partifæller. Jeg har gjort et udkast til ordning (findes mellem mine papi-
rer), som vi drøftede (E. Brandes, Zahle og jeg), og som syntes at vinde
bifald.

Fredag, den 6. november 1914

Ministtermøde kl. 5–6 1/2:

I Stockholm har de krigsførende magters indgreb, angreb og overgreb
vedrørende de neutrales handel og skibsfart været genstand for forhand-
ling mellem gesandterne for Danmark, Norge og Holland og den svenske

1. En gruppe småøer på Englands østkyst.

udenrigsministers repræsentanter. Hensigten at redigere en note, som enslydende kunne overgives af hvert af landenes udenrigsminister til gesandterne for de krigsførende. Fra Stockholm forelå i dag udkast til en note, som var holdt i en docerende tone for de almindelige betragtningers vedkommende, men var ret aggressiv i sin opstilling og i protester mod specielle foreteelser overfor *England*, særlig overfor Nordsøspærringen. Notens uheldige karakter var vi ret enige om. (Scavenius fraværende fra ministermødet på grund af en temmelig langvarig lumbago) og vi var enig om at måtte foreslå ændringer. Norge havde, så vidt vides, tiltrådt. Hollands stilling kendtes ikke. Under forhandlingerne fik vi besked om, at der fra Stockholm ville komme nyt udkast. Man synes altså også der at være blevet betænkelig.

Mandag, den 9. november 1914

I ministermøde vedtagelse af planen for islandske sags behandling i overensstemmelse med udkastet. Fra Stockholm var kommet nyt udkast til neutrale magters note, med betydelige ændringer, formentlig fordi Hollands syn på oprindelig udkast faldt sammen med vort. Dog ønskedes forskellige ændringer, udarbejdes af Munch og Scavenius, der gør hele noten mere harmonisk og ligevægtig. Enedes om at afsende udkastet til O. C. Scavenius.

Drøftelse af planen om delvise hjemsendelser, efter at rekrutstyrken indkaldt tidligere, har fået nogen uddannelse. Planen baseret på såvidt gørlig at få de 10–11.000 gifte hjem. Forhandling om, hvorvidt det vil være muligt at nå uden at rejse en større konflikt og om muligheden for og følgen af en sådan.

I aften nævnte Munch for mig som en mulighed, der måske ikke ville støde an: Rekrutindkaldelse 15/12 (ved lov) og ved dennes forelæggelse erklære, at det er hensigten 1. februar at hjemsende de 11.000 gifte og da afgøre, om det vil være nødvendigt midlertidigt at indkalde 8'de og 9'de årgang til kortere tjeneste (indtil rekrutuddannelsen efter militærets skøn tilstrækkelig). De synes at mene, at 3 1/2 måned må til.

Tirsdag, den 10. november 1914

Partimøde, hvor Munch skildrede sine hjemsendelsesplaner m. h. t. de gifte. Slengerik var særdeles tilfreds. Hans gamle soldaterhjerter finder åbenbart, at der skal være noget system i disse ting, selv om det er galskab, og han var derfor klar over, at rekrutterne måtte have en vis uddannelse, inden de kunne træde i stedet for gammelt mandskab. Da han ellers er så

sygeligt misfornøjet med meget af, hvad vi foretager os, ville han uden disse forudsætninger formodentlig have været opponent, også fordi hjemsendelsen ikke kan ske så hurtigt, som vi ønsker det. I spørgsmålet om fodringsforbudet, hvor I. C. ustandselig i udvalget havde mudret, var Jens Andersen ivrig for, at partiet skulle holde sammen. Selv bank- og sparekasseforhandlingerne havde en vis forsonlig klang over sig. Det var helt mærkeligt efter de mange temmelig uhyggelige forhandlinger i vinter med vore grundlovsopponenter at have et så roligt møde om vigtige sager.

Onsdag, den 11. november 1914

Bataille i folketinget med Pinstrupperne om kornspørgsmålet og fodringsforbudet. Pinstrup og Lillelund var så ubehagelige i deres væsen, at det mishagede deres partifæller. Mange – Westergaard, Martin Hansen og [Søren] Svendsen talte derom til vore folk. Svendsen sagde, at han skammede sig over Lillelund, der også lod den sureste egoisme og ligegyldighed for alt andet end gårdejerinteresser træde meget krast frem.

Efter at S. Eggerz forleden til E. Brandes havde sagt, at han ikke fandt vort udkast antageligt, men ville give et modforslag (han syntes bl. a. ikke om udtrykket »vor kongelige vilje«, men ville foretrække »vort ønske«, hvad der er noget fordringsfuldt, da altinget i sit forbehold taler om tingets »vilje« – efter dettes brug) har han nu sagt til E. Brandes, at han ikke kunne give noget modforslag.

Torsdag, den 12. november 1914

I Sverrig har man delvis antaget vore ændringsforslag, men ikke helt. Det er dog blevet brugeligt. Svenskerne ønskede at aflevere noten i dag, hvortil Scavenius temmelig vredt havde telefoneret til O. C. Scavenius, at vi dog måtte have notens tekst endelig og ikke blot telefoniske rettelser. Imidlertid har nordmændene været så ivrige for at aflevere, at de har gjort det i dag. Landshøvding Trolle, der på den svenske regerings vegne havde telefonisk meddelt i udenrigsministeriet, at der ikke var mindste uvilje fra svensk side, [sagde], at man kun ved Norges hastværk var blevet nødsaget til at fremskynde sagen. Han bebudede at ville telefonisk opringe Scavenius og forklare. Fra os er der afgivet telefonisk tiltræden til den nu aftalte form, om vi end altså ikke er helt tilfredse med den. Holland har pludselig erklæret ikke at ville være med, da de havde protesteret hver gang og altså ikke behøvede nu. De har dog deltaget i dag i forhandlingerne.

Vi mente ikke at burde træde tilbage, da det kunne misforstås. De tre nordiske landes fællesoptræden synes mig også at rumme nogle fordele.

I Nationaløkonomisk Forening er [holdt] generalforsamling med en tale af Wieth-Knudsen, der viste hans mærkelige blanding af klarhed, ide-
rigdom og pludselig tåge, hvori kun hans overordentlige, sygelige selv-
[over] vurdering allerede er tydelig. Efter bordet diskussion om prisregule-
ringen og om mulighederne og principperne for en fastsættelse af maksimi-
malpris på korn.

Fredag, den 13. november 1914

På vejen til landstingsudvalget angående straf for overtrædelse af fo-
dringsforbudet m.m. traf jeg Piper, der spurgte, om vi havde hørt noget
siden fra England. På forespørgsel hvorom, svarede han: »den tyske mi-
neudlægning, som jo har fundet sted på vort territorium i Langelands-
bæltet«. Jeg meddelte ham da, at den på vor reklamation var borttaget
igen. Han blev åbenbart glad forundret: »Jeg troede, at når de engang
havde gjort noget, forandrede de det ikke igen«, og mente, at det ville
være meget ønskeligt, om rigsdagspartiernes formænd fik forholdet at vide,
da der taltes meget derom.

Meddelelsen af fællesnoten er nu fremme i bladene. Redaktionen af
meddelelsen foretaget i Sverrig er ikke heldig – formodentlig følges den
af en senere offentliggørelse af selve noten. Her har den vakt nogen æng-
stelse, der er kommet frem i de »engelske« organer (»København«). Man
tror åbenbart, at da noten er blevet til på indbydelse af den *svenske* rege-
ring, og da det ikke udtrykkelig i meddelelsen siges, hvem noten er rettet
til, den da kun er tilstillet ententemagterne.

I »Berlingske Tidende«s aftennummer meddeles der nu, at den er ret-
tet til såvel Tyskland som de tre entente-marinemagter.

Søndag, den 15. november 1914

Hos Willumsen for at se marmorbusten af Hørup. Den er smuk, men syn-
tes mig i forhold til gipsbusten mere barsk og mere trist. Også Ellen Hø-
rup, der sammen med sin mor kom derud, havde åbenbart samme ind-
tryk. Hun sagde, udtrykket i øjnene er så sørgeligt, at det næsten ikke er
til at holde ud. Willumsen selv sagde, at han ikke i marmoret havde over-
ført enkelte af de finere streger fra gipsen omkring munden, da de ville
virke lidt småligt. Jeg tror, at han har berøvet busten lidt af det fine omend
bitre smil, der fandtes i gipsen. Willumsen havde åbenbart lyst til at gøre
en buste til. Han talte om, at fru Hørup måske ville overtage denne og

han så lave en større, noget friere, mere monumental. Denne var jo mere en tør portrætbuste. Deri har han ikke ret. Den er aldeles ikke tør, men streng, og giver mere et billede af Hørup, efter at lidelser havde afmagret nogle af hans træk end af ham i hans fulde kraft og skønhed.

Mandag, den 16. november 1914

Ministermøde kl. 3 (Island). Zahle meddelte, at han havde talt med kongen og tilrådet ham i en forestående samtale med Eggerz vel bestemt af fastholde, at hvad han i statrådet 20. oktober 1913 havde erklæret nu måtte ske, men dog at behandle Eggerz med mådehold. Forskellige lidt ubeherskede udtalelser af kongen kunne lade det modsatte befrygtes. (»Når ens børn er uartige, giver man dem dog ikke kager« o. lign.). Efter samtalen med Eggerz havde kongen refereret denne for Krieger, der atter havde meddelt Zahle, at kongen havde det indtryk, at Eggerz nu var mere villig, og at han igen ville telegrafere til Island. Videre behandling af spørgsmålet udsattes derfor. Imidlertid telefonerede Krieger senere, at han nu havde haft et par timers samtale med Eggerz, og at denne heri bestemt havde modsagt kongens indtryk. Han havde ikke ændret sin opfattelse og ville ikke telegrafere til Island. I slutningen af samtalen havde Eggerz dog uden at sige, at han kunne gå ind derpå, antydte et forløb af statsrådsmødet, hvorunder kongen uden bemærkning stadfæstede forfatningen og udfærdigede resolution, og når derefter Zahle havde forelagt kundgørelsen til Danmark, ville Eggerz fremsætte nogle bemærkninger, som så kunne besvares. Zahle refererede, at Sveinbjørnson, assistent i finansministeriet og Islands ministerium, havde sagt Krieger, at man ikke måtte tro, at der skete store ting på Island, hvis forfatningsforslaget ikke stadfæstedes. Man var nu igen ved at samles om Hafstein. (Denne er måske ikke så døende, som Eggerz har fremstillet det.)

(England) Scavenius forelagde den engelske note med tilhørende engelsk-fransk memorandum om kontrabandespørgsmålet, undersøgelse af skibe etc. Vanskeligt er kun spørgsmålet om »kød« (meat) optagelse på krigskontrabandelisten, der altså skulle efter den engelske plan involvere et dansk udførselsforbud, hvis vi ville håbe at få amerikansk kødkonserves (af betydning for Skandinavien-Amerikalinien). Scavenius ville søge at få »meat« ud af forhandlingerne. Ønskede i øvrigt ikke at anvende den form, som Sverrig har anvendt, og som har karakter af en art kontrakt med de allierede. (De engelsk-franske noter med et anhang findes mellem mine papirer, Politiske dokumenter.)

Med hensyn til kapiteltakstspørgsmålet foreslog jeg overdragelse til et

udvalg at undersøge de forskellige forhold til sagens bedømmelse (f. eks. vedrørende tiende, præstelønning, enkepensioner, arvefæsteafgift etc.) – forslaget vedtoges. Keiser-Nielsen er på sine præsters og enkers vegne imod udvalget.

Munch fortalte under mødet, at kongen, der i går havde inspiceret Storebælt-eskadren, til Kofoed-Hansen havde fortalt, at han fra sine slægtninge vidste, at der nu var 10 engelske undervandsbåde i Østersøen, der havde forenet sig med den russiske flåde, og at der i England var 200.000 russiske soldater. Når de ikke var sendt til Frankrig, skyldtes det, at de ikke havde været tilstrækkelig forsynet med ammunition, og at den ikke straks kunne fabrikeres i England. Russerne skulle derfor blive i England til landets beskyttelse (Hm!).

Onsdag, den 18. november 1914

Protestnoten offentliggjordes i aften i Stockholm, Kristiania og her. Jeg skrev derfor en artikel til »Politiken« om notens karakter.

Torsdag, den 19. november 1914

Ministtermøde. Munch forelagde forslaget om bemyndigelse til afvigelse fra forskellige af hærlovens indkaldelses- og uddannelsesregler for at kunne indkalde årets regimenter tidligere (fæstningstropper ca. 15/12, fodfolk ca. 15/1) og derved kunne hjemsende gammelt mandskab. Hensigten er at hjemsende de gifte og samtidig indkalde nogle ældre årgange for bestemt tid. Munch sagde rigtigt, at der i grunden i loven burde stå hans navn, hvor der stod »krigsministeren bemyndiges til« – da bemyndigelsen var meget udstrakt. Derefter skildrede Scavenius forhandlingerne med England. Efter at England nu havde opnået aftaler om udførselsforbud, og [efter] at dispensationer ikke ville blive givet for kontrabande, hvorfor forbud fandtes, kunne der være tegn til, at de ville stille sig »liberalt« m. h. t. indførsel af også transitvarer, når de indførtes med skibe for eksempel under amerikansk flag (den lige linie, American Exporters' linie). Det ville imidlertid blive en ganske uholdbar situation, hvis med sådanne linier fremmed ejendom indførtes hertil og derpå ophobedes, når forbud hindrede udførslen. Scavenius har sagt til Lowther, at hvis sådant skete, ville det være umuligt at modstå tryk fra syd, når de forlangte deres ejendom udleveret og kunne henvise til, at der ikke var mangel her. Hvis England ønskede, at forholdene skulle udvikle sig på en rimelig måde, måtte de sørge for, at vi ikke fik andet end til Danmark bestemte varer ind i landet.

Fredag, den 20. november 1914

Til middag hos Scavenius, hvor bl. a. professor Nielsen, sprogmand, søn af Sivert Nielsen, medlem af Renbeitekommissionen¹, der f. t. arbejder her, og Hegermann-Lindenchrone, der var fuld af liv og anekdoter. Han bevidnede sin sympati for ministeriet og fortalte, – hvad vi jo altid hører – at der var stor tilfredshed i vide krese med, at forholdene havde medført, at vi sad under krigen. Selv sagde han, havde han frygtet for, at dette sammenbrud skulle ske, mens Klaus Berntsen og Ahlefeldt sad. Ahlefeldt ville det rigtige, men greb altid forkert an. Ved sin afgang havde Ahlefeldt sagt til ham: »Ja, vi har jo altid været enige«. Hegermann-Lindenchrone havde i sit stille sind tænkt: Ja nok om målet, men ikke om dine midler. Fortalte i øvrigt med stærk sympati for kejser Wilhelms personlighed om dennes ønske om godt forhold til os, hans stærke tro til at optanttraktaten ville jævne vejen, skuffelsen over at det blev til intet og over det mislykkede besøg under Frederik den VIII, der ikke havde kunnet som sin far finde Wilhelm. Bethmann Hollweg, der medens traktatforhandlingerne stod på, var indenrigsminister, havde været forberedt på, at optanttraktaten ikke ville føre til nogen politisk forbedring. Tro ikke – havde han sagt til Hegermann-Lindenchrone – at traktaten ikke vil blive genstand for angreb hernede, og tro ikke, at den hos jer vil fremkalde andet end lidt hoveren over en diplomatisk sejr.

Lørdag, den 21. november 1914

I Århus. Sogneforeningernes delegeretmøde og husmændenes sendemandsmøde, hvor stærke udtalelser mod de Jørgen Pedersen = I. C.'ske ændringer i grundlovsforslaget (vedrørende ejendomsskatterne) [fremstattes].

Mandag, den 23. november 1914

Møde hos E. Brandes med Eggerz og Krieger. E. Brandes tilkaldte Munch, Zahle og mig, hvad Eggerz nok ikke syntes om. Han indledede da også samtalen med en bemærkning om, at hans vej gik direkte til kongen, og at dette var en privat samtale med »fremstående politikere«, hvis opfattelse det jo altid var af interesse at vide. (Altså ikke de danske ministre, som han åbenbart ikke *må* tale med!) E. Brandes havde fra Eggerz som resultat af samtaler med ham og Krieger fået et udkast, hvori kongen skulle udtale, at de islandske anliggendes forelægelse var en særsag,

1. Den norsk-svensk-finske kommission for samernes rengøringsproblemer.

men at han nu bestemte, at de skulle forelægges i statsrådet og *ønskede*, at der ingen ændring skulle foregå heri. Eggerz skulle derpå sige, at han ikke i sin ministertid ville foreslå nogen anden ordning, og nærrede den opfattelse, at man i betragtning af kongens ønske ikke på Island ville »insistere« på nogen anden ordning, uanset at det var særsag. Kongen skulle derefter i tillid til Islands minister og det islandske folk frafalde yderligere kauteler (de fra statsrådet af 20. oktober). – E. Brandes havde straks til Eggerz sagt, at denne ordning kunne ikke gennemføres. Hvad, kongen havde lovet i statsråd og 20. oktober, måtte overholdes. Vi havde imidlertid udarbejdet en ændring, som søgte at gøre statsrådsforhandlingen mere behagelig for Eggerz, udelod Zahles forelæggelse af dansk kundgørelse – og – hvad der var E. Brandes' idé – satte i stedet for en kontrasigneret udkrift af statsrådsprotokollen, der altså kunne tjene som kundgørelse, idet kongen i henhold til udtalelse af 20. oktober 1913 bestemte, at det i statsrådet foretagne skulle kundgøres.

Eggerz viste sig imidlertid meget uvillig heroverfor. Han vil ingen kundgørelse have, hvoroverfor jeg i samtale løb bemærkede, at han gik udover altingsbeslutningen og repræsenterede det standpunkt, 3 medlemmer af altinget havde indtaget, idet disse udtrykkelig havde foreslået som betingelse, at kongen skulle frafalde kundgørelse. Eggerz sagde, at det var meget interessant, hvis jeg kunne overbevise ham om, at han ikke stod på altingets standpunkt, og tilføjede senere at han ved et telegram fra repræsentanter for altingsflertallet kunne dokumentere, at han var i overensstemmelse med det. Samtalen havde undertiden et ret varmt præg, Eggerz sagde, at han ikke interesserede sig for enkeltheder i ordvalget, når han ikke kunne få en positiv erklæring om, at islænderne på egen hånd kunne tage sagerne ud af statsrådet. Fik de vished for, at de kunne gøre det, troede han ikke, de ville benytte sig deraf. Men vi ville gøre sagen immobil ved at binde den i statsrådet, samtidig med at vi nok teoretisk kunne indrømme, at forelæggelse var en særsag. Munch brugte herunder den vending, at det var »en særsag af ejendommelig art«, idet Islands ministers udtræden af statsrådet jo faktisk forandrer statsrådet. Samtalen endte med, at Eggerz lod forstå, at han betragtede sagen som strandet.

Tirsdag, den 24. november 1914

Samtale hos Zahle kl. 3 1/2 med Krieger, der havde udarbejdet et nyt udkast. Krieger er meget ivrig for at finde en løsning og havde her strakt sig videre, end vi syntes muligt, idet kongen efter hans udkast skulle sige,

at han ikke ville gøre nogen ændring i statsrådsforelæggelsen, medmindre der »af Islands minister« forelagdes ham en anden ligeså betryggende ordning. Formen i Kriegers udkast var i øvrig i forskellige henseender god, og vi enedes om, at han kunne tale med Eggerz.

Kl. 7 herhjemme middag: Keiser-Nielsens, Munchs, Koppels, Immanuel [Nansens], [Hermann] Slomanns, Levin, fru Heilbuth. Hyggelig stemning.

Onsdag, den 25. november 1914

Kl. 3 1/2 – 6 samtale med Krieger, der mente, at Eggerz var mere »mør« end tidligere, men at offentliggørelse »kontrasigneret« ville han ikke gå ind på. I samtalen deltog foruden de tidligere også Scavenius, der syntes, at vi var gået for langt, og mente nødvendigt til punkt og prikke holde på nøjagtig gentagelse af 20. oktober. Hvis islænderne satte sig herimod, ville de intet kunne gøre nu. Scavenius' modstand gjorde noget indtryk. Zahle er jo i det væsentlige enig med ham. Jeg lagde mig stærkt i selen for dog at opretholde det Krieger'ske forslag med de nødvendige ændringer, for at vi – såfremt forhandlingerne strandede – dog skulle have stået så imødekommende som muligt, og når de nødvendigste realiteter opretholdtes, ikke være stive i formen. Herom enedes vi også tilsidst, og Krieger ville nu forelægge ham sagen i sidste redaktion (findes i mine papirer) à prendre ou à laisser. Statsråd rimeligvis lørdag.

Tyskernes udvidelse af kontrabandebegrebet til at omfatte al trælast, der vakte megen vrede i Sverrig, volder nu også os vanskeligheder. Tyske krigsskibe ved indløbet til Flinterenden standset to danske og et norsk skib, nægtet dem at passere Sundet. De er nu gået ind til Stevns. Muligheden for at tyskerne ville opbringe dem på dansk territorium, drøftedes. Enedes om, at torpedobåd (navnlig fordi et norsk skib var impliceret) skulle gå ned for at nedlægge protest, såfremt noget sådant skete – hvad Scavenius ikke troede på – men først og fremmest for at råde skibene at gå ind til Køge.

Munch meddeler, at skibene på grund af tåge ikke har kunnet følge rådet, måske forsøger de i nat eller i morgen.

I rigsdagen var højremedlemmerne optagne af de idiotiske spionteorier, endskønt såvel »Nationaltidende« som »Berlingske Tidende« har set rapporter og erklæret, at de erkendte, at der intet grundlag var.

Rygtet om den engelske superdreadnaughts undergang er nu fremme. Jeg erindrer ikke, om jeg tidligere har noteret, at man (f. eks. Glückstadt, der havde hørt det i England) sagde, at det var denne ulykke (»Audaacious«), der skulle være den egentlige årsag til »Nordsøspærringen«.

Zahle meddeler mig i aften, at han har telegraferet til Hafstein: Vi hører til vor beklagelse, at De har været syg, håber De er i bedring. Hafstein har i aften omgående svaret: Tak for telegrammet. Jeg er nu næsten rask. Han har åbenbart forstået telegrammet.

Torsdag, den 26. november 1914

Efter forskellige forhandlinger med Krieger afviste Eggerz i dag al tale om ordning. Han havde oprindeligt været tilbøjelig til at gå ind på hovedsagen, men foreslog nogle småændringer, som dog var uacceptable. Han forespurgte til sidst Krieger, om sagen var i orden, hvis han antog det foreslåede udkast, men da denne sagde, at ministeriet måtte tale med partiformændene, eftersom der skete nogen forandring i det i fjor aftalte – viste han det hele fra sig. Rigsdagen havde intet med Island at gøre. Til en bemærkning af Krieger om, at der dog var noget fælles mellem de to lande, svarede Eggerz, at det var der i virkeligheden ikke.

Lørdag, den 28. november 1914

Møde med partiformændene af Zahle og E. Brandes om Island. De meddeler begge som ubetinget indtryk aldeles enstemmighed mod større imødekommenhed. Begge tvivler på, at den sidste Krieger'ske formel kunne have opnået nødvendig tilslutning. Mest krigersk var I. C., der ikke kan tilgive islænderne, at de ikke lod ham gennemføre den forsoning, som han havde besøgt med kys og omfavnelser og gråd ved den islandske kommissions sidste møde om forbundsloven.

Mandag, den 30. november 1914

Islandsk statsråd kl. 3. I de sidste dage stadige forhandlinger med Eggerz gennem Krieger om, hvorledes statsrådet skal forløbe, efter at overenskomst ikke er nået. Det er åbenbart Eggerz' plan at få sagen drejet således, at det er kongen, der nægter sanktion, og desuden således, at han demissionerer ikke på forfatningssag, men flagsag. Det er hindret gennem den måde, hvorpå vi har lagt sagen til rette.

Kongen har desværre i en samtale med Eggerz ganske uden grund sagt til ham, at når han nu gik af, ville Hafstein blive udnævnt. Viser, hvor lidt kongen forstår af forholdene. Hvis Eggerz kan få sagen fremstillet således, at man hernede har handlet med Hafstein i baghånden, vil det måske umuliggøre Hafstein at gennemføre en politik mod Selvstændighedspartiet, hvad ellers måske kunne gøres. Eggerz havde entrustet talt til Krieger om kongens udtalelse.

Onsdag, den 2. december 1914

Under rigsdagsmødet fik Munch meddelelse om, at admiralen ønskede at give ham en underretning, der ikke kunne ske telefonisk. Da han var syg, tog Munch til hans hjem. Han fortalte da følgende: En tidligere engelsk vicekonsul på Færøerne, nu ansat i Spanien, var kaldet til England og derfra i mission for Sir Edw. Grey sendt til København for ikke hos ministrene – men hos den danske marineministryrelse [sic] at søge oplyst forhold vedrørende Færøerne, hvor England mente, at der foregik mislige ting: Man antog, at tyskerne anvendte øerne som basis for mineudlæggere, undervandsbåde. (Formodentlig kun fantasier)! Admiralitetet havde foreslået Foreign Office at beslaglægge øerne, hvad regeringen havde nægtet, fordi man ønskede at vise småstaterne hensyn osv. Men da vi måske ikke vidste besked, ønskedes forholdet nu opklaret.

Konsulen får nu al mulig bistand gennem admiralen til på Færøerne selv at foretage undersøgelser – ligesom rimeligvis »Islands Falk«, når den har været til reparation herhjemme, eller »Beskytteren«, sendes derop som vagtskib.

Torsdag, den 3. december 1914

Hos Koppel: Cavling, maleren S. Philipsen, Henrik Koppel, Scavenius', Melbyes, Heilbuths.

Scavenius fortalte, at Bapst – den eneste af de fremmede gesandter, der er uvillig, er brouilleret med Alliance Francaise, fordi han havde forlangt af foreningen, at den skulle foretage indsamling til de franske soldater (!). Da foreningen korrekt havde nægtet dette – nedlagde Bapst sit ærespræsidenthverv. Selv russeren Buxhøvdén er personlig elskværdig i sin forretningsførelse; jeg mindes, at han engang havde sagt til Scavenius, at hvis vi skulle få vanskeligheder fra Rusland, ville det aldrig stamme fra ham. Forleden havde han omtalt den danske politik under krigen og nævnet, at helt tilfreds med alt kunne han jo ikke være (bæltspærringen?) men »M. le Ministre a bien menè sa barque«.

Af finansudvalget har Zahle fået billigelse til at anvende de fornødne pengemidler til at gøre vort statsrådsstandpunkt bekendt på Island etc. Såfremt statsrådsforhandlingen ikke offentliggøres in extenso på Island (Eggerz har efter sit sigende telegraferet dem op), kan telegrafisk referat besørges gennem Bogi Melsted.

Lørdag, den 5. december 1914

Kl. 10^{1/2} afsluttende møde i indenrigsministeriet mellem bankerne og kommunerådsrepræsentanterne angående lånet. Det er nu i orden. Hassing Jørgensen og jeg enedes om at ville gå til finansudvalgene og søge tilslutning til ordningen, samtidig med at opfordringer til at tegne sig i Kasa [sic] udsendes til alle pengeinstitutterne.

Kl. 2-5 ministermøde: Scavenius meddelte, at Lowther i fredags havde overbragt ham opfordring til fremtidig at lade al handel udefra gå til regeringens ordre. Scavenius havde udtalt sig meget overrasket over denne nye opfordring, da England for nylig havde erklæret sig tilfreds med vore tilbud og sagt ikke ville stille nye krav. Hvis al handel skulle standse, og regeringen indirekte tage al import, ville dette i høj grad vanskeliggøre stillingen til Tyskland, da det jo i så fald var regeringen, som officielt nægtede ladning af ikke kontrabande varer til Tyskland i vore skibe. Lowther havde erklæret sig enig med Scavenius og udtalt, at han egentlig kun kom for at få argumenter at anføre mod kravet.

Til København er ankommet Trolle, tidligere svensk udenrigsminister, overleverede personligt brev fra Kong Gustav til Kong Christian, udtaler der i ønsket om snarest at få lejlighed til at mødes i Stockholm med dig »og din broder Carl« (!) (Kong Haakon) for at fastslå vor neutralitet. I brevet fremstilles det, at der nu er lejlighed til ordne forhold til Norge, idet han nu bedst kan tage initiativet til at mødes med Haakon. Trolle har instrukser, hvis kongen bifalder planen, undertegnet »din hengivne ven og gamle onkel Gustav«. Til Scavenius har Trolle meddelt, at tanken var, at udenrigsministrene skulle deltage. Villighed til, at mødet kunne ske i Gøteborg eller Malmø.

Scavenius meddelte, at Trolle havde været i Berlin for at opnå lempelse i trælast-bestemmelserne, men intet opnået. Tyskland erklæret at ville møde ethvert engelsk skridt med tilsvarende. Havde været kølig overfor Trolle, klaget over ikke at have opnået, hvad man ventede, og selv i handels spørgsmål var Danmark venligere. Da Trolle havde spurgt hvorledes, og udbedt sig »Beispiele«, havde direktør Kriege (Udenrigsministeriet) ikke kunnet give noget. Det var derfor formentlig vor holdning ved krigens begyndelse, der sigtedes til. Scavenius opfattede den svenske opfordring som udtryk for skuffelse over, at deres politik i Tyskland ikke havde reusseret. Sverrig havde en tilbøjelighed til stormagt-sprog, hvortil handlingerne ikke kunne svare; på samme måde havde Holland i ypperlige noter protesteret mod englænderne, men givet faktisk efter. Vi havde fore-

trukket til begge sider at sige, hvorledes forholdene virkelig er og ikke givet os miner af noget og havde derfor faktisk opnået adskilligt mere af England end Holland og altså større tilfredshed i Tyskland end Sverrig.

Under mødet tog Scavenius til Amalienborg til kongen for at tale om sagen, vendte tilbage med vished for, at kongen ville følge vort råd. Han var tilfreds med brevet – hvoraf Scavenius fik afskrift – men lidt ængstelig for, hvad dette skulle føre til. Trolle har lovet Scavenius et memorandum angående den videre udformning af sammenkomstplanen.

Vi talte foreløbig om sagen, udvekslede meninger om sagens fordele og vanskeligheder. *Fordelene* ved at tilvejebringe en vis overensstemmelse ved at medvirke til bedre forhold mellem de nordiske riger, ved muligvis at få Danmark ind i den ved krigens begyndelse forkyndte norsk-svenske overenskomst om ikke gensidig at gå mod hinanden, og dermed berolige den ikke lidet udbredte kres, der her i landet frygter svensk overfald på os. *Manglerne* ved overfor ind- og udland at give indtryk af begyndende alliance («den væbnede neutralitet») og træde ud af vor tilstræbte ubemærkethed. – Talte om mulige ordninger, hvorved manglerne kunne formindskes og fordelene opnås og aftalte møde igen søndag kl. 2.

At vi må være imødekommende, er mig klart. Den aldeles uberegnelige krigs udvikling må ikke finde en situation, hvor man kan bebrejde os, at vi har afvist en svensk tilnærmelse. Den for os tænkeligt vanskeligste situation er i al fald den, hvor vi tvinges mod vest, Sverrig mod syd. Vi må se at følges ad.

Søndag, den 6. december 1914

Kl. 2 ministermøde: Scavenius oplæste til en begyndelse en skrivelse, som han sagde var [?] et udtryk for hans og kongens vist nok overensstemmende opfattelser, men som han dog ikke mente kunne anvendes. Den var et høfligt og anerkendende afslag i form af forslag om udsættelse til et gunstigere tidspunkt, fremhævende muligheden for mistydning. Derefter udviklede han, at det vist dog var rigtigst at svare ja. En samtale med Trolle havde givet ham følgende oplysninger. Ideen stammede fra kongen, var kun kendt af ministeriets to ledende mænd, Hammerskiöld og Wallenberg (var end ikke forelagt de andre ministre før i går kl. 3 1/2, altså efter at Trolle hernede havde talt med Scavenius). En udsættelse var en udsættelse ad calendae graecas. Skulle det kunne udføres, måtte det være nu, før jul. Med hensyn til stedet ville Kong Gustav gerne imødekomme Christian og begive sig til Gøteborg eller Malmø. Et memorandum – med ret omfattende planer endog omhandlende mulige konvojeringsreglemen-

ter til beskyttelse af vore indførselsskibe osv., med vendinger, der endog kunne tages som indledning til et forsvarsforbund – havde Trolle givet ham, men ladet forstå, at planen kunne lægges ganske efter vort ønske. Nordmændene kendte den ikke endnu, og henvendelse ville først ske, når vi havde udtalt os.

Efter en times diskussion enedes vi om at anbefale kongen at svare et roligt og velvilligt ja, men at foreslå Malmø og samtidig ønske et besøg på Fredensborg. Overfor Trolle skulle planen for mødet gøres så nøgtern som muligt: Udtryk for den gode forståelse i Norden, for enighed om at bevare neutralitetspolitikken og drøftelse af spørgsmål om midler til at afværge vanskeligheder for det økonomiske liv og formen for en fortsat drøftelse af de enkelte spørgsmål.

Scavenius tog derefter til kongen på Fredensborg, og vi fortsatte med alle slags ministerielle sager.

Mandag, den 7. december 1914

Kl. 11 ministermøde. Scavenius forelagde udkast til kongens svarbrev i overensstemmelse med det i går aftalte. Kongen havde straks accepteret standpunktet.

(Da jeg ved 3-tiden telefonerede til Scavenius om nogle mindre anliggender, fortalte han, at han havde talt med Trolle, der havde accepteret alle vore bemærkninger, og som syntes forsynet med vidtgående fuldmagt. Han havde bedt om et udkast til communiqué om mødet, da det var hensigtsmæssigt, om han kunne medtage dette til Stockholm. Scavenius bad mig og Munch tænke på formen, da han var stærkt optaget – i aften var Munch her, og vi satte noget op).

På mødet enedes vi om at få afholdt et tidligere ofte drøftet lukket møde, på hvilket Scavenius skal gøre rede for de handelspolitiske forhold under krigen – de vanskeligheder, der møder fra begge sider, og som dag for dag må overvindes. Mødet fastsattes til fredag kl. 1. Zahle tog ud til rigsdagen og aftalte det fornødne med de to formænd og udsendte meddelelse, for at offentliggørelse i dag (7de) af et forestående møde (11te) kunne lade folk forstå, at det ikke var nogen umiddelbar affære, der gav anledning til mødet.

Tirsdag, den 8. december 1914

Om formiddagen temmelig indholdsløst og resultatløst møde med landborepræsentanter om maximalpriser. P. Th. Nielsen og Pinstrup gjorde deres bedste for at gøre sagen endnu vanskeligere, end den er.

Pludselig melder der sig nye handelspolitiske vanskeligheder. Da Munch og jeg ved 4-tiden gik op til Scavenius for at tale med ham om kommunikéet angående kongemødet, havde Lowther lige været hos ham med et nyt memorandum (findes i noget mangelfuld oversættelse mellem papirerne). Mens engelske regering 25. november (findes [ulæseligt]) havde udtalt sin tilfredshed med vore erklæringer, og Lowther som nævnt 3. december var kommet for at »sondere« danske regerings stilling til forslag om at samle al handel, udtales nu, at da forslaget ikke kunne antages af danske regering, ville England ikke kunne undgå at standse alle skibe med kontrabande (ubetinget og absolut) til en hvilken som helst modtager i Danmark og i henhold til [et] punkt i en af de sidste deklamationer erklære Danmark som et land, gennem hvilket og hvorfra Tyskland forsynedes til sit krigsberedskab. Herved bliver stillingen jo yderst vanskelig. Scavenius havde stærkt beklaget sig til Lowther over denne pludselige vending.

I aften kl. 8 møde hos Brandes (Munch, Hassing Jørgensen, Scavenius, jeg og Zahle) om vor stilling. Enige om det umulige i at modsætte sig et engelsk krav. Scavenius har jo også længst forberedt Tyskland på, at sådant kunne komme, og at vi ikke ville være i stand til at holde imod, da følgen jo kun ville blive, at vi så ikke selv modtog noget af det, vi behøvede udefra. Vedtog telegram til Castenskiold, pinlig berørt over det uventede, da man 25. [november var] tilfreds og 3. [december] kun anmeldt sondering, hvorfor vi heller ikke havde afslået. Planen om, at enten regeringen eller stor handelskomité skulle være eneste modtager, (hvad Holland er gået ind på) kunne forhandles, men krævede mest tid. Clan ville som envoyé i speciel mission komme til England for nærmere drøftelse. I mødet på fredag – der jo nu får andet indhold end planlagt – måtte vendingen skildres, og det burde siges, at man ved sin holdning her i landet, ved agitation og angiven på løseste grundlag havde medvirket til vanskeligheden. Faren lå i muligheden for tyske repressalier, der kunne true landbrugseksporten, der jo udelukkende var kontrabande, og hvis den skulle afværger af højeste nødvendighed, at man behandlede sagerne uden at opvække tysk forbitrelse. Vor presses neutrale holdning kunne trænge til styrkelse.

Angående kongemødet var Norge nu underrettet, og fra Stockholm telegraferedes, at Norge arbejdede ivrigt for Stockholm som mødested. Til Krag blev telegraferet anmodning om at fremstille fordelene ved ikke at gå til Stockholm, dér mere udsigt for svensk sympati, Malmø med besøg i København mere ligevægtig.

Eggerz er afrejst, aflagde kun besøg før afrejsen hos E. Brandes. I samtalen løb havde han (Eggerz) for det første sagt, at vel var forhandlingerne afbrudt, men ikke derfor forbi. Endvidere havde han sagt, at hvis Danmark skulle komme i krig med England – hvad E. Brandes havde anmodet ham om ikke at supponere – ville det jo være fordelagtigere for Island ikke at være i forbindelse med os!

Onsdag, den 9. december 1914

Meddelelse fra Norge om, at de antager vort forslag om ordningen af kongemødet.

Fredag, den 11. december 1914

Lukket møde i rigsdagen kl. 1. Scavenius holdt et fortræffelig tilrettelagt foredrag, hvori han skildrede de handelspolitiske vanskeligheder. Efter at have nævnet Englands accept af 25. november, sagde han, at nye fordringer måtte ventes, og skildrede disse ved at oplæse vor Rotterdam-generalkonsuls rapport om det hollandske system, men gik ikke nærmere ind på Englands sidste henvendelse, meddelte kun Clans sendelse. Understregede de vanskeligheder, som fremkom ved fordringer fra engelsk side, som rettedes mod Tyskland.

Efter talen forskellige forespørgsler fra I. C., som forsøgte at tilrettelægge et større angreb. Spurgte tilsidt om tyske foranstaltninger på vort territorium i Langelandsbæltet og Køge Bugt? Det første besvarede Scavenius ved meddelelse om, at Tyskland på forespørgsel havde erklæret, at miner ikke var lagt på vort territorium, og senere, da der et par gange var fremkommet vidnesbyrd om, at de fandtes der, havde erklæret, at det måtte skyldes uheld, og derefter igangsat arbejde med fjernelse. Under dette arbejde blev en trawler sprængt i luften, en risiko, der forklarede, at vi selv holdt os fra at tage dem bort. »Foranstaltningen i Køge Bugt« viste sig ved en senere mislig forklaring af Hvidberg at være et vanvittigt rygte om, at tysk krigsskib havde opført et stort cementanlæg i bugten med jernringe øverst, der næppe kunne tænkes at skulle tjene andet formål end at være udgangspunkt for en landgangsbro!! Det lykkedes Munch at få opklaret ved telefonisk samtale med marineministeriet, at rygtet må være opstået ved, at de tyske skibe under redningsforsøg efter Anglo-Danes oversejling af torpedobåd har mistet en tom ponton (en luftbeholder, som efter at være blevet læk var sat på land). Marinen agter at transportere den til København. Hvidberg kaldte både latter over sig og I. C., der derefter forholdt sig tavs.

Også andre spørgsmål, hvis åbenbare tendens at sigte regeringen for for stor hensyntagen til Tyskland, blev let imødegået. De opponerende af »Venstre« og Højre var tilsidst ganske flove, og vore partifæller og socialdemokraterne meget tilfredse. Næsten for tilfredse. Fornøjelsen over de indrepolitiske angribes uheld bragte måske for meget i forglemmelse det billede af svære vanskeligheder, som Scavenius' foredrag havde givet.

Lørdag, den 12. december 1914

Ministermøde. Kong Gustav har telegraferet til Christian og udtalt som »sit bestemte ønske«, at mødestedet bliver Gøteborg. Da hans udsending havde stillet os frit valg mellem Gøteborg og Malmø, er denne ændring lidt besynderlig. Måske indre svenske hensyn gør regeringen betænkelig ved at komme helt ned til os. I Kong Gustavs telegram påstås det, at Kong Håkon har tiltrådt Gøteborg. Fra norsk side meddeles det os tværtimod, at nordmændene »holder på Malmø, så længe som vi«. Under mødet telefonisk bekræftelse herpå fra Kristiania meddelt fra udenrigsministeriet. Norske regerings standpunkt, Malmø–Fredensborg, eventuelt Malmø, eventuelt Gøteborg. Telegram fra Kong Christian til Kong Gustav affattedes: »Stærke hensyn tvinger mig til at fastholde ønsket om Malmø«. Samtidig instrueres O. C. Scavenius om at erklære, at vi ikke insisterer på besøget på Fredensborg, idet vi har den fornemmelse, at man fra svensk side ikke har rigtig lyst til denne afslutning på sammenkomsten.

Søndag, den 13. december 1914

Scavenius telefonerer, at Stockholm nu har antaget Malmø som mødestedet. Meddelelse skal ud mandag aften. Vor redaktion af mødets formål anvendes.

Mandag, den 14. december 1914

Ligesom i lørdags lange samtaler med forskellige om kornspørgsmålet, der er uendeligt og uendelig vanskeligt. Men et forsøg på en statslig ordning af prisen må gøres. Ikke to har samme mening om, hvad der bør og kan gøres.

Scavenius meddelte i middags finansudvalgsmedlemmer, partiformænd, rigsdagsformænd om kongemødet. Tilfredshed udtaltes af Neergaard og Grev Frijs. Nogen betænkelighed m. h. t. Sverrigs supponerede tyskvenlighed kom til orde fra Piper og Hammerich. De synes ikke at have bemærket de vanskeligheder, Sverrig just nu har med Tyskland på grund af mineulykken i Den finske Bugt, og bestemmelsen om trælast som krigskontra-

bande – og at mødet derfor snarere fra svensk side er tænkt som forsøg på en afstivning mod Tyskland. (Kong Håkon har til Christian udtalt, at mødet skyldes den vaklende politik, der var ført i Sverrig, og som havde bragt dem vanskeligheder til begge sider). Fra socialdemokratisk side (K. M. Klausen og Harald Jensen) lidt betænkelighed ved at vi overhovedet foretog os noget opsigtsvækkende. Scavenius sagde, at han i og for sig ikke var uenig heri, men betonedede den svenske indbydelse. Alle også fuldstændig enige i, at den måtte og burde modtages.

Tirsdag, den 15. december 1914

Hele dagen arbejde med kornspørgsmålet. Udarbejdede skrivelse vedrørende prøveekspropriation i tre amter med fastsættelse af pris ved en stor vurderingskommission, hvori V. Bentzon, med hvem jeg forleden havde nyttig samtale bl. a. indviedes. Fremdeles bekendtgørelse om indkaldelse af alle kontrakter vedrørende rugkøb i udlandet med midlertidig servitut, for at ikke ved de indenlandske foranstaltninger grossererne skal sælge det til os bestemte korn andetstedshen.

Dikerede udkast til en forestilling om udnævnelse af ekspropriationskommissionen, indeholdende en oversigt over den kornplan, jeg er standset ved.

Kl. 7 hyggelig middag hos Zahle (Munch, E. Brandes, Scavenius, Weimann, Peter Nansen).

Onsdag den 16. december 1914

Krieger havde et telegram, som det Hafsteinske parti (Homerule-Comité) ved ingeniør Thorlaksen havde sendt Sveinbjørnson i Islandsk ministerium, og hvori de udtaler sig for sanktion af forfatningssagen inden altingets sammentræden og flagsagens løsning. Må betyde, at de mener sig i stand til at gennemføre programmet af 20. oktober 1913. En artikel i »Lögrjetta« går i samme retning. I øvrigt viser udtalelser i islandske blade (et nyt »Tjodir«, hvori Einar Benedictson skriver), at min formodning er rigtig: Eggerz har ikke turdet have »de tre« mest yderliggående medlemmer ude på venstre fløj og har derfor faktisk forfægtet deres standpunkt hernede og ikke det af flertallet formelt indtagne. Hvorvidt nogle medlemmer af flertallet synes, han dermed er gået for vidt (kravet om at kongen faktisk skulle ændre statsrådsbeslutningen af 20. oktober og forpligte sig til ikke at kunne kundgøre sagen i Danmark, hvilket de tre direkte havde udtalt) – vil nu vise sig. Hans partiorgan tager pludselig

varmt til orde for ham. Dog synes tonen mig noget mindre islandsk end ofte ellers.

Onsdag 16. december

Fortsat og afsluttende arbejde med kornspørgsmålet. I morgen begynder iværksættelsen. Måtte det nu slå nogenlunde til.

Kl. 10 1/2 statsråd med ligegyldige sager. Kongen takkede for god bistand med islandske spørgsmål og holdt lille tale om besøget i Malmø. Han havde, som vi vidste, været noget tvivlende, men håbede, at sammenkomsten ville medføre noget godt for tiden efter krigen.

Taffel kl. 7. på Fredensborg, hvor grev J. Holstein-Ledreborg viste sit anseelige korpus i en indkaldt garderløjtnants-uniform og bedækket med bjørneskindshue, som efter et besynderlig etiketteindfald først lægges, når kongen kommer og giver lov dertil. De andre gardere – hvoriblandt [C. F. Hage] en søn af A. Hage, ejer af svensk gods, ligeledes indkaldt, optræder uden bjørneskind, det er ikke godt for de uindviede at forstå efter hvilken dybsindig regel. Det morede E. Brandes at finde adskilligt af faderen både i det ydre og i udtryksmåden i den unge greve. [Adjutant Frederik?] Cold, med hvem jeg ved bordet kom til at tale om den gamle grev Holsteins sidste politiske optræden, nævnede et eksempel på hans i denne periode ret krigerske facon: Den dag, han skulle gå af, ønskede man i marineministeriet underskrifter på forskelligt, hvortil han svarede: Kom med det. Der er ikke den nederdrægtighed, jeg ikke er villig til at begå.

(I ugens løb)? December 1914 (senere tilføjelse)

Møde i rigsdagen med partiformændene og rigsdagens formænd om »indskriften over indgangsporten til rigsdagsbygningen på Christiansborg«. Thorvald Jørgensen havde haft det indfald at hugge i granit og indsætte over porten ordene »landets vel er den højeste lov«; ingen havde sanktioneret indskriften, og da den tilmed fra firserne har en ublandet statskupklang, lod jeg straks, jeg bemærkede den, stenen tildække. Ved sammenkomsten forelå forskellige udkast, som stammede fra Triers, I. C.'s og Hammerichs hånd. Man enedes hurtigt om, at den letteste løsning var slet ingen indskrift at sætte. Fra et tidligere møde, hvor forskellige indskrifts forslag var drøftede, mindes jeg følgende vers af I. C.: Har folkets tillid sat dig ind – da vis et ægte folkesind. – Han er jo også digter.

Fredag, den 18. december 1914

Mødet i Malmø. Scavenius er rejst til forhandlingerne, uden at grundlaget er drøftet: Noget sådant er ikke forelagt fra svensk side. Det ville være betænkeligt, hvis ikke Scavenius så så sundt på forholdene – måske i dette tilfælde lidt for tørt. Det skader dog ikke.

Lørdag, den 19. december 1914

Kl. 12^{1/2} var vi samlede hos Zahle for at modtage telefonisk meddelelse fra Scavenius om forløbet af mødet. Han udtalte sig meget tilfreds. Alt var gået på det bedste. Svenskerne havde forelagt 12 punkter til overvejelse. Alle udenrigsministre havde haft let ved at mødes. Et communiqué blev oplæst.

Senere meddelte kammerherre Zahle mig, at communiqué'et, der havde nævnt visse detaljer, var blevet noget ændret efter Hammerskiölds ønske, således at det kun udtaler sig i mere almindelige vendinger. Wallenberg havde fra Malmø telefoneret til Günther sin store tilfredshed med mødet og dets vellykkede forløb. Det synes virkelig også både i sin ydre form og sit indhold at have været meget værdigt. Kong Gustav har åbenbart været ikke lidt bevæget ved udsoningen med Norge og over den af hele verden med så stor opmærksomhed iagttagne enighed i Norden. Jeg skrev til »Politiken« en lille artikel, hvori jeg tog afstand fra fransk-engelske forsøg på at gøre mødet antitysk og fra enkelte tyske blades anvisning på, at det var en særlig protest mod England. Vi har dog kun een interesse: at holde os i ro, og kun een historisk opgave, næst at bevare landet, at kunne tjene en formidling mellem folkene, når krigen engang åbner mulighed derfor.

Søndag, den 20. december 1914

Kl. 11 på Søholm samtale med Heilbuth og [Einar?] Cohn om kornspørgsmålet, væsentlig importen og ekspropriationspriser.

Kl. 3 ministermøde. Scavenius berettede om kongemødet, tilfreds, de tre udenrigsministre væsentlig fælles syn på, hvad der kunne nås, og hvad der ikke burde gøres. Enighed om fremtidig at holde hverandre underrettet, og i det vanskelige spørgsmål om tilførsel og transit overfor krigsførendes fordringer, ikke svare uden efter samråd med de andre. Kong Gustav havde taget mødet meget værdigt [?], også nordmændene havde fundet hans behandling af det vanskelige forhold »virkelig overlegen«. I en samtale havde han sagt Scavenius, at han så mistrøstig på

Skandinaviens mulighed for at holdes udenfor krigen, hvis den vedvarede. Men vi måtte forstå, at mod Tyskland kunne Sverige ikke gå i krig. Scavenius havde hertil svaret, at han betragtede en krigersk konflikt med Tyskland som skæbnesvanger og ødelæggende for Danmark. Wallenberg havde været meget venskabelig i sine udtalelser, bl. a. også med fremhævelse af, at han havde gennemført Sassnitzruten, fordi Danmark ikke havde set tilstrækkelig fremsynet på deres forhold – erklæret, at han var en absolut ven af Femern-Rødby.

Scavenius' indtryk, der noget differerede fra fredagens [?], var, at Sverige ved vor forstandige holdning overfor Tyskland og Tysklands accept af vor neutralitet havde fundet samarbejdet muligt. Han lagde samtidig vægt på, at Kong Gustav havde betegnet tyske planer, om at man i Sverige skulle ved krigens begyndelse have sluttet sig til Tyskland, som ufatteligt. I militær henseende – sagde kongen – formår vi jo intet. Det må altså forstås således, at vor politiks mulighed for fredeligt forhold til Tyskland har muliggjort en ensartet neutralitetspolitik i Norden og derfor den mere venskabelige forbindelse i Norden. Ihlen havde set på situationen som de andre.

Torsdag, den 24. december 1914

Rolig juleaften hjemme. Orla og Stig hjem fra »Politiken«s fest for de juleløse, hvor de som sædvanlig spiste først – og tog fat. Temmelig trætte. Lise henrykt over træet og gaverne og alle vi andre til gengæld umådelig henrykte over Lise.

Torsdag, den 31. december 1914

Immanuel og Christa [Nansen], Helge og Edith [Rode] til aften. Desværre kom jeg til at skændes lidt for voldsomt med Helge om krigen, skønt vi næppe er så overmåde uenige – i al fald ikke om Danmarks stilling til den. Men han betragter krigen som sådan med en mere himmelsk overlegenhed, end jeg kan. Oprøres ikke. Samtidig oprøres han over det specielle moment: Tysklands indfald i Belgien på en måde, som ikke harmonerer med et synspunkt talt fra oven. Mig forekommer krigens modbydelighed så alt overvældende, at enkelthederne bliver forholdsvis mindre, selv om jeg gyser ved tanken på Belgiens skæbne. Men som sagt, jeg blev mere hidsig, end jeg holder af at tænke på. Børnene var ængstelige. Helge spurgte mig bagefter, om hans artikel om Danmark og Tyskland havde været mig imod. Det er så langt fra, at det er det eneste af vore digterindlæg, som jeg fandt smukt og værdigt – selv om opfat-

telsen af Belgiens indsats for neutraliteten forekommer mig at bero på en vildfarelse («Belgiens optræden har givet neutraliteten ny værdi»).

Vi talte ellers godt sammen. Selv om vi er uenige og altså endnu kan fare løs på hinanden, som da vi var børn, så ser vi dog bagefter med gode øjne på hinanden – ligesom dengang.

Året er altså forbi, men danner jo mindre end nogensinde en afslutning eller begyndelse. Vi er midt i noget, hvor om vi intet ved. Mørkt foran os! Hidtil er vi kommet så tåleligt igennem det forfærdelige. Kan det lykkes os, indtil det ebber ud, at holde stillingen? Vanskelighederne truer måske mere end før, skønt folk synes ret sorgløse, mange i en grad så man må spørge, om de har glemt, at der er en verden i brand udenom os.

Bogen lukkes! En ny ligger der. Måtte jeg kunne slutte den med lysere sind end i dag. Skønt året har jo budt mig det største arbejde, og hvad mere kan man ønske sig. Men gid det altså må have haft den rette linie, så land og folk kan spares for ulykker, hvis gru vi kun kan ane.

3. Dagbog 1915

Fredag, den 1. januar 1915

Kuren hos kongen interesseløs som sædvanlig. Håndtryk og glædeligt nytår i rækkefølge og en smule samtale med kongen og dronningen. Jeg kunne bagefter ved middagsbordet glæde familien med, at kongen havde spurgt mig, om jeg var hjemme nytårsaften og derefter fortalte mig, at han havde hørt, at der var et så usædvanlig smukt familieforhold imellem os. Line mente, at Krieger måtte have aflagt en smuk rapport om vort hus fra middagen forleden.

Kl. 7^{1/2} taffel, adskilligt mindre end i fjor, af diplomaterne kun Hagerup, da de krigsførende ikke kan mødes. Efter dette passiarede kongen længere end sædvanlig med selskabet. Af interesse kom nogle bemærkninger om svogeren [Storhertug Friedrich Frantz] i Mecklenburg, »der længe havde været under åg, men nu kunne begynde at rette ryggen«. Og tilføjede kongen, »jeg *mudrer selv*. Jeg har skrevet til ham, at de i al fald ikke efter krigen måtte finde sig i en tilstand, hvor een mand alene bestemte krigen. De måtte alle sammen stemme.« »Alle forbundsfyrsterne, mener Deres Majestæt –«, sagde Munch. »Ja vel!« Det tyder på, at der måske i fyrstekredsene er lidt genvågnende partikularisme. I øvrig vidste kongen, at krigen særlig gik ud over de små stater, hvis troppeafdelinger blev særlig udsatte. Mecklenburg havde lidt forfærdeligt.

Lørdag, den 2. januar 1915

De engelske forhandlinger er skredet gunstigt fremad. Fra Clan foreligger meddelelse, hvorefter vi synes at kunne undgå det hollandske transit-system, ved at gå til et fedtudførselsforbud. Dette er af hjemlige grunde blevet nødvendigt ved andelssvineslagteriernes nægtelse af at holde en hjemlig rimelig pris på varerne. Forbudet skulle da omfatte amerikansk svinefedt, hvilket England særlig ønsker at hindre Tyskland fra at få og med dispensation for indenlandsk produktion, mod oprindelsescertificat. Dispensation skulle gives, når rimelig indenlandsk pris opnåedes.

Mandag, den 4. januar 1915

Middag hos Edv. Brandes. M. Dessau i stort humør over den udmærkede stilling, Burmeister og Wain for tiden havde. Bestillinger for flere år til en arbejderstyrke af 3-4000 arbejdere. For første gang virkelig ovenpå.

I ministermødet om formiddagen meddelte Scavenius ny depeche fra Clan – Castenskiold om nye vanskeligheder, fremkaldt ved de stadige angiverier og rygtesmederier herhjemme. Den engelske hærledelse bekendt med, at den tyske hær gør »enorme bestillinger« i Danmark af fodtøj, seletøj, tornystre osv. Dette forhold måtte ordnes ved lignende bestemmelser som af Sverrig, hvorefter udførselsforbud til en vis grad omfatter halvfabrikation og helfabrikation af udførselsforbudte råvarer (dvs. især krigsmateriel). Forhandlinger med Ko[e]foed og Schrøder om oplysninger om forholdet. Schrøder meddeler herunder, at de danske skotøjsfabrikanter foruden bestillinger til Tyskland også har store ordrer på Rusland (fodtøj til hospitalsbrug). Forhandlingerne om prisregulering af indenlandske forbrug føres stadig. Forhåbentlig snarest gunstigt resultat.

Onsdag, den 6. januar 1915

Husmændenes møde i Grundtvigs hus. Stor diskussion om prisreguleringskommissionen med ubetinget tilslutning til Niels Frederiksens stilling og stor uvilje over andelssvineslagteriernes afvisning af en mindelig ordning af billig fedtpris. Yderst venlig modtagelse af mine udtalelser om hele det økonomiske arbejde siden krigen.

Kl. 3. Ministermøde, hvor man, før jeg kom, havde vedtaget kriminel undersøgelse (§ 73) mod »Vort Land«, hvis frække insinuationer om vor neutralitetspolitik vil yderligere vanskeliggøre vor forhandlingsstilling i England. Den nye redaktør, der 1. januar er trådt til, har ganske forandret bladets karakter. Det vil åbenbart nu i spidsen for chauvinisterne. Også »København« er langt ude i dag, men dog ikke så utilsløret i sine påstande.

Sagsanlægget mod Wieth-Knudsen udfærdigedes.

Torsdag, den 7. januar 1915

»Vort Land« og »Hovedstaden« naturligvis yderst misfornøjede. De øvrige konservative blade reserverede eller som »Berlingske Tidende« velstemte overfor sagsanlægget.

Arbejde med rugekspropriationen. Prisreguleringskommissionens forhandling med de forskellige parter går langsomt frem og møder megen

modvilje. Fabrikanterne har dog lovet at gøre tilbud om fast pris for rugbrød indtil næste høst »baseret på amerikansk rug« – mod at få regeringens rug overdraget.

S. P. Jensen telefonerede i aften fra Kallundborg, at der var spekulation i hvede og foderstoffer under opsejling.

Fredag, den 8. januar 1915

De fleste moderate blade af Neergaard-Berntsenske retning meget uvillige mod »Vort Land« og finder den kriminelle undersøgelse nødvendig. Hele aktionen synes at have truffet det rette øjeblik. De ondsindede rygtesmede er ved at ødelægge for meget.

Arbejde med rugekspropriationsordningen hele dagen. Om aftenen lang samtale med Just Cohen og Heilbuth. Just Cohen meddeler, at der var spekulantkøb i hvede og majs i dag og at mere var i vente.

Vi enedes om at sætte en lille advarende notits i »Politiken«, der ved at bebude foranstaltninger skulle ængste de outsiders, der nu er på færde.

Lørdag, den 9. januar 1915

Stadig gunstige artikler vendt mod bagtalerne af vor stilling. Af Jens Warming og i »Berlingske Tidende«. »Nationaltidende« sendt interviewere, overfor hvem Zahle giver lang fremstilling af de vilde rygter. Et forhør i anledning af brødudførselsrygtet giver et mageløst billede af, hvorledes sådant bliver til.

Fedtforbudet udstedt.

Arbejde hele dagen med rugspørgsmålet; men da en kgl. anordning er nødvendig til ekspropriationsapparatet, kan det hele først komme mandag. Før Børsens åbning telefonerede jeg til RB, at maksimalpris på hvede er under overvejelse. Lund var nu yderst betænkelig ved spekulanternes forsøg på at danne corner¹ i hvede. Også majs jobbes i vejret. Han mente, at en bestemmelse mod, at korn solgtes til andre end møllere og bagere var det bedste middel.

Gennem højesteretssagfører Liebe har »Vort Land«s redaktør forhørt om sagen ikke kan bringes ud af verden ved afbigt!

Mandag, den 11. januar 1915

Endelig færdiggørelse af de mange bestemmelser vedrørende rugen og dens udsendelse. Gjorde i aften en lille oversigt over alle foranstaltningerne

1. Børsudtryk for masseopkøb af en bestemt vare i spekulationsøjemed.

til »Politiken«. Hvorledes vil de virke? En fløj af »Venstre« vil gå meget voldsomt til værks, en del af vore vil være ængstelige. Forhåbentlig lykkes planen alligevel. Til styrkelse af vor kornbeholdning er det lykkedes at få ca. 30.000 tønder hvede købt af Emil Henius; det er vist ladninger, der egentlig fra amerikansk-tysk side var tiltænkt Tyskland, men er strandet her. Prisen yderst gunstig, 23 kr., budt ham også af møllerne, men til dem ville han ikke sælge for denne pris. I Amerika har Lund købt os 50.000 tønder rug – foreløbig ser vi tiden an med hensyn til afskibning.

Møde med Andelsudvalget for foderstofindførsel fra England. [Rudolf], Schou og dr. Federspiel skal igen derover. Forhandling om fordelingen af den frigivne majs mellem købmænd og andelsfolk (halv til hver?) og en aftale om en ensartet pris ved regeringens mellemkomst! Jyderne har været noget tilbøjelige til at holde priserne på deres majs lidt højt, hvad de sjællandske slagterifolk bebrejdede dem.

Tirsdag, den 12. januar 1915

Efter statsrådsmødet, hvor de nye love – deriblandt for mit vedkommende den store ulykkesforsikringslov – besluttedes fremsat, samtale med kongen om frk. Blacks ansættelse [som arbejdsløshedsinspektør]. Hvem, der har påvirket ham mod denne udnævnelse usikkert, men nogle arbejdsgivere har været meget ivrige for at hindre den og for dermed at nå hen til deres plan om sammensmeltning af arbejdsanvisnings- og arbejdsløshedsloven. Kongen var dog allerede forberedt på, at sagen nu måtte afgøres som foreslået. Rimeligvis af Krieger. Han fremsatte nogle halvt spøgefulde, ikke synderlig forstående bemærkninger om stillingen og om en kvindes ansættelse i den. Hvorefter han havde at underskrive, »når jeg ikke kunne foreslå ham nogen bedre«. Tilsidst sagde han i en lidt surmunde tone: »Det er da underligt, at der slet ingen mænd er at finde.« Jeg svarede, at det var der selvfølgelig. Men blandt dem, der havde arbejdet med institutionen, var det naturligt at vælge frk. Black, og uretfærdigt at *forbigå* hende.

Kl. 1. Industrirådets store møde, hvor jeg diskuterede med rugbrødsfabrikanterne.

Søndag, den 17. januar 1915

Kl. 4 1/2 møde herhjemme, da Lund, Cohen, Heilbuth og Olivarius var enige om det ønskelige i, at ekspropriation af de store beholdninger af fremmed hvedemel, som er ført hertil på spekulation. Meget er ameri-

kansk-tysk forretning, og tanken er måske nærmest at have beholdningen liggende på oplag til efter krigen. I forhandlingen deltog Lund, Olivarius, C. Hage, Vedel, Koefoed, Martensen-Larsen og Haarløv. Vi enedes om planen, og beslægtelsen finder sted i morgen tidlig.

Mandag, den 18. januar 1915

Hvedemølsproprietationen fundet sted.

Kl. 4 ministermøde. Telegram fra Hafstein til Krabbe og Sveinbjørnsson (?), hvoraf fremgår, at H. er villig til at ordne det islandske forfatnings- og flagspørgsmål i henhold til overenskomst af 20. oktober 1913. Nærmere må aftales. Zahle har efter samtale med kongen ladet Krabbe telegrafere svaret til Hafstein. Ordet »favorable« ville betyde, at der var mulighed, »impossible« det modsatte. »Favorable« afgik.

Tirsdag, den 19. januar 1915

Partimødet viste fuld tilslutning til stilling i korndebatten i dag. Kun Rasmus Hansen og Poul Emil Hansen, der jo også sidder midt i de vanskeligst stillede rugegne, er åbenbart ængstelige. Jeg håber dog, at min ordning vil stille dem tilfreds.

I forhandlingerne fra 1–4^{1/2} talte kun P. Th. Nielsen og jeg. P. Th. Nielsen syntes mig svagere og løsere end ellers. Partiet var tilfreds med min fremstilling, selv var jeg ked over ikke at have kunnet udarbejde formen bedre. Men de sidste dages uafbrudte arbejde med at tilrettelægge og ordne stoffet har ikke givet mig tid til at udforme mere end en og anden enkelthed. Jeg syntes, at slutningen ikke ret lykkedes, følte mig træet, men selve fremstillingen af alle kornaffærer siden krigens udbrud gik an, og mange af P. Th. Nielsens løsheder tror jeg nok at have fået bugt med.

Torsdag, den 21. januar 1915

Angreb på Munch i »København«, »Hovedstaden« og »Vort Land« i anledning af krigsretssagen mod en officer, der ved krigens begyndelse talte om danske »bløddyr« og »pikkelhuerne«, og som frifandtes ved overretten, satte frugt i dag, idet general Gørtz indgav sin begæring om afsked på grund af »dyb uoverensstemmelse med krigsministeriet særlig i spørgsmål om disciplinen«. Gørtz havde været hos kongen, inden han gik til Munch, og da denne spurgte hvorfor, svarede Gørtz: »Fordi han frygtede Munchs evne til at udjævne uoverensstemmelser«. Han havde ikke sovet de sidste nætter, men nu taget sin beslutning. E. Brandes var ved 4-tiden hos kon-

gen, og samtalen drejede sig om Gørtz. Kongen havde ikke tiltroet Gørtz mod til at tage en sådan beslutning, men viste sig ikke egentlig beklagende over det skete. Samtalen afsluttedes med, at en ny fastsattes til 8 1/2 aften mellem kongen, Gørtz og E. Brandes. Den varede 1 3/4 time og endte med, at Gørtz ville betænke sig til mandag. Da han efter en times forløb gik, og E. Brandes blev tilbage, viste kongen udpræget lyst til at blive af med Gørtz, idet han ønsker Ibsen i hans sted. Med kendskab til Gørtz' karakter mener Munch, at han rimeligvis på mandag opgiver sagen. Troligt nok.

Lørdag, den 23. januar 1915

Ugens debat om kornspørgsmålet endelig afsluttet, efter et 8 timers møde. Havde nok ønsket, at »Venstre« og »Højre« ikke var kommet sammen om en dagsorden. Mange i Højre (Wulff, Ellinger o. fl.) misfornøjede med Schovelins krasse ordførerskab, mange i Venstre (f. eks. Jensen-Nybjerg fra Odsherred) ked over den hele politiske tilspidsning, som er forårsaget af P. Th. Nielsens heftige angreb. Han viste sig grumme uvederhæftig i sin argumentation og fremsatte ganske falske påstande om sin egen holdning i reguleringskommissionen. Således som sagen har udviklet sig dog meget tilfredsstillende, at hele Det radikale Venstre og Socialdemokratiet stod samlet. Vi kan nu gå videre, og de moderates angreb vil nok, efterhånden som forholdene afklares, vise sig ganske forfejlet.

Søndag, den 24. januar 1915

Smukt telegram fra Samsø med tak og støtte og lykønskning til debattens resultater.

Kl. 10 møde i justitsministeriet mellem Zahle, E. Brandes, Munch og mig. Samtale om Gørtz, enige om ikke at søge hans afgang hidført af hensyn til den ophidselse, den let vil fremkalde i dele af Højre. Dog vil de, der erindrer hans optræden i august, næppe betragte afskeden som noget tab. For øjeblikket strides han med Palle Berthelsen om et latterligt kompetencespørgsmål. – Hvis Gørtz derimod stiller nogen art betingelse for at frafalde afskedsbegæringen, må han gå.

Efter konference med Riis-Hansen enedes vi om kapitelaktstforslaget. Den nedsatte embedsmandskommission fremsatte en aldeles utilfredsstillende betænkning, hvilket nok væsentlig skyldes departementschef Wulff i landbrugsministeriet, der uden videre har undladt at besvare de stillede spørgsmål. Sagen derefter forsinket og taget fra landbrugsministeriet, og forslagens udarbejdelse betroet Riis-Hansen. Tilfredsstillende.

Mandag, den 25. januar 1915

Planlægning af cirkulærer vedrørende lokalt tilsyn med melpriser og brødpriiser, og om maksimalpris på hvede. Indkøbt i går 36.000 tønder rug i England [?] til en pris her af 26 1/4, i dag tilbudt 50.000 tønder af Henius til en pris, der med de nuværende fragter når 28 her. Lund anbefalede stærkt, idet vi, hvis optællingen februar viser tilstrækkeligt resultat, vil let senere kunne realisere de sidste indkøb. Telegraferet gennem udenrigsministeriet til England om frigivelse af 100.000 tønder majs til eventuel ombytning med rug i Jylland. Folketingsmand Hauge meddeler mig, at han har fået tilbud om majs fra La Plata april-maj cif Rønne til 18.50. Bedste udsigter derfor til at få hele den I. C.'ske aktion slået grundig ned.

Tirsdag, den 26. januar 1915

Munch meddeler, at den engelske militærattaché under en samtale med Jønke indrømmede, at den gamle undervandsbådsaffære måtte skyldes engelsk båd. Uforstående om, hvorledes det kunne være gået til, da engelske undervandsbåde er underrettet om, at danske både kunne træffes i disse farvande. Militærattachéen i øvrigt i længere samtale udtalt sig bestemt mod sandsynligheden af, at engelske flåde ville gå til angreb i Østersøen, og udviklet, hvorfor marinetekniske grunde talte derimod. Altfor lang aktionsradius i forhold til tyske. Altfor farligt at gå gennem minefelterne. Vore vanskeligheder havde været i krigens begyndelse, og da de var overvundne, næppe nogen senere. H. N. Andersen, der atter er i London, og hvis forbindelse med udenrigsministerens fætter (?) Lord Grey giver ham god lejlighed til at konstatere stemninger og tilstande i England, havde lovet Scavenius, såfremt der ikke i England var nogen tilbøjelighed til at ændre hidtidige marinepolitiske kurs, da at telegrafere »all right«. Telegrammet kommet i dag.

Onsdag, den 27. januar 1915

Kl. 10¹/₂ statsråd: (Kapiteltakst og Hvide Sande). Fra England foreligger telegram fra gesandten om, at 50.000 tønder majs straks vil blive frigjort til os. Såvidt jeg kan se, vil de stå os i ca. 19 à 19,20 i jysk havn. Altså ikke synderligt tab ved at ombytte med rug.

Taffel hos kongen. Kronprinsen for første gang voksent klædt i smoking, hvad der klædte ham. Han er jo et halvt hoved højere end moderen, og den hvide matrosdragt, hvori han og den mindre broder hidtil altid har været, var altfor barnlig til den lange skikkelse.

Blandt gæsterne atter grev Joseph Holstein, der var yderst misfornøjet over den langvarige militærtjeneste, fandt hjemsendelse absolut nødvendig. – Tilstanden urimelig. Københavns befæstning færdig – vore udsigter gode – kort sagt forstandig.

Gørtz vil på fredag give Munch en skriftlig fremstilling af sit syn på tingene. Det bliver vist højst et kvart ark, men han kan altså ikke blive færdig før. I øvrigt har han sagt til Munch, at han var i færd med at udregne nedbringelsen af sikringsstyrken.

Torsdag, den 28. januar 1915

Cirkulærer om maksimalpris på hvede og klid, om korntælling og om amtmandenes tilsyn med, at mel- og brøddpriser svarer til maksimalpris og prisen på amerikansk.

Om aftenen hos Heilbuth. Samtale om de foreliggende korn- og foderstøfspørgsmål. Enige om at opfordre Jysk Andels direktør Chr. Nielsen til at være regeringens ene delegerede ved rederkongressen.

Clan telefonerede, at 50.000 tønder majs var købt til 165 kr. Kan vi opnå nogenlunde rimelig fragt, vil vi kunne føre det hertil til ca. maksimalpris på rug, altså meget gunstig.

Fredag, den 29. januar 1915

Efter at have fået tilslutning i partiet og hos socialdemokraterne samtale med Ellinger, der påtænkte forslag om parlamentarisk kommission til kornspørgsmålet. Jeg afviste tanken, da det enten måtte betyde ophævelse af Overordentlige Kommission eller to kommissioner. Ingen af delene heldigt. To kommissioner aldeles lammende.

Foreningen af større handelsmøller i deputation, med den skinhelligt optrædende Petersen, Munke Mølle som ordfører. Tilsyneladende fredsommelige og villige til forhandling. Imidlertid var jeg forberedt af V. Lund, og det kom derfor ikke helt overraskende, at de i aften udsendte en protest mod maksimalprisen på hvede og klid, (hvis formål selvfølgelig er at vanskeliggøre vor stilling) påberåbende sig i den sørgelige nødvendighed at måtte forhøje prisen på hvedemel. Heilbuth har derefter forhandlet med de to københavnske dampmøllere, der i aften udsender skarp moderklæring. Herom forhandlede jeg telefonisk fra Brandes, hvor Zahle og Munch var sammen for at drøfte plan om indskrænkning i militærstyrken og nye forestående samtaler med højremænd. Hammerich har anmodet om, at vi ville føre disse med Ellinger, Abrahamsen og Poul Ras-

mussen. Zahle meddelte i formiddags partiet, at disse samtaler ønskedes. Privat underrettede Zahle tillige Berntsen og Borgbjerg.

Lørdag, den 30. januar 1915

Kl. 11 deputation fra Ringkøbing (Tovborg Jensen m. fl.) om majs for rug. Kl. 2 deputation fra Nordsjælland om foderstovfanskigheder. Foderstofimportørerne har beregnet sig en ublu avance for den i England frigivne majs.

Møde med udvalg for handelsmøllerne, Troensegaard og V. Lund. Ret skarpe sammenstød mellem provinsmøllerne og de to københavnske, der ydede mig god bistand. Jeg foreholdt dem det ganske urigtige i, at de havde udsendt meddelelse om prisforhøjelse på mel i anledning af maksimalprisen, umiddelbart efter at de ved samtale med mig havde erfaret, at vi var villige til forhandling om en ordning. Det er Schovelin, de har konsulteret. De var temmelig langt nede. Heilbuth meddelte mig forinden mødet, at de ville være eftergivende, bl. a. fordi de af højesteretssagfører Møldrup havde erfaret, at staten kunne ekspropriere deres fremmede korn til indkøbspris med ringe avance. Herover var de nok blevet temmelig ængstelige.

Søndag, den 31. januar 1915

Møde med den københavnske prisreguleringskommission, borgmester Jensen, rådmænd Gram, Chr. Christiansen, Cohen og dr. Pio om brødpriiserne i København på grundlag af aftale om forsyning til høstårets udgang af vore beholdninger til en aftalt pris.

Torsdag, den 4. februar 1915

Munch fortsat forhandlingerne om sikringsstyrkens fremtidige begrænsning. Gørtz fremlagt plan om indtil 5–7.000's nedgang. Ministeriet udarbejdet ca. 11.000 nedgang.

Gørtz affattet lang skrivelse om disciplinærforholdene, som krigsministeriet nu besvarer. På Munchs forespørgsel om, hvorledes Gørtz ønskede sin afskedsbegæring betragtet, svarede Gørtz, at såfremt Munch ikke ønskede nu at fremme den, var det vel bedst, at han tog den tilbage.

Fredag, den 5. februar 1915

Ministermøde i rigsdagen kl. 2 og 4. Scavenius meddelte de tyske beslutninger vedrørende Nordsøen. Moltkes indberetning går ud på, at eksporten til England i al fald endnu ikke er truet. Den tyske gesandt i Kristiania

har givet alvorlige forestillinger hos udenrigsminister Ihlen i anledning af W. Konow's tale.

Kl. 4 drøftelse af fremgangsmåde vedrørende fremtidige sikringsplan. Munch og E. Brandes går i morgen til kongen.

Mandag, den 15. februar 1915

Fra lørdag 6. til og med torsdag 11. møder angående kornspørgsmålet i Kallundborg, på Samsø, i Langå, Ålborg, Varde, Horsens og Århus, sidst to møder om torsdagen kl. 3 og 9. Overalt ganske overvældende tilstrømning. Resultatet gennemgående gunstigt. Hvor P. Th. Nielsen og Pinstrup taler for Venstre heftige diskussioner, jeg tror ikke til deres fordel, hvor disse ikke tilstede, som hos mig selv rolig forhandling med enkelte større landmænd, eller som i Varde, hvor Slebsager og Brorsen var Venstres ordførere, en forhandling uden bitterhed. P. Th. Nielsen har åbenbart ment, at uviljen over maksimalprisen kunne blæses op til storm, men dertil har han ikke haft vejr, og selv egne partifæller har fundet, at tiden var for bekymringsfuld til at hidse befolkningen op og slå de vigtige kornforanstaltninger i stykker.

Fredag morgen vendte jeg tilbage med »Århus«. Om morgenen en så tyk tåge i Sundet, at vi måtte ankre op ved Tårbæk og vente på klaring for at kunne gå gennem minefelterne. Vi kom først ind kl. 1 1/2 – 5 timer forsinket. På vej til rigsdagen vinkede Scavenius mig ind til »Phønix« og viste mig nye meddelelser fra Tyskland, der påberåber sig kendskab til, at England vil armere sine handelsskibe, og når de da tillige hejser neutralt flag, må Tyskland rende handelsskibene ned, hvor de har mistanke til dem, for at deres undervandsbåde ikke skal blive ødelagt af de neutralt maskerede handelsdampere; hermed forværres forholdene alvorligt. Moltke taler i indberetningen om mulig nødvendighed af at stoppe eksporten til England en tid og samtidig lukke for Tyskland.

Om eftermiddagen blev den af Moltke bebudede note overrakt af Rantzau. Indholdet som ovenfor. Advarer indtrængende mod, at neutrale skibe besejler krigszonen. E. Brandes, Zahle, Munch og jeg kom til udenrigsministeriet just, da Rantzau gik. Til Moltke telegraferedes kort meddelelse om, at regeringen ikke kunne afholde vore skibe fra at gå til England, da det var en livsnødvendighed. Vi måtte tværtimod søge eksporten opretholdt. Hvis den standsede, og England derefter lukkede for foderstoffer, ville vi efter kort tid heller ikke forsyne Tyskland med nuværende forsyninger. Lørdag 13. drøftedes udkast fra Sverige til noter til Tyskland og England. De var tunge og indeholdt overflødige ord.

Scavenius havde forslag til langt bedre svar i samme vendinger til begge sider, dog skarpere i påvisningen af det uberettigede i Tysklands foranstaltninger, der jo også i sin folkeretlige karakter er uhyggeligste.

Mandag ministermøde, hvor meddelelse fra Sverrig, der atter foretrækker sin egen uheldige formulering. Når vi ikke vil skilles, må vi altså følge dem, blot se at få enkelte helt utiltalende vendinger bort. Det forfejlede i det svenske noteudkast til Tyskland kan dog ikke ændres – det har en ubehagelig tone af forsikring om, at vi virkelig har protesteret overfor England, og at Tyskland følgelig aldeles ikke osv. Hverken værdigt eller klogt. Men Hammerskjöld skal være ophavsmanden, og Sverige vil da ikke opgive. Vi må søge at få en ændring i forhandlingsformen, så det ikke altid bliver Sverige, der giver udkastet præget.

I militærspørgsmålet var under min Jyllandrejse foregået følgende. Munch og E. Brandes havde ved deres besøg fundet kongen tilsyneladende velvillig overfor indskrækningsplanerne, og det var blevet aftalt, at et møde skulle afholdes mellem E. Brandes, Munch, general Gørtz, Berthelsen og Ulrich hos kongen. Ved dette havde Gørtz begrundet sin indskrækningsplan ganske godt, Ulrich ministeriets ret svagt, åbenbart trykket af de mange foresattes nærværelse – (hvad man ikke skulle antage om en generalmajor, men en generaløjtnant er altså nok til uvilkårlig at gøre ham lille). Brandes havde udviklet sine anskuelser m. h. t., hvad militærmagt kunne udrette, så kongen senere havde sagt, at det havde rystet ham, han var jo endnu værre end Munch, og [kongen] havde [endda] håbet på støtte hos ham [Brandes]. Af samtalen fremgik imidlertid, at kongen ikke ville gå længere end dækket af overkommandoen. Munch var åbenbart trykket af at skulle give efter og nøjes med den mindre indskrækning. Samme dag, som jeg kom hjem, var om formiddagen afholdt partimøde, hvor alle i partiet i øvrig var enige om det nødvendige i ikke at gøre konflikt på spørgsmålet om hjemsendelse af 5000 eller 10.000 mand.

Jeg forstår ikke ret, at sagen har fået denne form. Vel mener jeg, at vi kommer til at forlange yderligere begrænsninger, såfremt krigens varighed skal blive meget lang – og intet foregår, som ligesom nærmer begivenhederne til os. Men just som Nordsøkrigen skærpes ved så uhorste trusler, og megen ængstelse breder sig, vil det selvfølgelig ikke være gørligt at tage konflikt med overkommandoen.

Efter hvad Edv. Brandes siger, har kongen læst for ham et referat, han har givet af E. Brandes' udtalelser i mødet. Han fører en udførlig journal. E. Brandes kunne aldeles intet genkende af sine ord. Meget var totalt misforstået. Der må åbenbart findes en eller anden form for overfor historien

at gøre klart, at kongens journal ikke er historie. Det skulle interessere mig engang at læse hans referater. Undertiden er han ganske kløgtig i opfattelsen, men så står det hele fuldkommen stille. Og er han inde i en urimelig tankegang eller misforståelse, er han aldeles ikke til at få tilbage igen. I samtaler med mig er han således ofte vendt tilbage til, at han var blevet »pudset« i borgmesterspørgsmålet, først da Yde i Herning blev borgmester under Jensen-Sønderup, og senere da jeg bragte den nuværende ordning i forslag¹. Han var blevet »pudset« fordi dette jo i grunden var imod loven, galt var det også, at de nye borgmestre ikke var i uniform osv. Det er ikke muligt at få ham bort fra disse forestillinger. Han har også talt til E. Brandes, om at jeg har fået ham til at gøre noget galt her og ved at udnævne frk. Black til arbejdsløshedsinspektør.

Efter hvad Munch fortalte mig i dag (15.), har kongen kaldt Berthelsen op og læst sit referat af E. Brandes' udtalelser for ham, hvorover Berthelsen skal være kålhøgen. Munch i det hele misfornøjet med sagens udvikling.

I den *islandske* sag er passeret følgende.

Fra Hafstein forelå i lørdags telegram, at større flertal af hjemmestyrepartiet ønskede forfatningssag og flagsag løst inden ordinære altingsamling med ham som minister, og at han var villig. Til Hafstein sendtes, efter at Zahle havde været hos kongen, kl. 6 1/2 telegram, om han ville komme til forhandling. Søndag kom fra formanden for hjemmestyrepartiet telegram om, at situationen forandret, idet flertal af altingsmænd i Isafold protesteret (formodentlig mod Hafsteinske plan). Der afgik da telegram til Hafstein om, at man ganske henstillede til ham, om han ville komme til forhandling eller ikke. I dag (mandag) indløb telegram om, at Hafstein rejser med »Botenø«. Man kan naturligvis tage forhandling først med Hafstein, og hvis sagen imidlertid har udviklet sig således, at Hafstein ikke vil påtage sig at gennemføre sin tanke, eller den overhovedet må frarådes, når den forelægges – kan andre tilkaldes. Krieger har i dag vist Zahle et brev fra landssekretæren om, at den, der forsøgte at gennemføre forfatningen på den af Hafstein antydede måde, utvivlsomt ville blive sat for »landsret«. Brevet er af noget ældre dato, så det er ikke klart, hvorfor Krieger har holdt det tilbage.

I ministermødet i lørdags talte vi om skatterne. Vi holdt alle overfor E. Brandes på nødvendigheden af at forsøge en skat på overordentlig ind-

1. Sognerådsformand, bankdirektør J. C. Yde udnævntes 1913 til borgmester, da Herning blev købstad. Rode fulgte byrådenes indstilling m.h.t. borgmesterembedet, som ellers til reformen af 1919 beklædtes af politimesteren eller dommeren.

tægtsstigning i krigsåret. E. Brandes ville nøjes med formueskat og arveafgift og troede ikke på, en sådan konjunkturskat lod sig praktisk realisere. Vi mener alle, at forsøget må gøres. Befolkningen venter, at de, der har tjent i denne vanskelige tid, skal bidrage deres særlige skat til statsholdningen. Vanskelighederne må kunne overvindes. I går søndag havde E. Brandes da også sagt til Zahle, at han sad med forslaget.

Onsdag, den 17. februar 1915

Kl. 4 lukket møde i folketinget. Scavenius skildrede Nord søblokadens og flagsagens diplomatiske forløb, sluttede med oplæsning af de nordiske noter. Et nyt telegram fra Moltke viste, at man i Tyskland stadig ønsker give indtryk af de alleralvorligste foranstaltninger. Zimmermann havde overfor Moltkes erklæring om det nødvendige for os i at opretholde eksporten til England bl. a. sagt: Det er mærkeligt: Hver gang England foretager noget voldsomt, bøjer de neutrale sig, når Tyskland gør gengæld, bliver de opbragte. Dette skal ikke være nogen bebrejdelse mod Danmark, tilføjede han. Moltke slutter sit telegram med opfordring til ikke at lægge for megen vægt på den venskabelige udtalelse overfor Danmark.

Scavenius' foredrag gjorde stærkt indtryk. I. C. som sædvanlig. Et spørgsmål af I. C. om de tyske antydninger om konvoy-ledsagelse som kendetegn havde åbenbart til hensigt at holde åbent for ham engang at kunne pege på, at han havde nævnt dette spørgsmål. Da Scavenius søgte at få ham til nærmere at udtale sig, gjorde han en bemærkning om, at det var ikke rigsdagsmændene, der skulle besvare spørgsmål fra udenrigsministeren, men omvendt. Tonen i denne bemærkning, der i ingen henseende var foranlediget af Scavenius, var så ubehagelig, at mange tilhørere gjorde en uvillig bevægelse. Jeg så, at de frikonservative, der sad samlet lige for talerstolen, var ilde berørte. Men han syntes bogstavelig, også i dag, kun at have een tanke. Nu begynder det at blive vanskeligere, nu begynder det at blive vanskeligere. Nu lader tyskerne os måske ikke længere i fred, og så kommer måske min tur. – Jeg kan i al fald ikke få andet ud af hans ord og miner.

Mange rygter naturligvis i dag om begyndende tyske foranstaltninger. Et var sandt. En zeppelin styrtede ned på Fanø og brændte. 16 mand må nu interneres.

Tirsdag, den 23. februar 1915

Efter statsrådsmødet, hvor de nye skattelove besluttedes fremsat, fortalte Scavenius mig, at den tyske gesandt havde meddelt ham, at den tyske

regering havde besluttet efter krigen at bygge sin del af Femern-Rødby-ruten.

(Senere tilføjelse) Brockdorff-Rantzau havde ordre til at meddele Scavenius dette mundtlig, men viste Scavenius det modtagne telegram fra Bethmann Hollweg, hvori det hedder: »Vi har besluttet osv.«

Onsdag, den 24. februar 1915

Den amerikanske gesandt i Berlin har meddelt Moltke, at Amerika i Berlin og London til løsning af sikringsspørgsmålet har foreslået: 1. Miner må kun udlægges til beskyttelse af havne. 2. Neutralt flag må ikke anvendes af krigsførende. 3. Handelsskibe må ikke sænkes, før der er givet tid til ombordværende at gå i både. 4. Tyskland skal have ret til at få tilførsel af levnedsmidler for civile befolkning, eventuelt under kontrol af blandet kommission.

Tyskland antager formodentlig med glæde forslaget. England vil rimeligvis på grund af 4 være meget derimod. Men faren for neutral skibsfart hviler da efter Amerikas mening på Englands ansvar. Noten betegner således en vending i amerikansk politik.

Torsdag, den 25. februar 1915

I ministermøde meddelte Scavenius, at russisk handelsattaché ankommet. Gode udsigter for rødkløverspørgsmålet. Attachéen antydede ligeledes vilighed til at lade os få, hvad vi var vant til af korn. I så fald er kornspørgsmålet meget forbedret.

Sibirisk Kompagnis opkøb for hvedes vedkommende tilendebragt. Rugen indtil videre standset af Lund for at søge skaffe mere vægtig vare.

I middags udstedtes forbudet vedrørende brændevinsfabrikationens anvendelse af korn og foderstoffer.

I aften kl. 8¹/₂ samtale hos Zahle med Ellinger, Abrahamsen og Poul Rasmussen om grundloven. De fremsatte følgende ønsker: 1. Noget højere folketingsvalgald. 2. Alle direkte skatter skal kunne medføre folketingsopløsnings valg, når 1/3 af folketetinget ønsker det. 3. Medlemmer af sagkyndige kommissioner og statsrevisorer vælges af fællesudvalg af 30 medlemmer af begge ting. 4. Særlig majoritet ved grundlovsændringsfolkeafstemning (I. C.s). 5. På finansloven må love ikke ophæves eller ændres. 6. Forholdstal til folketetinget eller Ellingers valg i enmandskredse med supplering.

De tre syntes meget ivrige efter at få en ordening, men påstod, at ingen

uden Hammerich kendte samtalen. Dog næppe helt rigtigt. Hammerich har sagt til Zahle, at Piper vidste besked.

M. h. til gennemførelsen foresloges vedtagelse, bekræftelsesvalg, men først ikrafttræden til noget senere tid for at undgå det politiske kampvalg efter nye grundlov og valglov under krigen.

Lørdag, den 27. februar 1915

Meddelt Neergaard samtalen med de tre højremænd. Overrasket over, at de ikke forlangte mere og meget velstemt overfor muligheden af at føre sagen frem, hvis disse betyder og kan noget.

Zahle talte med Povlsen, der ser på tingene som vi, og med Slengerik, der ikke syntes uvillig.

Fredag, den 5. marts 1915

Kl. 3. Samtale med Neergaard om grundlovssagen og de tre højremænds aktion, hvis værdi efter samtale mellem Zahle og Poul Rasmussen synes tvivlsom. Neergaard frarådede, at Hammerich – som tanken syntes at have været – taler med I. C. og vil også selv opsætte samtalen med Jørgen Pedersen, indtil det viser sig, om der er hold i forslaget.

Kl. 10. I finansudvalget gjorde jeg indsigelse overfor en artikel af I. C. i »Tiden«, der bebrejder mig, at jeg ikke har forhandlet med rigsdagen om majsombygningen med rug og [ikke] søgt fornøden bevilling. Påvist det aldeles ugørlige i nu at udregne, hvad det ville koste økonomisk. Alle tilstedeværende (I. C. og P. Th. Nielsen fraværende) udtalte sig for foranstaltningen og erkendte, at min omtale tidligere i finansudvalget var tilstrækkelig. Bevilling måtte eventuelt senere søges. N. Neergaard meddelte mig i forannævnte samtale, at man også, efter at jeg var gået, havde været enig herom. (Af Venstre tilstede foruden Neergaard, Svendsen og Nørhave).

Lørdag, den 6. marts 1915

I ministermøde sagde Scavenius, at han ved lejlighed gerne ville have en »akademisk diskussion« om Nordslesvig. Foranledningen antydninger af, at man ønskede at erfare, på hvad måde spørgsmålet fra dansk side kunne tænkes ordnet.

Middag hos Zahle for Hafstein, der i morgen rejser hjem: Krieger, E. Brandes og Munch. Hafstein, der har været hos kongen nogle gange,

mødte på grund af den islandske flertalsmeddelelse klar over, at han intet kunne udrette eller i al fald over, at *han* ikke kunne *tilbyde* sig. Om han har ønsket tilbud fra dansk side står hen. Meget bitter overfor sine landsmænd. Hånsk overfor Eggerz, der kun havde været redskab, bundet af sit parti og i øvrig ganske ubeslutningsdygtig. Han tilrådede at kalde Einar Arnorsson, Gudmundur Hannesson og Svein Bjørnsson til samtale. Mente, at disse gerne ville søge en mellemvej – sagde også, at kongen havde antydet villighed hertil. Tænkte sig, at disse eventuelt kunne danne et tremandsministerium, når den ene af dem havde gennemført forfatningen og derefter ministrenes tal udvidet. Ville støtte dem til gennemførelse. Talte i øvrig om at forlade altinget. Nævnte som en af selvstændighedspartiets planer, at forfatningsforslaget henlagdes, og at det derefter ændredes, således at gamle statsrådsbestemmelse genoptoges, hvorved skulle godtgøres, at Island ikke havde noget mod sagens realitet (forelæggelse i statsråd), men kun mod, at bestemmelsen blev bundet på nogen måde ved særlig dansk beslutning (kundgørelse til danske folk).

Telegram til de tre aftaltes med Krieger, efter at Hafstein var gået. Skib går fra Island 12., hvormed de antagelig vil kunne komme. Hafsteins rejse betalt af civillisten, der atter får refusion af en bevilling, Zahle har fået på 5000 kr. (anslået) til konseilspræsiediet. På samme måde forholdes med de andre, der kaldes herved.

Fredag, den 12. marts 1915

(Aften) samtale hos E. Brandes mellem Scavenius, Munch, Zahle og mig:
1. Om grundlovssagen (videre samtale med de tre højremænd ønskelig), drøftede enkelthederne.

2. Om den forestående finanslovsdebat, hvor Wulff vil spørge om stillingen til militærvæsenet i anledning af avisartikler og taler. Munch, hvem Wulff har givet manuskriptet til sin tale – han er velsindet, selv om forespørgslen er ganske i den egentlige højrestil – havde gjort udkast til svar, samarbejdet delvis med et udkast, jeg havde lavet. Det renskrives nu til nøjere gennemgang og drøftelse.

3. Om Nordlesvig. Brockdorff-Rantzau har meddelt Scavenius, at han har en »fuldmagt« til at rejse spørgsmålet når belejligt – har i Berlin talt med Zimmermann (understatssekretær), der havde givet ham bemyndigelsen. Man skulle altså ønske at vide, hvad vi mente kunne bringe forholdet i orden. Scavenius' opfattelse er den, at Rantzaus politik, der altid er gået ud på at skildre Danmark som det land, hvorigennem et

godt forhold til Norden kunne opnås, har fået en mægtig understøttelse ved den skuffelse, man i Berlin har følt over Sverrig. Nævnte i den forbindelse, at Wallenberg har sagt med ønske om, at Scavenius skulle vide det, at der, da han tiltrådte, lå formede aftaler med Tyskland om holdningen under krig. Sverige skulle opstille tropper mod Rusland og derved binde mest mulig, samt »observere Sjælland«. Wallenberg havde forlangt ikke at være bunden af disse aftaler for overhovedet at træde til. Tysk gesandt i Stockholm Reichmann dybt fortvivlet over, at Sverrig således trak sig tilbage. Ligefrem grædt hos Wallenberg.

Indtrykket af, at Rantzau og Scavenius havde givet rigtig fremstilling af forholdene og Danmarks hele holdning, skulle da have affødt den ændrede opfattelse i Berlin, hvis resultater naturligvis er uberegnelige.

Enige om at fremhæve overfor Brockdorff-Rantzau, hvis denne vendte tilbage til spørgsmålet, at reformer i Nordslesvig næppe kunne bringe spørgsmålet ud af verden. En rationel løsning kunne kun ske gennem anvendelse af § 5 på en eller anden vis. Når man fra tysk side ønskede at vide det, ville Scavenius sige dette, idet Tyskland jo så måtte afgøre, om det fandt vejen fremkommelig. Ligeledes enige om betænkelige ved, at Scavenius førte spørgsmålet frem, selv om der var givet mere end lejlighed nok.

Brockdorff-Rantzau har i øvrigt – men da som egne overvejelser, hvad jeg vist før har noteret – flere gange talt om muligheden af en aflevering af dele af Nordslesvig.

Fra Wien havde Scavenius beretning om, at man der mente at være enig med Italien på grundlag af afståelse af Trentino-distriktet og bevarelse af Serbiens integritet.

I modsætning hertil meddeler Moltke, at den italienske gesandt i Berlin, der er ivrig tilhænger af triplealliancen, meget tvivler om, at freden kan bevares.

Torsdag, den 18. marts 1915

Forhandling med de tre højremænd hos Zahle. De fremlagde et modificeret tilbud. Dette indeholdt nu følgende bemærkning: »Vi frafalder ændringer til grundlovsparternes tilbud vedrørende § 51.« Jeg pointerede, at ændring af dette var en absolut betingelse for, at vi eventuelt kunne få vore venner med til andre ændringer. Efter forhandling, der viste ud-sigt til, at vi kunne enes, overdroges det professor Ellinger og mig at samtale om valgloven og redaktionen af grundlovsændringerne. De synes i stigende grad at tro på muligheden af gennemførelse i Højre.

Lørdag, den 20. marts 1915

Langvarige forhandlinger med svineslagteriernes mænd, privatslagterierne, importsalterierne om flæskeaftaler. De tyske overpriser drager efterhånden for meget flæsk bort fra den sædvanlige eksport, ligesom priserne på hjemmemarkedet stiger for stærkt. I forhandlingerne deltager Scavenius, Kr. Pedersen, Zahle og jeg foruden embedsmændene, hvoraf Schrøder særlig har gennearbejdet den meget besværlige sag. Det gælder at forene producenternes ønske om høj pris, forbrugernes om lav, Englands om til sin lave pris at få sædvanligt kvantum, Tysklands om for høj pris at få mest muligt – kort sagt cirklens kvadratur.

Ordningen, hvorved bl. a. eksportslagtning forbeholdes visse slagterier, der skal forpligte sig til at passe rimelig fordeling og sikre hjemmemarkedet rimelig pris, vil nok vække adskillig misnøje. Men nødvendig både af uden- og indenrigspolitiske grunde.

Søndag, den 21. marts 1915

Ellinger her. Vi gennemgik ændringerne og nåede om grundloven væsentlig forståelse. Han udtalte sig ret kategorisk om de gode udsigter til at samle Højre om forslaget. Valglovsvanskeligheden til nærmere drøftelse.

Under samtalen fortalte han, at »Vort Land« havde spurgt ham om Berlingerens [?] meddelelse om augustmødet med partiførerne, hvor også spørgsmålet om fællesministeriet blev drøftet. Han havde bekræftet rigtigheden og var temmelig forbløffet over Pipers senere meget skruede erklæring, hvori forholdet tilsløredes.

Om aftenen gik jeg til N. Neergaard, der var meget tilfreds med den bebudede [?] ordning, troede I. C. ville søge at hindre den, men ikke i stand dertil, hvis vi andre kunne. Vanskeligst ville valgloven blive. Mit indtryk er, at han utålmodig venter på en ny situation, der kan stille ham friere overfor I. C.

Mandag, den 22. marts 1915

Samtale med Ellinger i ministeriet om valgloven og vanskeligheder ved at nedlægge kredse. Senere telefonerede Ellinger til mig, at vi kunne måske nøjes med foreløbig at angive principerne for valgkredsfordelingen, udskyde de endelige tal til senere.

De tre islandske politikere var i går hos kongen og besøgte i dag Zahle og E. Brandes. Arnorsson og Sv. Bjørnsson kom sammen og syntes tilbøje-

lige til at forhandle på det foreliggende grundlag. Hannesson kom alene og havde vidtstvævende særplan om kommission.

Tirsdag, den 23. marts 1915

Kl. 12^{1/2} i rigsdagen samtale med Ellinger om tilrettelæggelse af situationen i morgen. E. Brandes giver Piper meddelelse, hvad de tre har fundet meget ønskeligt – »under hensyn til Pipers psykologi« – vel også af parti-hensyn. Jeg taler samtidig med Jørgen Pedersen. Zahle taler med Borgbjerg og Stauning, der er løst underrettet. Borgbjerg overordentlig ivrig. Kl. 11 ¹/₂ har vi partimøde. Kl. 12 (?) møde af fællesudvalgsmedlemmerne til forelæggelse af sagen.

Ved slutningen af landstingsmødet kom Piper hen og sagde til mig, at Zahle ville jo indbyde til en forhandling i morgen, om den ikke kunne fremskydes noget, da han skulle have Højre indkaldt og mellem forhandlingen og dette gerne ville have Højres bestyrelse. Han gjorde indtryk af at være ganske indforstået. Ved 5-tiden aftalte Zahle og jeg endelige tidspunkter i morgen: Kl. 2 fællesudvalgsforhandling. Om aftenen samtale hos Zahle med E. Brandes og Munch om den kommende dags forelæggelse.

Onsdag, den 24. marts 1915

Kl. 10 refererede jeg for Jørgen Pedersen, der syntes at kende adskilligt, hvad jeg også (efter enkelte antydninger af Poul Rasmussen under vore samtaler) forudsatte i mine indledningsbemærkninger, og han ikke mod-sagde. Hans hele holdning viste velstemthed. Da E. Brandes kom fra samtale med Piper, meddelte han lignende indtryk. Tog derefter til grev Frijs. Zahle talte først med Borgbjerg og Stauning, derefter med de samme og Harald Jensen om igen det hele, da det var en fejl, at Harald Jensen ikke straks var tilkaldt og skulle have det hele som nyt. Kl. 11 ¹/₂ partimøde, hvor meddelelsen vakte stor overraskelse og forklarlig ængstelse. Hvorledes ville det blive modtaget i andre partier? Kl. 2 afbrødes landstingets møde og fællesudvalgets medlemmer mødtes, og referat foregik som offentligt meddelt. I. C.'s indledningsbemærkning efter forelæggelsen var karakteristisk: »Ja, dette hører jeg for første gang noget om« . . . Hertil har han ikke været vant. Men det har ganske vist også været betingelsen for, at det skulle kunne lykkes. A. Hage og Nordby af Højre meget overraskede. Nordby spurgte gentagen, hvem højremændene var. Zahle svarede tilsidst, at han ved henvendelse til sit partis 2 formænd sikkert kunne erfare det. Partimøde, mens det overdroges mig at affatte beretning og efter at have konfereret med Piper. Da jeg ved 4 ¹/₂ tiden var færdig, kom

Ellinger ind meget oprømt og meddelte, at Højre havde givet tilslutning med 21 mod 3. I forvejen havde jeg fået at vide, at medlemmer af Venstre havde fortalt vore folk, at tilslutning der også var givet enstemmig.

Denne overraskende hurtige afslutning – Ellinger havde ganske vist sagt, at han ville sætte alt ind på at fremkalde afgørelse i dag – nødvendiggjorde nyt partimøde af vore. De samledes kl. 8. Slengerik [fik] desværre et anfald af sin sygelige hysteri, Jørgen Hald som sædvanlig opponerende, dog mindre grovt. Mads Larsen meget behersket og delvis endogså anerkendende. – P. E. Hansen som sædvanlig umådelig bange. Ellers ro og fortrøstning. Afstemning 21 for 2 imod (Slengerik og Jørgen Hald), 3 (Vejstrup, P. E. Hansen og Mads Larsen) stemte ikke.

Læste om aftenen korrektur på artikel til »Politiken« – den første igen efter mange måneder – som var skrevet i hast inden partimødet. Umådelig træt, men tilfreds. Det er altså lykkedes. Nu kan det næppe længer standses.

Torsdag, den 25. marts 1915

I partiet tilfredshed. Kun Slengerik desværre aldeles ude af ligevægt, efter hvad Munch fortæller. Han taler om nyt parti og nyt grundlovsprogram, opfører sig overhovedet så tåbeligt som muligt, og fortryder det inderligt, når nogle dage er gået. Jørgen Halds realitetssans har allerede dikteret ham en mere tilbageholdende stilling. Sagde til Munch: At han troede, det strandede, og derfor havde stemt for forhandling. Noget andet var det jo, hvis det forelå til afgørelse.

Mandag, den 29. marts 1915

Rantzau har atter i Berlin fået en højtidelig formuleret fuldmagt til at tale med Scavenius om Nordslesvig.

Onsdag, den 31. marts 1915

Statsråd. Ved dets slutning meddelte kongen fortroligt, at han på fredag skulle underkastes en lille operation for noget, der lignede hæmoroider indvendigt. Han havde været meget plaget deraf. Lægen sagde, det ville gå let, og han være oven senge om nogle dage. Spurgte, om vi ønskede, at han skulle udnævne sin broder til regent, hvad Zahle bestemt frarådede, åbenbart til kongens tilfredshed.

Ved taflet om aftenen ønskede kongen mig – og formodentlig Zahle og E. Brandes – til lykke med afslutningen af forhandlingerne om grund-

lovssagen. Blandt de tilstedeværende, [Aage Danneskiold-Samsøe] den nye lensgreve til Samsø, en høj lys mand med et åbent, elskværdigt ansigt.

Samtale med Ellinger om valglovsforslaget. Han opgav sin idé om, at restdelen [?] til suppleringen skulle udtages i rækkefølge i hele landsdele efter stemmetal, og antog igen amtssuppleringen, men efter stemmetal i stedet for procenter.

Torsdag, den 1. april 1915

Ellinger her til konference om valglovsforslaget. Han ønsker meget listevalg i Odense, Århus og Ålborg, men således at stemmerne tæller med i landsdelen ved suppleringsmandaterne. Stemt for at fremlægge forslag om 144–5 kredse straks.

Fredag, den 2. april 1915

Kl. 3 samtale med Neergaard om valglovsforslaget. Han mente det absolut rigtigst at fremsætte forslaget om 140 kredse, og antydede muligheden af lettelse ved kredsnedlæggelse med 144, stærkt for listevalg i de store byer, for at ikke disses lokalrepræsentation skulle blive rent socialistisk. Mente, at det ville være ønskeligt, om vi kunne sige, at såfremt krigen tillod det, ville valg blive afholdt forinden det års udløb, der nu er tænkt som frist.

Lørdag, den 3. april 1915

Kl. 11 1/2 samtale med Borgbjerg om valgloven. Meget mod listevalg, højst i Århus, hvor der er tre kredse. Skulle vi gå til 144 kredse, nødvendigt at København fik 25. I øvrigt enighed. Meddelte senere telefonisk henholdsvis Ellinger og Neergaard resultatet af de samlede samtaler, og at jeg derefter ville forelægge forslaget med 140 og uden listevalg i de tre byer. Med Jørgen Pedersen i Odense telefoneredes om sagens fremme.

Da I. C. skal være i Ålborg onsdag og torsdag, mente Jørgen Pedersen at forhandlingerne burde begynde fredag og lørdag, til hvilke dage han ville sammenkalde folk.

Fredag, den 9. april 1915

Kl. 4. Rigsdagsbygningen. Scavenius havde sat Zahle, E. Brandes, Munch og mig stævne og gav os forskellige meddelelser om etatsråd H. N. Andersens virksomhed som uofficiel agent. Fra hans forhandlinger i England, hvor han har haft samtaler med Sir Edw. Grey, Churchill, Runciman og de ledende søofficerer, læste Scavenius forskellige rapporter fra hele krigs-

perioden. H. N. Andersen har haft den opgave at overbevise England om nødvendigheden af vore foranstaltninger, og om det ønskelige også fra engelsk synspunkt, at man ikke bragte os i vanskeligheder, da vi i Storebælt kunne nødes til at give efter for tyske henstillinger, og at det derfor var af vigtighed, at man ikke gik ind i vore farvande. H. N. Andersen har ligeledes udviklet, hvilket umuligt foretagende det ville være at forsøge at forcere Storebælt, og siger at have overbevist de ledende englændere, af hvilke Fisher oprindeligt havde anden opfattelse. Andersen har modtaget udtalelse fra England om, at man der ville forstå, hvis det blev nødvendigt for os at gå så vidt som til at befæste Sprogø (???) .

Meget mærkelig var endvidere Scavenius' fremstilling af Andersens virksomhed for at forberede mulighed for fredsslutning, om hvilken Andersen havde talt tidligere ofte med Scavenius, men da på betingelse, at dette ikke berørtes for andre. Scavenius forbeholdt sig at nævne forholdet for kollegerne, når han fandt det fornødent.

Andersen har ført samtaler i England om mulighed for fredsslutning – hvilket man nærede interesse for – men ikke selv kunne bringe på tale, men billigt, at Andersen prøvede sig frem som en art udsending for kongen af Danmark. Har derefter været i St. Petersburg, hvor han har talt med zaren, og hvor enkekejserinden [Dagmar] blev vundet for tanken, fordi Andersen snildt har fremstillet det som ønskeligt, at freden sluttedes ved konference i København, hvilket ville betyde stor oprejsning for Glückburgske Hus, og muligt fordi kongen af Danmark havde forbindelse til begge sider, dels familiemæssige og fordi kejser Wilhelm stadig nærede ønske om godt forhold til den danske kongefamilie. Zaren var ikke særlig velstemt for fredsarbejde – mindre end i England – men var dog meget interesseret i, at H. N. Andersen søgte kejser Wilhelm og hørte hans opfattelse, og erklærede, at han kun gennem sin fætter i København ville modtage meddelelser fra den anden side.

Andersen har derefter været i Tyskland og i det store hovedkvarter talt med Wilhelm. Han skildrer ham som ganske uforandret, stærk og til det yderste troende på sejr, og meddelende alle sine omgivelser den samme urokkelige optimisme. Wilhelm udtalte på vanlig måde sin store sympati for Danmark og kongen og kunne ikke tænke sig nogen bedre måde, end at henvendelser eller meddelelser skete gennem denne. Han havde sagt, at han var kommet til Kiel i juli med den bedste vilje til at ordne den truende konflikt – men han var da blevet »overfaldet af tre banditer«. Meget forbavset, da Andersen sagde, at noget lignende sagde de andre.

Medens Andersen ved samtalerne med Scavenius havde udviklet, at bestræbelser om Danmark kun kunne gå ud på samlet fred, havde han, da han i Tyskland mærkede, at interessen samlet sig om mulighed for separatfred med Rusland, gået ind på at søge tilvejebragt en foreløbig forhandling mellem Tyskland og Rusland i København. Scavenius havde på dette stadium haft let misstemning overfor Andersen, da han fandt denne plan farlig. Danmark kunne vel søge at formidle begge parter – det var utvivlsomt en yderligere betryggelse for Danmark, når begge parter så kom til København som et sted, hvor muligvis de engang nødvendige fredsbestræbelser kunne samles – men at hjælpe Tyskland til forhandlinger om en art separatfred ville være betænkeligt.

Imidlertid [var Scavenius] dog gået med til skridt til at få forhandling igang ved samtaler mellem de to (Tyskland og Rusland), uden at dette dog skulle have karakter af separatbestræbelser på følgende måde: Kongen af Danmark skulle sende et brev til zaren og deri opfordre ham til at sende en betroet mand til København. I brevet skulle det udtrykkes således, at kongens sendemand, Andersen, ikke stadig kunne rejse, og disse rejser fra sted til sted kunne heller ikke i længden være tilfredsstillende. Ved at modtage en udsending fra Skt. Petersborg i København kunne kongen af Danmark lettere give ham meddelelser om, hvad han måtte ønske. Dette formen. Realiteten skulle være muligheden for samtaler mellem den russiske udsending og grev Rantzau. Denne har på en eller anden måde – Scavenius vidste ikke bestemt hvorledes – længe været underrettet om, hvad der foregik. Andersen har dog skullet have pas hos Rantzau og har da måske ladet et ord falde. Scavenius siger, at Rantzau har stor divinatorisk og kombineringssevne og vist sig tidlig meget vel inde i alt. Brevet fra kongen til Rusland var nu sendt for nogle dage siden. Om få dage skulle Andersen rejse over Berlin og derefter til London (måske Frankrig) for at underrette Sir E. Grey om sagernes stilling. På tirsdag ville Grey efter endt ferie modtage Andersen.

Scavenius var selvfølgelig meget uvis om, hvad der kom ud heraf, mente overhovedet at aktion endnu var for tidlig. – Przemysl's fald har ikke gjort Rusland fredsstemt. Kun når krigsoperationerne går i stå, opstår mulighed for politikerne at skyde militæret til side. Når den ene eller anden part går frem, er det officerspartierne, der har ordet. Men Scavenius er på den anden side meget optaget af Andersens mærkelige evne til at tale med de forskellige partier.

Kl. 5 forelagde jeg valgloven for lille selskab: Klaus Berntsen, Jørgen Pedersen, I. C., Neergaard, Borgbjerg, Povlsen, Trier og Harald Jensen.

I. C. synes nu ganske overbevist om, at sagen ikke længere kan standses, og udtalte sig decideret for nu at blive færdig. Folket ønskede en ende på sagen. Hans syntes ikke om valgmåden, var gnaven derover, men det kunne jo ikke nytte noget osv.

Lørdag, den 10. april 1915

Forelagde valglovsforslaget for forsamling af tidligere fællesudvalgs- og valglovsmedlemmer. Forinden mødet i går talte jeg med Neergaard om forskelligt. Han troede på, at vanskelighederne med valgloven ikke ville blive store. Antydede som sandsynligt, at man kunne enes om ikke at sætte noget bestemt tal på folketingsmedlemmer i grundloven under hensyn til den tanke, der dæmrede i alle partier – muligheden for efter krigen at se Haderslev amt forenet med Danmark.

Mandag, den 3. maj 1915

Længe har jeg forsømt at notere om aftenen, fordi jeg har været ret udslidt. Jeg skriver derfor nu uden at kunne datofæste, hvad vi har beskæftiget os med i den sidste halvdel af april.

Island. På Island synes uafhængighedspartiet at stå for en deling, idet de tre politikere, der var hernede, kun har en del af deres parti med sig til den ordning, som stillede dem i udsigt hernede. I de sidste dage synes sagen moden til afgørelse, telegrafisk har de meddelt Krieger, at »publication« (telegrammerne må gå på engelsk, hvad der volder noget besvær) af forskellige ting er nødvendig for gennemførelsen af deres tanke. Det synes – såvidt vi kan forstå – at være en bemyndigelse til at nævne den aftalte statsrådsbehandling som deres program for ministerdannelse, som de ønsker. Sidste telegram gik ud på, at øjeblikkeligt ministerskifte var nødvendigt, og at det ikke kunne gennemføres uden publication. Krieger svarede, efter at vi havde haft en temmelig langvarig drøftelse, at publication ikke er mulig, før endelig afgørelse er truffet i statsråd. Dertil knyttedes spørgsmål: »Hvorfor er øjeblikkeligt ministerskifte nødvendigt.«

Forinden telegrammet havde Krieger en telefonisk samtale med kongen fra ministerværelset i rigsdagen, hvori han berettede om de sidste dages telegramforespørgsler. Kongen viste sig ret uforstående overfor stillingen og sagde, at han henholdt sig til, hvad han havde sagt i statsråd, hvormed formodentlig menes i statsråd med Hafstein. I øvrig måtte de publicere, hvad de ville. På telegrammet kom næste dag svar, at ministerskifte nødvendigt nu på grund af den korte tid til altingets sammen-

træden, hvis forfatningen altså skulle nå at stadfæstes forinden. Samtidig kom telegram fra Hafstein, at hans parti ville støtte enhver, der kunne bringe forfatningssag og flagsag til løsning. Efter fornyede samtaler mellem Krieger og kongen og derefter mellem Zahle og kongen – hvori Zahle fremholdt de vanskeligheder, der ville opstå, hvis Eggerz ved altingets sammentræden endelig demissionerede, og dette derefter gav ham tillidsvotum, så han var eneste mulighed – blev der 1. maj telegraferet til Island, at ministerskifte kunne finde sted, og forslag udbedes.

Fredsaktionen. Scavenius har meddelt, at Andersen er vendt hjem fra besøget i Berlin og London og begge steder fundet villighed til, at forbindelsen over Danmark vedligeholdes. Ikke mindst i England synes man ivrig for, at dette ikke opgives. Da Andersen engang – for at føle sig for – havde sagt, at han kunne ikke blive ved, hvis de nu ikke begyndte i al fald at tale sammen – havde Grey sagt »jamen vi taler jo sammen gennem Dem«.

Grundloven. Efter at grundlov, valglov er gennemført, er vi begyndt at tale om, hvorledes 5. junidagen skal forløbe. I ministermøde i dag meddelte Zahle, at kongen ville give en aftenfest på Amalienborg for rigsdagen. Vi tænker os dagen således: Kl. 2 statsråd, hvor kongen underskriver to kaligraferede eksemplarer af grundloven, det ene til opbevarelse i rigsarkivet, det andet til opbevarelse i rigsdagen. Det sidste overbringes rigsdagen, der imens er samlet i rigsdagsbygningen. Efter taler ved folkefester af Socialdemokratiet i Søndermarken og Det radikale Venstre i Kongens Have – finder altså aftenfesten sted. Til underskriften forfærdiges en guldpenn tegnet af Hans Tegner og smedet hos Michelsen. Til opbevaring af rigsdagseksemplaret et sølvhylster (Georg Jensen). Det har voldt vanskeligheder at skaffe pergament, men Max Ballin har lovet at forarbejde det – da Zahle indprentede ham, at vi umuligt kunne bruge svensk pergament til den danske grundlov. På samme måde har Kongstad, der skal trykke grundloven i 500 fine eksemplarer, haft vanskeligheder ved at få papir og talt om at måtte tage japansk papir hjem fra Tyskland, men papirfabrikerne har nu lovet at skaffe et smukt fabrikat.

Vedrørende Klaus Berntsen, der gerne skulle hædres, har vi talt om forskelligt, deriblandt om muligheden af at han var minister for en dag uden portefølje til medunderskrift, men det synes lidt søgt. Måske får han et storkors, hvis kongen, der ingenlunde elsker ham, er villig. Vi vil ikke indstille, da vi overhovedet ikke gør dette og kan følgelig kun under hånden lade kongen vide, at mange vist ville synes derom. Selv har vi ladet lave et mindebæger med indskrift »Til minde. 23. oktober 1912 fore-

lagde konseilspræsident Klaus Berntsen de forslag, hvoraf fremgik grundloven af 5. juni 1915« – som vi vil overbringe ham.

I aften er fra Island kommet telegram om, at Hafsteins parti vil støtte enhver af de tre, der danner ministerium, og at de ganske overlader kongen udnævnelsen, men da forslag ønskes, nævner de Arnorsson. Han udnævnes da i morgen. Under Zahles fest for islænderne, var Witzansky tilstede. Han nævnte for Zahle, at Knud Berlins forfængelighed ville være tilfredsstillt, hvis han blev taget til en konference, og at Witzansky ikke i »København« ville lade ham modarbejde en overenskomst, hv's dette hensyn blev vist. Brandes taler da i morgen med Berlin.

Landsmødet Store bededag viste, at der i partiet er fuldkommen enighed om grundloven og stor tilfredshed. Kun Aubeck, der ikke forstår noget af, hvad der foregår, gjorde en hel del vrøvl og spolerede for såvidt stemningen. Ved middagen talte Slengerik meget nydeligt for grundloven. Han benyttede skattebestemmelsernes fjernelse til at blive helt tilfreds. Det ville også have været ganske mod hans natur at skulle gå og være i dårligt humør, når der i partiet ellers er feststemning.

Mandag, den 10. maj 1915

I statsråd stadfæstedes valglov, sygekasselov, statsbanestyrelsen og adskiligt andet. Kongen beklagede sig let over, at politiet ikke havde taget bannerne med indskrift »Ned med kongedømmet«. Zahle udviklede, at det var fuldt tilladeligt at nære og udtale anskuelser om, at kongedømmet ikke var den bedste styrelsesform. Medens angreb på kongen var grundlovsforbudte, var det tilladeligt at angribe styrelsesformen. Han fandt det heldigst at lade sådant passere ubemærket, politiet burde kun skride ind, når det gav anledning til uorden og gadeoptøjer. Resten måtte eventuelt være domstols sag. Kongen lo lidt genert over at tale om sagen og sagde, at det generede jo ikke ham. Men hvor der var republikansk statsform, tillod man vist ikke at skrive: »Ned med republikken« på fanerne. Til denne ikke uefne bemærkning svarede Zahle, at det gjorde man måske ikke, når det fremkaldte uorden – og hvor loven er anderledes end vor – indskød Scavenius. I øvrig viste diskussionen, at kongen stadig læser »Vort Land« og egentlig er dette blads meningsfælle. Det har jo ikke mange andre.

Scavenius berettede om det skandinaviske samarbejde. For øjeblikket var Norge ikke tilbøjelig til at lade sende nogen fællesnote til England, og Scavenius afværgede da, at der kom en svensk-dansk, om hvis ind-

hold der i dag var enighed, da dette ville vise, at der var uoverensstemmelse. Enten tre eller ingen. Forøvrig har forholdene siden krigens begyndelse altså bemærkelsesværdigt ændret sig; da var det Sverrig og Norge, som traf aftaler, hvorfra Danmark holdtes ude. Nu arbejder Danmark og Sverrig mere parallelt, medens Norge ligesom træder lidt til side. Forhåbentlig lykkes det dog Scavenius, der utvivlsomt er både den norske og svenske udenrigsminister overlegen, at holde alle sammen.

Fra Tyskland foreligger meddelelse om skibsfarten i Østersøen, afpasset efter engelske regler for Nordsøens besejling. Skibene bringes ind til Swinemünde, (der svarer til Kirkwall). Da reglerne også gælder kystfart, kunne opstå vanskeligheder for Bornholmerdamperne. Tyskland har dog erklæret sig rede til at modtage danske forslag til afvigelser. Samtidig påny erklæret ikke at ville hindre dansk landbrugsekspert til England.

Lørdag, den 15. maj 1915

Scavenius fortæller, at kong Gustav har gjort en henvendelse til kongen af Italien for at opfordre ham til ikke at deltage i krigen. Henvendelsen skal på nogle steder være blevet forstået som en indirekte trusel om, at Sverrig, hvis Italien gik ind på den ene side, ville melde sig på den anden, og Wallenberg skal have noget besvær med at få forholdet ordnet.

Torsdag, den 20. maj 1915

Møde om flæskemaksimalpriser. Udsigt til enighed. Et underudvalg af 'svineslagterier, detailhandlere og konsumenter nedsat.

Fredag, den 21. maj 1915

Afslutning på de langvarige flæskeforhandlinger i et møde, hvor underudvalget fremsatte et forslag. Ret tilfredsstillende.

Lørdag, den 22. maj 1915

Om formiddagen til Helsingør med Zahle, Munch og Heilbuth. I en dejlig gammel, hvælvet klostresal arbejder Kongstad og en ung maler som medhjælper med at kaligrafere grundloven. Vi læste korrektur på de to pergament-eksemplarer i to hold, spiste frokost sammen og tog hjem.

Mandag, den 24. maj 1915

Der foregår for øjeblikket forsøg på at organisere en sønderjydsk agitation. De sønderjydske foreninger med undtagelse af de Carstenske »samvirken-

de sønderjyske foreninger«] har haft et møde. H. V. Clausen, Niels Hjort og H. L. Møller talte mod, andre for, man endte med at nedsætte udvalg, hvori H. V. Clausen og Hjort gik ind for at forhindre Kidde og andre fra at drive på. Den intransigente fløj tænker vist på sognemøder om genforeningen. Hjort, der jo er temperamentsfuld, har til Aage Friis sagt, at hvis noget sådant påbegyndtes, burde organisatorerne arresteres. Munch har gennem Friis anmodet om, at hvis udvalget sprænges på farlige planer, burde de udtrædende give regeringen underretning.

Friis har været i Berlin og talt med H. P. Hanssen Nørremølle. Han har skriftlig udtrykt sit standpunkt: Enig i, at der ikke i Danmark drøftes slesvigsk politik i forhold til Danmark, men beklaget sig over, at forholdene dernede ikke er aldeles [?] som før. Udtalelser som J. B.'s [Jørgen Berthelsen?] og [August?] Birchs vil, hvis de gentages, møde modsigelser. Udtalelsen slutter med, at udviklingen vil gå frem med kæmpeskridt, om et par måneder vil sagen stå på »nu eller aldrig«, og da må vi herhjemme være forberedt på, at de er rede til at handle. Friis forklarer, at Hanssen Nørremølles mening dermed er ikke indgriben fra dansk side, men en virksomhed i Tyskland for at rejse krav.

Hos tandlæge professor Christensen har Line hørt, hvad også tidligere er berettet, at på et møde, som den Nordentoft-Witzansky'ske kreds i sin tid holdt til drøftelse af planer om ved tog eller demonstration at angribe ministeriet, sagde en mand, der stod hoffet nær, at kongen havde udtrykt, at han »afskyede ministeriet og intet hellere ønskede end at blive af med det.« Mødets tidspunkt erindrer jeg ikke rigtig længere, men det var længe før den sidste vending i grundlovssagen og før Wulffs forespørgsel. Vi har tidligere hørt kaptajn Arnesen-Kall, kongens adjutant, nævne som den, der havde fremsat denne uforskammede bemærkning. Det vides, at han var til stede. Christensen, der var til stede, havde ikke til Line nævnt talerens navn. Jeg skal dog prøve at erfare, hvem det har været. Kongen burde også kende sine omgivelser.

Onsdag, den 26. maj 1915

Samtale med dr. Heerfordt om hans nordiske forsvarsforbundsplaner eller rettere hørt på hans fremstilling, da jeg ikke udtalte mig, men kun udspurgte ham for at erfare noget nærmere om hans planer. Her i landet har han talt med eller sendt sine skrifter til Borgbjerg (der endnu ikke havde læst skriftet), Neergaard og I. C., om hvem Heerfordt mente, at han var ubehagelig berørt ved, at andre betrådte »hans græsgange«. I

Sverrig har Heerfordt efter sin fremstilling mødt sympati hos Branting og Staaff og først afvisning, men derefter begyndende forståelse hos konservative som fhv. finansminister Swartz og Pantserbådsforeningens formand direktør Herlitz. I Norge er hans forbindelse general Lowzow, men i øvrig har han forhandlet med Fridtjof Nansen, Gunnar Knudsen, Castberg, Mowinckel m. fl. og håbede på tilslutning fra Michelsen. Har planer om en forening til forberedelse af tanken.

Jeg ser, at Heerfordt er gift med en datter af afdøde Vilh. Carlsen, og tænkte mig, at han derigennem havde personlig forbindelse til I. C.ske Venstre. Han sagde sig dog ikke at kende I. C.

Torsdag, den 27. maj 1915

H. N. Andersen rejser en af dagene påny til London for at sondere den nye engelske regerings stilling til Østersøen. Lord Grey, gennem hvem H. N. Andersen har haft adgang til fætteren Sir Edw. Grey, hører til det konservative parti, således at der også gennem ham kan opnås forbindelse til den anden side. At Fisher er gået samtidig med Churchill, må foreløbig anses for fordelagtigt, da Fisher var stemt for at forsøge også en Østersøaktion.

Axel Linvald rejser til Berlin, Scavenius har instrueret ham om uden noget opdrag at lade H. P. Hanssen vide, at han misbruges herhjemme, som om han arbejdede for en dansk aktion.

Fredag, den 28. maj 1915

Beretninger fra Konstantinopel til udenrigsministeriet går ud på, at der forhandles mellem Italien og Tyrkiet om at undgå en krig mellem disse to parter. Italien har ikke bundet sig til at sende tropper til Dardanelerne, hvilket almindelig antages. De synes ikke at turde blotte Norditalien.

Onsdag, den 2. juni 1915

Da der ikke var kommet svar fra zaren på kongens brev til ham (tidligere omtalt), er der telegrafisk søgt svar. Et telegram i dag siger, hvorfor ikke tidligere svaret og slutter med, at »my reply could only be a negative one«.

For en halv snes dage siden meldte Lowther, at han og Bapst var blevet instrueret om at afgive her lignende erklæringer, som de allierede havde afgivet i Sverrig og Norge om garanti for integritet eller neutralitet (hvad det egentlig går ud på noget usikkert). En bestemt dag var opgivet som den, hvorpå erklæringen skulle afgives, men den udeblev, fordi Buxhøv-

den endnu ikke fået instruktion. Scavenius, der havde formodet, at dette var udtryk for, at Sasonov er os ugunstig, meddelte nu, at Lowther til Herluf Zahle havde sagt, at Buxhøvdens instruktion var kommet, men at de ikke ret vidste, om de skulle afgive erklæringen, da det var noget sent. Zahle havde ved at spørge fået at vide, at erklæringen var garanti for *neutralitet*. Scavenius havde instrueret Zahle om at sige til Lowther, at Scavenius gerne ville høre de meddelelser, man havde at give.

Torsdag, den 3. juni 1915

Vi har fastsat, at samtaler i ministermøder om situationen efter grundlovens stadfæstelse skal begynde på tirsdag.

Foreløbig har vi talt mere eller mindre tilfældigt om de kommende »samtaler«. Brandes er stemt for, at vi skal benytte lejligheden, da vor oprindelige opgave er løst, til at stille vore porteføljer til disposition ud fra den betragtning, at vi vil have vanskeligt ved at klare kommende forhandlinger, hvis vi ikke er styrket ved udtrykkeligt ønske såvel fra kongen som fra rigsdagen, om at vi skal blive, og at et nyt blandingsministerium måske overhovedet er at foretrække. Hans tanke er egentlig, at vi skal spørge kongen, om han måske kunne ønske at tale med partiførerne om eventuel dannelse af nyt ministerium. Munch, der i øvrig synes ret træt af sine mange militære besværligheder, tror ikke på muligheden af en samlingsregering.

Jeg har foreløbig sagt, at jeg tror, det vil være nødvendigt at søge klarhed over stillingen ved en forhandling for lukkede døre. De ustandselige angreb fra »Vort Land« og I. C. Christensensk side i anledning af forskellige udførselsaffærer i den sidste tid gør det nødvendigt at forelægge disse spørgsmål for rigsdagen og begære tilslutning. Måske kunne en sådan forhandling klare forholdene, thi det er rigtigt, at vi ikke er i stand til med styrke at møde mulige forviklinger, hvis man da kan påstå, at vi jo i grunden sidder udelukkende efter eget ønske og ud fra egne forestillinger om vor evne til at ordne forholdene. En vanskelighed ved forholdet er, at socialdemokraterne absolut vil kræve vor forbliven og tilsige os al mulig støtte (hvad der i øvrig ville blive nødvendigt at få udtrykkelig udtalt, da forskellige socialdemokratiske blade i den sidste tid svækker os ved misfornøjede udtalelser om den ikke tilstrækkelig kraftige økonomiske politik overfor dyrtiden) – og at vi altså repræsenterer et ubetinget flertal i folketinget.

I. C. Christensen har i dag pludselig i »Tiden« taget ordet for at holde folketingsvalg inden oktober. Da grundlovens forudsætning var opsættelse

af valgene til efter krigen, er det klart, at han søger at tilrettelægge en ny situation.

Fredag, den 4. juni 1915

De allieredes gesandter har nu meddelt Scavenius indholdet af den erklæring, de om ønskes er rede til at afgive. Den går ud på, at »når Danmark bevarer sin neutralitet, vil Rusland, England, Frankrig kategorisk erklære, at de såvel under som efter krigen vil garantere Danmarks integritet«. I den til Sverrig afgivne erklæring findes en sætning, som ikke forekommer i vor, (hvilken?) Buxhøvden antydede, at den stod i forbindelse med, at erklæringsafgivelsen var foranlediget ved Sverrigs holdning.

Linvald vendt tilbage. Hanssen-Nørremølle, til hvem man herhjemme har rettet forespørgsel, om han billigede dansk aktion for »genforeningen«, har svaret absolut afvisende.

Lørdag, den 5. juni 1915

Dagen forløb helt igennem smukt og festligt. I statsrådet forefaldt følgende: Efter at bekræftelsen på rigsdagens indkaldelse var sket, indstillede Zahle med et par ord grundloven til stadfæstelse i håb om, at kongen længe ville regere under denne grundlov. Han gav derefter kongen den smukke guldpen med en bemærkning om, at den forhåbentlig kunne benyttes også fremtidig ved lykkelige og betydningsfulde begivenheder, hvortil kongen sagde, at det var hans hensigt at afgive den til Rosenborg. Zahle bemærkede, at den jo kunne udlånes derfra. Kongen lykønskede før underskriften ministeriet, til at det havde løst den opgave, det havde sat sig og til, at det var sket således, at alle partier havde givet tilslutning.

Efter at grundlovsakten således var afsluttet – for kongens vedkommende utvivlsomt uden nogen glæde og med adskillig usikkerhed overfor, hvad der vil komme for ham i den nye periode – overraskede han os ved at holde en længere beklagelsestale i anledning af udførselsaffæren (Rekyl [geværer] og svovlkis), et let opkog af »Vort Land«, og om nødvendigheden af at bevare neutraliteten og ikke vække mistro. Tonen var usikker og ubehagelig, som han let bliver, når han ikke ved rigtig besked med det forhold, han omtaler, og når den ensidige påvirkning fra officerskredsene skinner igennem. Han sluttede med at sige, at han ikke ønskede at bryde dagens feststemning ved sine bemærkninger, og det var derfor bedst, at hans udtalelser først blev indført i statsrådsprotokollen for næste møde, og spurgte derefter, om Scavenius ville fremstille sagen fra sit synspunkt.

Dette gjorde Scavenius i en meget skarp og klar fremstilling. Han sagde bl. a., at kongen åbenbart var under indflydelse af kredse, der ikke så uheldet på forholdene, at disse kredse aldeles ikke ville neutralitet, men ønskede at forberede en tilslutning til én side, og at den omtale, disse sager havde fået i en del af pressen, stammede fra folk, som han regnede stående udenfor de gode borgere. Sin fremstilling af rekyloffærens virkelige sammenhæng – Bulgariens brud på givne tilsagn – sluttede han med at meddele, at han overfor sine i Tyskland fremsatte krav om enten at arrestere gevæerne og holde dem til disposition for den danske regering, eller i al fald at afgive garanti for videresending til Bulgarien, havde fået meddelelse om, at Tyskland ikke kunne beslaglægge, hvad der tilhørte en fremmed regering, som oven i købet tidligere havde fået gennemførelsestilladelse – men at man derimod sikkert ville garantere videreforsendelse.

Såsnart Scavenius havde holdt sin tale, sagde kongen meget spagfærdig og ret undseelig, at så var jo alt i orden, og han takkede for oplysningen. Det samme gentog sig, da Zahle havde gjort rede for svovlkisen. Derefter sluttedes mødet brat uden oplæsning af protokollen fra forrige møde, med at kongen pludselig slog over i sin københavnske jargon og sagde, at nu skulle vi jo fotograferes, og han havde tænkt at give hver af ministrene dette billede i passende ramme til minde. »Det kan jo være rart at have i familien. Ja, for ungarlerne gælder dette jo ikke«. (Derefter fotografering, idet apparaterne var opstillet i sideværelset, hvortil fløjdørene blev slået op).

Om aftenen ved festen, da kongen talte med Zahle, sagde han pludselig: »Ja, De forstod jo nok, at det ikke var min mening, at mine bemærkninger skulle i protokollen?« Han var ret nervøs, sveden perlede på hans pande, medens han holdt talen for Danmark, og da han senere samlede ministrene ved et af bordene blot for at drikke med dem og takke dem for »den støtte, de havde givet ham«. Nu – let er det naturligvis ikke, når de daglige omgivelser er så fjendske overfor det skete, da pludselig at skulle feste med disse ministre og denne rigsdag.

Efter kongens tale talte Pedersen-Nyskov. Han sagde flere gange og motiverede også til sidst skålen med, at vi ville takke kongen for »den støtte han havde ydet frihedens sag«. (Disse ord blev siden udeladt i det officielle referat: Tilføjelse efter at have læst referatet).

Efter festen på Amalienborg tog de fleste radikale rigsdagsmænd og vi ud på Søholm til en overmåde strålende og hyggelig fest. Haven så dejlig ud med kulørte lamper, fakler, smukt fyrværkeri, henrivende sang af

en ung nydelig frk. Wiehe (?), barokke monologer af Storm-Petersen, taler osv. Overhovedet en munter og festlig afslutning på betydningsfulde, men anstrengende dage.

Når man tænker sig, at Danmarks skæbne i afgørende øjeblikke kan afhænge af de usikre og skiftende stemninger hos kongen, der snart under én påvirkning kan falde ud til det rigtige, snart kan være helt i vildrede, må man være meget betænkelig ved enhver krise, der giver ham et afgørende ord. Han synes stadig afvekslende påvirket af to ting: ønsket om at være i spidsen for en chauvinistisk bevægelse eller i al fald at regnes for dens mand – og dernæst af en overordentlig ængstelse overfor, hvad der kan ske os sydfra netop på grund af en sådan bevægelse.

Mandag, den 7. juni 1915

Arnorsson ankommet efter sit ufrivillige ophold i Kirkwall. Selvstændighedspartiets yderste fløj arbejder åbenbart meget kraftigt mod de tre kongegæsters planer.

Der har været arrangeret et dramatisk flugtforsøg for de i Ålborg internerede tyske flyveofficerer. Fire tyske herrer skulle i bil hente dem og bringe dem bort. Sagen røbet, og de tre af de fire tyske anholdt, og udvisning forestår. Samtidig er de interneredes frihed blevet begrænset. Herover har de klaget til Brockdorff-Rantzau, der dog fandt det ret dårligt at klage over indskrænket frihed, samtidig med forsøg på flugt.

Tirsdag, den 8. juni 1915

Efter at jeg var vendt tilbage fra Odense, hvor jeg talte ved »Fyns Venstreblad«s generalforsamling, forhandling hos Munch med Zahle, Munch og mig og partiets bestyrelse. Stemningen i bestyrelsen mod koalitionsministerium, men ubetinget for at tilvejebringe et tilstrækkeligt fast grundlag, hvis vi skal fortsætte. Enig i min betragtning, at hvis vi tilbyder koalition, vil det ikke lade sig gøre, hvis dette accepteres, at nægte deltagelse på grund af I. C., men også almindelig ubehag ved tanken om, at dette skulle kunne blive nødvendigt. Derfor også for, at vi søger klarhed hellere ved forhandling om et »forslag til beslutning« af folketinget end ved direkte at tilbyde koalition.

Onsdag, den 9. juni 1915

Ministermøde kl. 3. Stemningen som under de foreløbige samtaler. Munch meget bekymret ved at give los overfor det ubekendte. Brandes og jeg

med tilslutning af Scavenius og Hassing Jørgensen for, at vi ikke tør fortsætte, medmindre vi får en absolut tilkendegivelse.

Planen foreløbig: forslag til beslutning, der billiger vor neutralitetspolitik, tilsiger støtte til dens fortsættelse – efter forudgående lukket møde, hvor Scavenius indleder med udenrigspolitisk redegørelse. Partimøde 15. juni om aftenen, hvor forslaget til beslutning drøftes. Det meddeles de andre partier med tilføjelse, at vi for at kunne forsætte må til udenrigspolitikken have tilslutning også i dette.

Mandag, den 14. juni 1915

Ministermøde. De ord, der findes i de allieredes note til Sverrig, og som kun findes dér, er, efter hvad Scavenius i Stockholm meddeler, en sætning om, at de allierede, såfremt Sverrig støtter Tyskland, er løste fra deres obligations (i henseende til integritetstraktaten), derefter følger så forsikringen om garanti for integriteten, når neutralitet bevares.

Tirsdag, den 15. juni 1915

Partimøde om sagen, fuld tilslutning. Kun Poul Christensen betænkelig ved eventuelt at aflevere. I øvrig alle enige om, at der måtte skaffes sikkerhed for, at vi sad i kraft af en almindelig bedømmelse af forholdene og ikke på vort eget skøn. Og sikkerhed for fuld udenrigspolitisk støtte, ellers måtte betingelsen for regeringsskifte undersøges.

Onsdag, den 16. juni 1915

Formiddag kl. 10 ministerværelset, samtale med Neergaard om den forestående forhandling. Han bemærkede bl. a., at omdannelse af ministeriet kun kunne finde sted, hvis udtrykkeligt ønske derom fremsattes af os. Jeg spurgte da, om han ønskede et sådant ønske udtalt, hvilket han besvarede med nej. Indså de overordentlige vanskeligheder ved koalitionsministerium for længere tid. Kun firepartis ministerium muligt til afløsning af nuværende. Jeg nævnede, at Venstre kunne jo forsøge. »Umuligt«. I anledning af en bemærkning om, at vi ville gøre rigtigt i at foretage et changement med forsvarsministeriet, spurgte jeg en passant, om nogen af dem eventuelt ville gå sammen med os. Det ville være urigtigt, kunne ikke vinde partiets samtykke.

Før lukkede møde i salen viste Scavenius mig telegram fra London fra H. N. Andersen: »Everything satisfactory«.

Om aftenen forhandlinger i udvalgsværelse 3 om forslaget til beslutning. Venstre, Frikonservative og Højre var enedes om et forlig, hvorefter man tilsagde »dette og ethvert andet ministerium støtte til gennemførelse af neutralitetspolitikken«. Vi afviste det selvfølgelig. – Jeg gjorde den bemærkning, at det behandlede ministeriet som en *quantité négligeable*, hvad der måske bragte grev Frijs til at forstå vore indvendinger. Man lod endvidere, som om man ikke havde forstået, at vi ønskede at vide, om partierne mente, ministeriet burde fortsætte. Meget kategorisk sagde både Zahle, E. Brandes og jeg, at vi ønskede et regeringsskifte, hvis man anså et sådant for muligt, og kun ville blive på et udtrykkeligt tilsagn om støtte til neutralitetspolitikken. Under forhandlingerne, der ikke, når I. C. deltog, havde nogen behagelig karakter, sagde denne, at et koalitionsministerium var utænkeligt, og at ministeriet ikke havde ret til at kaste ansvaret fra sig, når det sad med det parlamentariske flertal. Neergaard erklærede i en lille tale, hvori han forlod den oprindelig foreslåede redaktion og tilrådede en anden, (der senere førte til resultatet), at der sikkert ikke hos nogen på rigsdagen var ønske om et regeringsskifte. Den endelige lidt kuriøse form, første afsnit af beslutningen fik, skyldes Schovelin.

Lørdag, den 19. juni 1915

Statsråd. Islandske sager efter opskriften. Offentliggørelse udsættes til Arnorsson har nået Island, kun foreløbig meddelelse til offentligheden straks.

Taffel Sorgenfri. Påfaldende er Arnorssons mongolske ydre. Ikke blot ansigtet tyder på eskimoisk eller lappisk afstamning, men holdning og bevægelser er fremmedartet. Små listende skridt, forsigtige håndbevægelser, korte bøjninger af hovedet – alt kunne, hvis han var iført silkekåbe og bar pisk, passe til billedet af en kinesisk diplomat. Han tror sig at have flertal på Island.

Søndag, den 20. juni 1915

Zahle har nu vished om, at det er professor Ellinger, der har skrevet artiklen om ministeriets rekonstruktion i »Berlingske Tidende«. Efter at Ellinger har medvirket til grundlovssagens løsning, mener han åbentbart, at tiden er inde for ham.

Han lider for øjeblikket af et hold i den ene side, hvilket har givet anledning til, at man spørger ham om det er »den udmærkede side«, der er dårlig. »Berlingske Tidende« meddelte at have opsatsen »fra udmærket side«.

Torsdag, den 1. juli 1915

I går aftes hjemvendt fra Jylland.

Torsdag, den 24. Sammenkomst i Hobro med meningsfæller, derefter møde i Hadsund.

Fredag, den 25. Møde i Herning.

Lørdag, den 26. Besøg med Vedel på Himmelbjerggården.

Søndag, den 27. Møde i Arden.

Mandag, den 28. Besøg i Viborg (postkontoret) og Bøggildgård.

Tirsdag, den 29. Bråskovgård og Brejninge.

Onsdag, den 30. Døvstummebørnehave i Fredericia og Landerupgård.

De sidste 3 dage med finansudvalget, torsdag tillige med Keiser-Nielsen.

Under min fraværelse er forhandling om statslån ført til afslutning (60 mill. 5 % til kurs af 99 %). Vi burde haft – synes jeg – 100 % og fremlæggelseskursen været f. eks. 101. Hassing Jørgensen har, efter hvad Zahle siger, ment det samme.

Endvidere bragt til afslutning langvarige militære overvejelser.

Munchs kombination er: at gå ind på overkommandoens plan om at søge tilvejebragt geværer (20.000) og ammunition i Amerika, for 5 millioner, til gengæld kræve hjemsendelse af sikringsstyrke med 7000 nu og 7000 til november – lade ca. 3000 frinumre fra 1915 uddanne og til gengæld formindske rekrutuddannelsen senere med tilsvarende antal. Ammunitionsplanen, der længe har været forhandlet ved gesandten i Washington uden resultat, nu fremmet ved mellemkomst af en tidligere ingeniør-løjtnant Hansen, der har forbindelse med dansk-amerikansk kemisk-teknisk forretning »Chr. Hansens laboratorium«. En af dennes ledere, en Frederiksen har besøgt de forskellige våbenfabrikker, Remington, Westinghouse, men hos disse store etableringer modtaget absolut afslag. Optaget i mange år af stormagterne. En fabrik væsentligst for jagtgeværer, *Savage Co.*, har derimod erklæret sig villig til at fabrikere en type geværer, der skal være anvendelig, i det omhandlede antal. Hærens overledelse finder det pludselig aldeles nødvendigt – ikke blot ammunitionens forøgelse, hvad verdenskrigens forløb har belært dem om, men også geværer. De påstår, at en snes tusind er ødelagt under sikringstjenesten siden august.

Munch er meget tilfreds med kombinationen, der gør samtidig ende på urospørgsmål: Sikringsstyrken og ammunitionskravene. Vi kunne sikkert ikke uden voldsom kamp med overkommandoen få dele af sikringsstyrken hjemsendt, hvis ikke [der blev] tilbudt dem ammunitionen. Og ammunitionsbetilling kunne sikkert ikke fås af rigsdagen (Socialdemokratiet og

Det radikale Venstre) uden netop i forbindelse med hjemsendelse, hvad de er særlig interesseret i. Kongen var, da Munch besøgte ham, gået meget hurtigt ind på planen. Han synes åbenbart ikke at have noget imod at formindske sikringsstyrken, når det kan ske uden vrøvl med overkommandoen, og denne har, omend ikke villet tiltræde planen, så heller ikke villet gøre modstand. Partierne har alle tiltrådt planen i de sidste dage.

Under samtalen med Munch omtalte kongen forholdet til sønderjyderne på forstandig måde. De ville måske kunne vindes tilbage for Danmark kort efter krigens slutning, fordi vi havde været hæderlige overfor Tyskland og de trofaste. At stille fordringer op under krigen à la Balkanstater ville være ganske forkert. I Malmø havde kong Gustav fortalt ham, at Tyskland havde tilbudt Sverrig Finland. Han havde afvist tanken, da Finland jo ikke var beboet af svenske, og Sverrig desuden levede i godt forhold til Rusland. Har de tilbudt dig noget, havde kong Gustav dernæst spurgt, hvortil Christian havde svaret, at det havde de ikke, og det brød han sig heller ikke om. Christian sagde videre, at han overfor sønderjyder havde udviklet, at der ikke kunne være tale om at modtage Nordslesvig, når Danmark derigennem blev afhængig. Thi landets uafhængighed var det første.

Kl. 3 i dag ministermøde, hvor Munch meddelte, at der just nu var kommet meddelelse fra Amerika om, at fabrikken derovre erklærede ikke at kunne vedstå leveringstilbudet.

Mødet beskæftigede sig i øvrigt mest med presseloven, der fremsattes kort efter tillidsvotum'et, og som dele af Højre og dele af Venstre arbejder stærkt imod. Scavenius meget stærkt for at kræve loven gennemført under trussel om ikke at kunne administrere uden den. Hans standpunkt: de har lovet os støtte i den udenrigske politik og kan derfor ikke umiddelbart derefter nægte den. I udvalget synes der nogen tilbøjelighed til at trænere sagen. Næste møde først på onsdag. Efter nogle timers samtale, hvor på samme måde som tidligere stemningen noget delte, enedes vi om på onsdag, hvis sagen da ikke fremmedes af udvalget selv, at anmode udvalget om en afgørelse.

Om aftenen var jeg ude hos Munch, der supplerede beretningerne om det passerede med forskelligt. E. Brandes og Frijs har vekslet breve, hvori E. Brandes har udviklet, at vi måske ikke havde forlangt nok i det omtalte votum. Frijs havde derimod anført, at det indeholdt fuld billigelse af ført politik og tilsagn om støtte i den stærkeste form, en partiregering kunne kræve. Overfor en bemærkning af E. Brandes om, at der ikke særlig på-

hvilede de radikale pligt til at bære disse byrder, havde Frijs svaret jo. – Forholdet til socialdemokraterne, der bestemte folketingets flertal, gav de radikale særlig forpligtelse. Overfor tanken om en regering af Højre og Venstre havde Frijs sagt, at hvis Højre måske var fæisk nok til at ville indlade sig på sådant, håbede han, at Venstre dog ville holde sig fra en sådan dårskab. En sådan regering ville ikke kunne stå i 14 dage, og han ville under ingen omstændigheder medvirke til den, hvad han bad E. Brandes meddele kongen.

Efter hvad overformynderen [M. P. Friis] siger Zahle, er Richelieu særlig ivrig efter at få presseloven forkastet for at fremkalde krise. Siameseren udtaler sig meget beundrende om I. C. De finder nok hinanden.

Hos Munch var, da jeg kom, tidligere premierløjtnant Hansen, der mente, at et forsøg endnu burde gøres for at formå Savage til at stå ved leveringstilbudet. I øvrig var der under udvalgsforhandlingen fra Højre og Venstre forskellige forespørgsler om muligheden af fabrikation herhjemme. I mødet i eftermiddag med Gørtz og Berthelsen havde disse jamret over amerikanerne. Munch har stadig fremhævet meget tvivl om det, når det kom til stykket, ville føre til noget – de to generaler var nu fra deres tidligere optimisme hensunket i dyb pessimisme. Naturligvis er det nu netop denne levering, hvoraf landets skæbne afhænger. Nu forsøges altså de hjemlige muligheder, medens løjtnant Hansen telegraferer til Savage.

Fredag, den 2. juli 1915

Medens jeg havde stort møde med landboforeningsrepræsentanter og andre om kornspørgsmålet, udviklede der sig i folketinget en uventet politisk diskussion mellem E. Brandes og I. C. Om stillingen, derunder om vi 5. august og nu havde tilbudt forhandling om et andet ministerium. Medens I. C. ikke med sin bedste vilje kan komme bort fra kendsgerningerne, viser det sig, at det havde været nok så heldigt, om vi forleden havde fået afsendt skrivelsen til de andre partier i en nok så tydelig form, som den endelig fik. Ved at gennemgå mine oprindelige udkast (i pakken »politiske dokumenter«) finder jeg dem bedre. Bearbejdningen skyldes mest Munchs uvilje mod overhovedet at give anledning til forhandling om nydannelse af ministeriet af frygt for det kommende.

Mandag, den 5. juli 1915

Efterretninger fra Island tyder på, at Arnorsson nok fører sin sag igennem. Snurrigt er det da, at det viser sig, at Arnorssons udnævnelse til mini-

ster skyldes en misforståelse. Telegrammet, hvori de tre politikere erklærede, at de ville overlade til kongen at udnævne, sluttede med, at såfremt kongen ønskede det, »we purpose Arnorsson, Bjørnsson, Hanneson.« Det blev læst som »foreslår vi A«. Det skulle være forstået: er vi villige til at foreslå (underskrift:) Arnorsson, Bjørnsson, Hanneson. At Arnorsson havde det første bogstav, blev da hans skæbne. Det var nok meningen, at de ville have foreslået kontorchef Krabbe, hvad der ikke havde været nogen ønskelig ordning. Han skulle da have gennemført forslaget og derpå formodentlig være ofret, da han jo ikke er eller kan være egentlig islandsk politiker.

Torsdag, den 8. juli 1915

Landstingsudvalget har nu givet efter i presselovssagen. H. N. Andersen har dels modarbejdet Richelieu hos kongen, dels har han og andre af forretningsverdenen virket på Højre. Kongen syntes ellers gunstigt stemt for Richelieu, hos hvem han har været til stor fest, skønt han ellers kun gæster sine mest foretrukne lensgrever.

Mens Scavenius besøgte Voergård, som han med Heilbuth som rådgiver har erhvervet, hændte følgende: Grev Rantzau kom til Herluf Zahle og talte meget bekymret om muligheden for, at ministeriet skulle blive nødsaget til at gå. Han gentog, hvad han ofte havde sagt til Scavenius, når denne forsikrede, at et eventuelt ministerskifte ikke ville betyde ændring af politik, da ingen anden var mulig – at han personlig selvfølgelig ville samarbejde med enhver, selvom det naturligvis ikke ville blive let, da han og Scavenius jo havde haft hele den vanskelige tid med hinanden, men at det ville blive meget vanskeligt at få Berlin til at forstå, at der ikke i skiftet lå en ændring. Herluf Zahle fandt det rigtigst at give Krieger meddelelse derom, og denne refererede for kongen, der samtidig blev krænkede og ængstelig. H. N. Andersen gik derfor til Brockdorff-Rantzau fra kongen for at sige ham, at han var misfornøjet med udtalelsen og ville skrive til kejser Wilhelm, at selv om skifte [skete], ville han garantere for uforandret politik. Brockdorff-Rantzau svarede dels, at kongen naturligvis kunne skrive – han havde gjort sin pligt – og dernæst, at det jo ikke lod sig hævde, at kongen personlig havde egentlig indflydelse på dansk politik. Hvorvidt H. N. Andersen har refereret dette for kongen, er vel uvist. Brockdorff-Rantzau havde yderligere sagt, at hvis han ikke fandt tillid for sin virksomhed, ville det være let for ham at komme bort – Wien var ham tilbudt – men han så det som sin mission at føre sagen til ende i København som begyndt.

Til Scavenius har han påny gentaget, at regeringen vist undervurderede sin indflydelse i Berlin. Som vidnesbyrd meddelt, at han på sin indberetning til Berlin om stillingen havde fået telegrafisk forespørgsel, om man der kunne foretage noget, som ville være egnet til at fjerne vanskeligheder. I øvrigt ser det ud til, at man for at vise imødekommenhed agter at fjerne Strackerjan fra Nordslesvig.

Torsdag, den 16. september 1915

Grev Frijs meddelte E. Brandes, at Højre havde rejst spørgsmål i landstinget om nedsættelse af en parlamentarisk kommission til undersøgelse af vor krigsberedskab. Venstre syntes villig til at medvirke hertil. Grev Frijs ville helst undgå det, tilrådede, at Munch derfor nu – som bebudet – gav tingene oplysninger om ammunitionsbestillingen i Amerika, der synes strandet ved vedkommende fabriks kontraktbrud. Dette skete derpå. Munch gav ligeledes i de to finansudvalg meddelelse om »de militære sagkyndiges« syn på krigsforsyningskommission.

Højre i landstinget har besvaret forespørgslen om, hvorvidt det havde noget ønske om at udskrive suppleringsvalg i 10. landstingskreds orakelmæssigt, »at Højre ikke nærer noget ønske i så henseende, men ganske overlader spørgsmålet til ministeriets afgørelse.« Da Piper og J. Pedersen stod sammen – formodentlig drøftende kommissionsspørgsmål – gik jeg hen til dem og takkede for svaret med en bemærkning om, at jeg vel ikke tog fejl, når jeg opfattede dette, som at man ikke havde noget særlig ønske om valg. Piper mumlede noget forsigtig – medens Jørgen Pedersen ligesom for nogle uger siden, da sagen første gang berørtes, decideret på egne vegne udtalte, at han ikke fandt grund til at sætte det store maskineri i gang.

Fredag, den 17. september 1915

Zahle, Munch og jeg hos E. Brandes til middag og samtale. Under drøftelse af amtmandsbesættelsen spørgsmål om muligheden af at foreslå Oskar Johansen at indtræde i ministeriet – på grund af det gamle ønske om øget arbejdskraft og for at holde forholdet mellem ham og Politiken¹ fastere. Ingen kombination fandtes mulig, da en landboer – helst jysk – nødvendigvis måtte samtidig optages af politiske grunde, og vi ikke fandt nogen egnet i øjeblikket. Enedes om at tilbyde Johansen et af de ledige amtmandsembeder, når stiftamtet var besat med f. eks. enten

1. P. g. a. stavemåden kan det ikke afgøres, om Rode tænker på dagbladet Politiken eller på det politiske liv.

[Axel] Vedel eller Ammentorp, og Dreyer var gået af. Det andet kunne da blive ved kontoret (Martensen-Larsen?).

Enige om ikke at udskrive suppleringsvalg i 10. kreds, og om ikke at udfærdige valglisten efter gamle valglovs.

Munch forelagde overkommandoens store nye plan om en skyttegravsstilling mellem Roskilde og Køge Bugt – hvilket indeholder en faktisk, omend ikke indrømmet opgivelse af befæstningen ved København. Stillingen skal kunne anlægges for ca. en million. Drøftede de politiske muligheder for planen. Vil militært-financielt måske kunne betyde en yderligere formindskelse af den faste sikringsstyrke, politisk-militært betyde en forlæggelse af en mulig militær afgørelse bort fra København og dermed hindre byens ødelæggelse. Men vanskeligheder vil der naturligvis være. Munch vil nu samtale med Scavenius om det udenrigspolitiske: Stillingens front.

Under samtalen nævnedes også de stadige rygter om Sverrigs stilling. Da interparlamentarikerne var her, var de svenske socialdemokrater ængstelige for krigspartiet, Venstre mindre (dog med undtagelse af Adelswård, der jo ganske vist også er svigersøn af aktivistpartiets hoved Douglas). Fra Tyskland kommer stadig – sidst gennem Friis, der har talt med Hanssen-Nørremølle i Hamborg – meddelelser om, at man regner med Sverrig. Hanssen-Nørremølle havde sine efterretninger fra socialdemokraten Haase, der atter opgav statssekretær Zimmermann som kilde. Til vor Moltke har Zimmermann dog udtalt sig i modsat retning. Faktisk synes der i Tyskland at bygges på finsk oprør – finner uddannes til officerer i Berlin – og noget sådant ville naturligvis bringe det finsk-svenske parti særlig i Stockholm til kogepunktet og kunne true Wallenbergs politik.

Om Tysklands opfattelse af stillingen nævnte Munch efter Friis' referater, at man i de tyske partier havde drøftet fredsbetingelserne. De frisdede – (og vist centrum) var stemt for separatfred med Frankrig, der skulle have Elsass og halve Belgien, medens Tyskland fik anden halvdel og Calais (!). I Rusland skulle der oprettes et finsk kongedømme med Østersøprovinserne og Petersburg som hovedstad under svensk prins – desuden et Polen under østrigsk og et Lillerusland under østrigsk ærkehertug. Tyskland skulle have sine kolonier igen og England tilsikre »Havets Frihed«. (!!)

Tirsdag, den 5. oktober 1915

Hos kongen med amtmandsindstillingerne. Han vidste fra Krieger, hvem det ville blive. Da jeg nævnte Johansen, sagde han, at han ikke kendte

ham, aldrig havde hørt hans navn, hvad jeg tillod mig nogen forbavselse over. Han ville tale lidt med folk – jeg henviste til Krieger.

Onsdag, den 6. oktober 1915

Møde om kornspørgsmålet med landbrugsråd osv.

Fredag, den 8. oktober 1915

Brev fra Johansen, at han ikke tør være amtmand.

Kl. 12 underskrev kongen. Jeg meddelte Johansen det. Han sagde senere til Munch, at han var ved at besvime, da han hørte, at afgørelsen var truffet. Søgte mig i frokosttiden – det store kommunale dyrtidsmøde tog hele dagen – og gentog, at han ikke havde sovet i flere nætter, at han var syg og ikke kunne. Hos Brandes samtale, der førte til intet. E. Brandes var efter min mening for eftergivende. Havde vi holdt ved afgørelsen, var Johansen om et par dage tilfreds. Nu tror jeg, han snart igen fortryder. Underlig karakter.

Søndag, den 10. oktober 1915

Møde med amtmændene. Kl. 7 middag. De var gennemgående ministerielle – i al fald i disse timer – meget komplimenterende. Jeg i lige måde. Ammentorp på lykkens tinder¹.

Mandag, den 11. oktober 1915

Smør [?] eksportforholdene ordnet.

Mange vanskeligheder med kongen i anledning af Edv. Larsens udnævnelse til seminarieførstander på Skårup. Theologiske fakultet har mobiliseret den nye konfessionarius [H. M. Fenger], og kirkens mænd truer på alle måder i aviserne. Keiser-Nielsen har dog hele den yngre grundtvigske fløj og størsteparten af seminarierne med sig. Men kongen var ængstelig og ville ikke underskrive med det samme. Måske skal Larsen tale med ham.

I morgen 10¹/₄ skal Johansen i audiens for at takke for den udnævnelse, der ikke blev til noget. Kl. 10¹/₂ Zahle antagelig for at høre om den theologiske krig. Kl. 11 jeg for at drøfte den mislykkede amtmand. Drechsel, med hvem jeg i aften talte i telefonen, bad om betænkningstid. Da kongen vist gerne ser ham, vil det formodentlig lette samtalen noget.

1. Han fik embedet som stiftamtmand over Københavns amt.

Tirsdag, den 12. oktober 1915

Hos kongen, der forinden havde talt med Zahle om Edv. Larsen og ikke synes særlig påvirket af agitationen. Zahle havde sagt, at det var uberettiget af Fenger at blande sig i statens embedsbesættelser, fordi han havde nydt den ære at blive konfessionarius. Kongen har åbenbart ikke lyst til at følge sin præst – snarere til at holde ham lidt nede. Kongen fortalte mig, at han havde modtaget Johansen og fortalt ham de smukke udtalelser om hans dygtighed, som [Carl] Ussing og prof. Lassen havde meddelt ham; han selv havde udtalt agtelse for hans karakter, fordi han ikke havde villet påtage sig et embede, når han følte sig usikker. Jeg bemærkede, at jeg snarere ville dadle end rose, at en mand først sagde ja og dernæst nej, men i øvrigt glædede det mig, at kongen havde fået mit vidnesbyrd om Johansens udmærkede egenskaber bekræftet.

Kongen interesserede sig herefter for Drechsel: »Hvis De endelig vil have en politisk meningsfælle i Holbæk«. Jeg sagde, at jeg troede Drechsel ikke hørte til nogen bestemt af venstregrupperne, derimod var hans hustru en udmærket radikal dame. »Nå, De vil lægge Drechsel lidt fra Dem – ja, det er også en slem suppedas, han har lavet i Århus. Han har leflet for socialdemokraterne og fået dem imod sig. Borgerne har han heller ikke for sig – de vil ikke hilse ham«. Da denne anbefaling for at gøre ham til amtmand var lidt besynderlig, sagde jeg, at Drechsel måske ikke egnede sig for en så forholdsvis stor by som Århus. Derefter talte kongen om, at Gad i Helsingør var måske egnet.

Hele affæren Johansen benyttede kongen i øvrig meget naturlig fra hans synspunkt til at være forsigtig med at gå udenfor karrieren, og udviklede i øvrigt meget pænt, at de, der havde valgt den bundne stilling og måske i mange år stod tilbage for dem, der i fri stilling nåede langt frem, derfor måtte føle skuffelse, når en fra den fri stilling gik i vejen for dem, når udsigterne lysesede. Jeg gav tilslutning, men sagde, at der altid måtte være undtagelser fra reglen, og engang før havde man jo netop i Holbæk valgt en mand udenfor karrieren (Bille), hvis adkomst udelukkende var politisk virksomhed.

Da jeg gik sagde kongen, at vi måske kunne bringe indstillingen vedrørende Johansen ud af verden »ved at lade nåde gå for ret« og tilintetgøre den, så lå der intet kompromitterende til efterverdenen. Da jeg åbenbart ikke viste forståelse af, at det var en nåde, der vistes mig, tilføjede kongen: »Er De ikke glad derover. De ser, at jeg altså ikke er

hård.« Kongen var virkelig helt bevæget, han bævede lidt om læberne. Det er en underlig yngling.

Munch og Zahle talte med Slengerik om Tune-stillingen. Bekymret.

Holstein-Holsteinborg¹ aflagde Munch visit og hørte fremstillingen uden egentlig modsigelse.

Jørgen Pedersen var i aftes hos Munch, fortalte om den af Højre påtænkte »parlamentariske kommission«, som Jørgen Pedersen havde frarådet, men dog lovet at forelægge partiet. Ville ikke stemme for forslaget, men dog næppe modsætte sig dets vedtagelse. Foretrak som hidtil redegørelse for finansudvalget, hvor måske nogle militære kunne møde.

Munch havde hertil svaret, at han ikke kunne sige, om dette kunne og burde lade sig gøre. Jørgen Pedersen fredelig. I morgen finanslov – nu får vi se, hvorledes Neergaard vil være. Han synes bitter – det er længe siden, vi har talt sammen.

Lørdag, den 30. oktober 1915

Centralkomiteens møde i rådhusets festsal.

Søndag, den 31. oktober 1915

Møde i rådhusen efter indbydelse af Folkelig Oplysningsforening.

Jeg havde næret nogen bekymring for, at Højre skulle lave lidt spektakel. – Tværtimod i den mægtige forsamling den mest ubetingede tilslutning til Zahles og mit foredrag. Jeg skildrede det kommende dyrtidsfor-slag.

Mandag, den 1. november 1915

Ministermøde. Scavenius meddelte »meget fortroligt« telegram fra Brun i Washington, hvori rapporteredes, at udenrigsministeren har forespurgt, om nu nogen tilbøjelighed til at sælge Vestindiske Øer under henvisning til krigsbegivenhedernes udvikling, der muligvis ville nødvendiggøre for U. S. øge sit forsvar. Scavenius foreslog at svare Brun, at vi ikke havde nogen tilbøjelighed – men måtte ønske at vide nærmere besked om meningen med henvendelsen. Betød det, at der kunne komme til at foreligge nødvendighed, som vi måtte bøje os for? Scavenius' tanke, der deles af E. Brandes, Zahle og Munch, er at vi helst burde af med øerne, der kan blive alvorlig fare for os under europæisk-amerikanske forviklinger og ikke kan byde os nogen fordel under eventuelle forhandlinger efter freden –

1. C. C. greve Holstein, der var højremand, havde angrebet hærens beredskab.

da U. S. ikke ville tillade, at f. eks. Tyskland overtog dem, hvis vi kunne tænke at benytte dem som kompensation.

Jeg tilrødede at genoptage gamle tanke om at erklære hele Grønland som dansk og gøre kontraspørgsmål i Nordamerika, om de ville anerkende dette skridt. Om begge forslag enighed. Det sidste kunne måske hjælpe lidt på stemningen herhjemme, der utvivlsomt, hvis nødvendighed foreligger for Vestindiske Øers vedkommende, [vil være] meget nedslået. Scavenius udviklede, at hvis U. S. havde planer, ville det være let sag at fremkalde uroligheder på øerne, der gjorde afsendelse af krigsskib nødvendig osv. Negrene, der ikke ville have fordel af at komme under håndfaste amerikanske regimente, ville ikke forstå dette og let kunne bevæges til uro.

Onsdag, den 3. november 1915

Statsråd. Vor mongolske kollega fra Island, der er hernede, men i øvrigt ikke har vist sig hos nogen af os, forelagde sine vedtagne love. Udeblev fra statsrådstaflet, der var arrangeret udenfor tur for hans skyld. Han var blevet syg – hvad der vist forresten også var grunden.

Da vi efter taflet kom til Nordbanegården, var guvernør Helweg-Larsen på stationen for at meddele, at [G. A.] Hagemann havde fået telegram fra bestyreren på St. Croix, der frygtede uroligheder, betegnede Jackson-agitationen som farlig, meddelte, at den amerikanske konsul havde telegraferet efter amerikansk krigsskib, og nu bad om dansk krigsskib til beskyttelse. – Enedes om telegrafisk at forespørge guvernementet – fra hvem intet foreligger – om »det har noget at meddele vedrørende tilstanden på St. Croix«. Imens skulle Munch undersøge muligheden for »Valkyrien«s afrejse. Helweg-Larsen, hvis afrejse er bestemt til i morgen, og som først kan være på øerne 2/12 over New York, fik besked om at rejse. Hans personlighed er utvivlsomt under eventuelle vanskeligheder bedst egnet til at være hverken her eller på øerne, men undervejs.

Begivenhederne synes at bekræfte bekymringen fra ministermødet forleden usædvanlig hurtigt.

Fredag, den 5. november 1915

»Valkyrien« afsendes.

Tirsdag, den 9. november 1915

Partimøde, hvori Slengerik gjorde lidt af sit sædvanlige hysterisk-konfuse vrøvl over udsendelsen af »Valkyrien«. Alle andre forstod nødvendigheden,

for at ikke U. S. skulle finde sig foranlediget til at overtage ordenspolititjeneste i vore farvande dernede. Om amerikanske salgsforespørgsel, og den dermed særlig fremkaldte nødvendighed af ikke ved forsømmelse at spille modpartens spil, kunne selvfølgelig intet siges i partiet.

Scavenius var i mødet meget misfornøjet over de artikler, Kirkeby har påbegyndt i »Politiken« om Nordslesvig på grundlag af H. P. Hanssens materiale fra krigens begyndelse. Enige om nødvendigheden af at standse disse artikler, der navnlig i »Politiken« er meget uvelkomne – både fordi de dér får en ejendommelig betydning, og fordi deres offentliggørelse dér umuliggør at opfordre andre blade til forsigtighed. Artiklerne fremkommet, skønt Cavling nylig – da han fik anbefaling for Kirkeby til østrigsk besøg – sagde, at Kirkeby, der nylig havde været i Slesvig, intet ville skrive derfra.

Munch meddelte, at der hos Høffding i æresboligen planlagdes sammenkomst af forskellige om midlerne til at »berolige stemningen i Frankrig«. Uvist, hvad man mener og tilsigter, men klart, at man ikke forstår, hvor betydningsløs stemningen i Frankrig – hvor man hverken kender vore forhold eller kan synderlig gavne eller skade os – er i sammenligning med »stemningen« i Tyskland eller England.

Lørdag, den 13. november 1915

Lørdag og søndag gode møder på Lolland-Falster, Nykøbing og Søllested.

Mandag, den 15. november 1915

Læste i morgentøget om skandalemødet i koncertpalæet og »Politiken«s lørdags- og søndagsartikler.

I den sidste tid stigende misfornøjelse med »Politiken« og »Ekstrabladet«s holdning – den første vakkende som sædvanlig, den sidste aggressiv i Frejllif [Olsens] monomane stil. Bjørnsonmødets forløb og »Politikens« indledende artikel, der ved sin rysten Bjørn Bjørnson af sig, kun kunne virke til gunst for demonstrationer, var meget uheldig¹.

Samtale mellem E. Brandes, Scavenius, Munch og mig om at påvirke bladene. E. Brandes noget utilbøjelig og vigende, hvad Scavenius var meget misfornøjet over. Halvt i alvor sagde han, at situationen måske kunne gøre det nødvendigt at tage anden udenrigsminister. Han er helt i alvor

1. Bjørn Bjørnson antoges for tyskvenlig, og det kom til tumult under hans foredrag om krigens gang.

misfornøjet med, at E. Brandes ikke på dette punkt vil yde ham virkelig støtte.

I den sidste tid alvorlige indberetninger fra Moltke om, at den danske presses stigende uvillighed gør megen skade i Tyskland; vil kunne ødelægge, hvad regeringen i det sidste år har oparbejdet.

Zahle har haft lang samtale med Eugen Petersen, hvori han meget har misbilliget, at politiet lod det komme til halvanden time lange demonstrationer, skønt i forvejen advaret. Forlangte indberetning om, hvem der havde arrangeret skandalen.

Orla [Rode] fortalte Line, at man mener Akademisk Skyttekorps er ophavsstedet. Flere polyteknikere, der alle er skytter, har deltaget i demonstrationen.

Onsdag, den 17. november 1915

Forhandlinger om dyrtidsforslaget.

Middag hos Philipsen. En ung ingeniør, Ove Meyer, brolægningsskoleinspektørens søn – sagde Zahle, at han var vis på, Akademisk Skyttekorps havde arrangeret demonstrationen i koncertpalæet. Det var ligefrem militær organisations-affære.

Torsdag, den 18. november 1915

Forhandlinger om dyrtidsforslaget. Modstand er fra Venstres side stigende. Berntsen holdt en temmelig urimelig tale – måske dog mere i tonen end virkelig ment. Berntsen kan vanskelig mestre mellemtonerne.

Fredag, den 19. november 1915

Husmandsforeningernes delegeretmøde i Jylland. Glimrende stemning og betydelig politisk sejr. »Aalborg Amtstidende« har længe arbejdet for på dette møde at fremkalde indsigelse mod regeringens økonomiske politik. Fuldkommen mislykket. Mine udtalelser modtoges med usædvanlig hjerlighed, og de moderate havde kun få og efterhånden ganske tavse venner i den 500 mand store forsamling.

På Venstres delegeretmøde blev, efter hvad Hans Jensen, »Sorø Amtstidende« har sagt Zahle, Erik Henrichsen sat ud af bestyrelsen. Han havde holdt meget aggressivt [?] foredrag overfor regeringen. Henrichsen havde senere raset i angreb på Berntsen og Neergaard, og der var opstået en så heftig diskussion, at disse havde sagt, at hvis man ønskede »Venstre«s sprængning, kunne det godt fås.

Lørdag, den 20. november 1915

Dyrtidsforslagets behandling afsluttet.

Håndværkerforeningens 75 års middag.

Efter bordet kom Jul. Wulff hen til mig og sagde, om jeg ikke troede, at der var mulighed for et vist samarbejde mellem Højre og Radikale. Mange højremænd talte stadig om, at der dog var mere mening i vor politik end i I. C.'s. Jeg svarede med en bemærkning om, at der var højremænd, som jeg foretrak for I. C.

Søndag, den 21. november 1915

Om aftenen hos Heilbuth sammen med Scavenius, Munch og Zahle.

Det før omtalte møde i æresboligen hos Høffding synes foranlediget af en fransk agent, Waltz, der også har virket i Sverrig, og dér fremkaldt en politisk sympatirejse til den franske front af Adelswärd og andre rigsdagsmænd. Hvad der dér måske kan være passende modvægt mod svenske aktivister, er imidlertid her ganske skadeligt. Officiel modvægt trænges her i anden retning. I mødet deltog også politikere, I. C., Hey m. fl. Medens I. C. nægtede Scavenius meddelelser om mødet, da han havde lovet det, har Hey givet Scavenius adskillig besked. Rejsen var påtænkt dels som modvægt mod G. Brandes' (såre forstandige) udtalelser, og skulle bl. a. lade franskmændene forstå, at vi gerne så Nordslesvig tilbagegivet. Denne del af programmet var imidlertid bl. a. efter Heys ønske strøget. Man syntes nu at ville indskrænke sig til at lade Hey rejse. Dette billigede Scavenius, Hey sagde, at det jo ville være til styrkelse og forsvar for regeringens politik og ville gerne modtage vejledning og støtte fra udenrigsministeriet, hvad Scavenius lovede ham på samme måde, som han før havde benyttet fremragende forretningsmænd til at klargøre nødvendigheden af vor politik.

Scavenius meddelte, at Rantzau vendt hjem fra Berlin med fornyede forsikringer fra Bethmann Hollweg om, at man ubrødelig ville følge samme politik overfor Danmark som hidtil.

Fra svensk side foreligger vanskeligt forslag om at ændre vore neutralitetsregler derhen, at undervandsbåde ikke må passere territoriet; Scavenius er derimod. Vil udæske til engelsk side, og da forbudet ikke kan kontrolleres og overholdes, vil en overtrædelse medføre, at Tyskland vil kunne påstå, at vor neutralitet er brudt. Forslaget er følgen af, at Sverrig ikke ved krigens begyndelse turde påtage sig at udlægge miner i Øresund.

Ny samlet indberetning fra Moltke i samme retning som tidligere. Han

påpeger påny faren ved presseudtalelser, der kan ødelægge regeringens politik. Bruger et steds den vending, at vor udenrigsledelse har en anseelse som ingensinde tidligere, og at den – hvad han ved fra sine kolleger – i høj grad agtes også i Petrograd og London. Scavenius er efter Rantzaus tilbagekomst beroliget med hensyn til regeringskredses stemning, men stadig ængstelig for, hvad der nedenfra kan oparbejde sig af tysk stemning mod os. Censuren, der har ordre til at tilbageholde ugunstige udtalelser overfor Danmark, har tilladt hvasse artikler bl. a. i »Hamburg Allgemeine« og »Kölnische« i anledning af Bjørnson-affæren. Rantzau havde afværget altfor ugunstig bedømmelse heraf ved på forhånd at sige, at foredrag var en farlig affære, da der altid var en halv snes mennesker, der ville gøre skandale, og dette kunne ikke undgås nu.

Rantzau ville gerne have samtale med kongen. Da Scavenius lod kongen forstå, at han havde interessante meddelelser, og at han havde medtaget brev fra kronprinsesse [Cecilie af Preussen] til dronningen, greb kongen dette som påskud og sagde, at det var jo udmærket. Dronningen kunne så modtage ham mandag, og så blev der lejlighed til samtale.

Møde med pressen fastsat til tirsdag 23. november. Vi enedes om, at også lukket møde med rigsdagen var ønskeligt for eksempel i næste uge, når Foss og C. C. Clausen hjemvendt fra England.

H. N. Andersen rejst til England. Forinden har han haft samtale med Cavling og meget indtrængende lagt ham på sinde at støtte regeringens udenrigspolitik. Cavling bevæget – (der er jo ikke nogen, han bygger mere på end H. N. Andersen) – da denne meget diplomatisk sagde, at han, når han vanskeliggjorde regeringens stilling, også ramte ham.

Mandag, den 22. november 1915

Ministermøde. Forhandling om vestindiske spørgsmål. Efter at Brun havde besvaret forespørgslen om U. S.'s hensigt noget uklart, har han nu telegrafisk meddelt, at amerikanske udenrigsminister på direkte forespørgsel svarede, at man ikke tilsigtede nogen besættelse, men den kunne blive nødvendig. Man så gerne Danmark som nabo, men øernes militære betydning var øget. Vanskelighederne kunne blive store, såfremt Amerika [kom] i krig med europæisk stat, der ikke havde besiddelser herovre (Tyskland?). Det kunne da måske volde Danmark vanskelighed, hvis U. S. måtte skride ind. Kort sagt, vi må være forberedte på, at hvis vi ikke vil frivillig, kan vi blive tvungen. Enedes om et svar, hvis indhold er, at vi under tvang af en sådan nødvendighed ikke kan afslå at overveje forslag, hvis det frem-

kommer. Scavenius' hovedsynspunkt, at vi kan komme i alvorlige vanskeligheder ved besiddelse af disse unyttige øer.

Indberetning fra Bernhoft, der siger, at Frankrig synes nu bedre at forstå vor politik – og navnlig på baggrund af Balkanlandenes neutralitet værdsætter vor holdning og forstår vore vanskeligheder. Cambon havde ved første besøg modtaget ham yderst venligt og forsikret ham om deres forståelse.

I forhandlingernes løb meddelte Scavenius, at England havde opgivet sin tanke om blokering af Østersøen efter tryk fra Rusland, der ville vise Sverrig hensyn. – Scavenius, der ikke beundrer svensk politisk ledelse, meddeler, at tanken om at forbyde undervandsbåde ikke var kommet udefra, men skyldtes dem selv. De opfinder altså vanskeligheder.

Tirsdag, den 23. november 1915

Kl. 11 møde med pressen. Scavenius læste sidste [indberetninger fra] Moltke, Bernhoft, Castenskiold (om »Vort Land«s stadige hvedemelsskriverier). Navnlig Moltke gjorde vist en del indtryk på de ca. 100 journalister af alle farver. »Vort Land«s redaktør, Jørgensen, erklærede, at de fandt neutralitetspolitik rigtig, men at der i øvrig var spørgsmål om, hvad der tjente folket bedst: Serbiens og Belgiens skæbne eller at ødelægges i materialisme (!) – Witzansky hævdede patetisk-præsteligt, at det var ham, der var sandt neutral, medens Borgbjerg ødelagde stillingen med sin tyskvenlighed (!) (Scavenius meddelte i den anledning Moltkes bemærkninger om det nyttige i den socialdemokratiske modvægt mod den overhåndtagende ententevenlighed i pressen). Sig. Berg erklærede sin loyalitet, arbejdede for, at sønderjyske spørgsmål skulle gå helt ud af debatten herhjemme. Scavenius takkede herfor, og ville i den anledning ikke her nævne, at hr. Bergs parti ikke stillede sig på samme måde, men til privat samtale var han beredt. I denne nævnede han I. C.'s stadige tale om vore rustninger og om sønderjyderne og om »Forening af Nationerne«. Berg takkede og lovede at advare I. C.

Det nytter sikkert ikke, da I. C.'s politik bevidst går ud på at være parat, hvis en vending i begivenhederne skulle gøre det muligt for ham at gå nærmere til vest med vor politik.

(?) Onsdag, den 24. november 1915

Foruden det offentliggjorte telegram fra Hamilton Jackson til Hans Nielsen er kommet brev til Jackson's kvindelige forbindelse fru Hjort-Loren-

zen, hvori han takker for bistand, men siger, at der ikke kan ventes noget fra dansk regering, og at han nu vil henvende sig til sine brødre udenfor øerne. Står formodentlig i forbindelse med udbredelse af hans blad i Stærterne, hvorom telegram er indtruffet. Fru Hjort-Lorenzen er temmelig ængstelig tilmode over, hvad forbindelsen kan afstedkomme. Hun er vistnok drevet dertil af en udpræget kvindelig animositet mod sin mands efterfølger på guvernørpladsen.

Torsdag, den 25. november 1915

I den kedsommelige P. M. Larsen-affære havde jeg kl. 9 i morges besøg af Th. Povlsen, der kom for at forklare, hvorfor den erklæring, han den foregående dag havde aftalt med Zahle, Keiser-Nielsen og mig at udsende, ikke var kommet. Han havde den foregående dag søgt P. M. Larsen, for at erklæringerne nu kunne blive forbi og han få tilslutning til sit sidste ord. P. M. Larsen godkendte indholdet af hans erklæring (at det var sagt til ham, at sagen kunne komme til at ligge således, at en ældre ansøger måtte foretrækkes), men ønskede udsættelse til i dag. Navnlig fru Larsen søgte åbenbart at holde sin mand oppe. Da P. M. Larsen fik at vide, at kongen faktisk ikke havde ønsket ham til Frue Kirke, sagde han, at havde han forstået dette før, ville han i tavshed have resigneret. Keiser-Nielsen har vist i en samtale efter udnævnelsen af godmodighed fremstillet dette noget mindre tydeligt, så P. M. Larsen havde fået det indtryk, at Keiser-Nielsen ikke interesserede sig for hans udnævnelse, hvad er ganske urigtig. Keiser-Nielsen er meget for P. M. Larsen, men Zahle og Munch (særlig sidste) fandt det ikke rigtigt at sætte spørgsmålet på spidsen overfor kongen, da [Henry] Ussings rent embedsmæssige kvalifikationer er bedre, og en samtidig udnævnelse af Ludwigs og P. M. Larsen ville medføre stor strid¹.

Jeg havde mest lyst til at tage det op med de herrer af Missionen og fandt det navnlig ikke rigtigt at udnævne Ussing, efter at denne havde talt så fornærmeligt om Keiser-Nielsen ved reformationsfesten (om Edv. Larsens udnævnelse). Såfremt P. M. Larsen ikke kunne udnævnes, foretrak jeg at imødekomme kongens egentlige ønske om Ricard, der også støttedes af Ostenfeld, men herpå ville Keiser-Nielsen ikke gå ind af hensyn til det løfte, han havde givet P. M. Larsen om, at han ikke, hvis han søgte embedet, skulle komme til at vige for en yngre. Angrebene

1. Ludwigs udnævntes 1915 til biskop i Viborg. Tilhørte den grundtvigske retning, og hans udnævnelse fremkaldte kritik, da det frygtedes, at han ville være »partimand«. Også P. M. Larsen var fremtrædende grundtvigianer.

på Keiser-Nielsen er således så uberettigede som vel muligt. Han har til det yderste holdt sit ord – med personligt ubehag for sig selv. Derfor er angrebene også ganske forgæves, selv om Keiser-Nielsen tager sig dem nær.

Lørdag, den 27. november 1915

Samtale med Th. Jørgensen og derefter med Emil Hannover og Th. Jørgensen om en tidligere med Hannover drøftet plan om at få et kunstnerisk udvalg til støtte for Th. Jørgensen ved det indre arbejde i Kristiansborg. Planerne er nu: 5 kunstforstandige mænd – ikke udøvende – der under forsæde af Th. Jørgensen skal prøve udsmykningsforslag, forhandle derom med henholdsvis de tre institutioners repræsentanter i byggeudvalget for hver af institutionernes vedkommende og optræde som forslagstiller overfor den komité, der råder over pengene fra indsamlinger til de kongelige repræsentationslokalers udsmykning. De 5 mænd skulle efter Hannovers og mine samtaler være Hannover, Karl Madsen, Arnold Krog, F. Hendriksen og docent Wanscher. Th. Jørgensen trykker sig med god grund overfor Wanscher, der har fornærmet ham, men lovede, da Hannover fandt det ret nødvendigt, at tage en samtale med ham.

Samtale kl. 4 med E. Brandes, Munch og Oskar Johansen; Zahle syg. Brandes havde haft en samtale med grev Frijs om mulighed af at løse len- og stamhusspørgsmålet ved overenskomst om frigivelse til nuværende besidder mod affindelsessum til staten. Frijs havde forhandlet med Holstein-Holsteinborg om sagen og havde ønsket samtale med E. Brandes sammen med Holstein-Holsteinborg. E. Brandes havde ikke ønsket dette, men derimod taget ny samtale med Frijs alene, hvor Oskar Johansen havde udviklet juridisk side af sagen. Brandes rent foreløbige tanke var, at der skulle afgives til staten formentlig [?] 10 % af de 400 millioner værdier, altså 40 mill., en sum, der jo ville være af væsentlig betydning for vor økonomi i disse krigstider. Drøftede foreløbig mulighederne. E. Brandes ikke ivrig for at gå ind i disse vanskeligheder, da det var at forudse, at socialdemokraterne måske nødigt opgav en kamp om principiel afgørelse. Munch mente, at vi næppe fik vort parti med, medmindre frigivelsessummen delvis erlagdes i jord, hvad E. Brandes mente ville volde så store vanskeligheder, at sagen dermed næppe kunne løses nu. Udsættes til nærmere samtale med Zahle.

I aften er af overpræsidenten for Slesvig offentliggjort en erklæring i anledning af rygter i Nordslesvig om, at landet efter krigen ville blive Danmark tilbagegivet enten af Tysklands modstandere eller af Tyskland selv som anerkendelse af Danmarks neutrale holdning.

Den er vel muligvis også et svar på I. C.s stadige tale om neutralitets-hæren og om sejr for nationernes ret efter krigen.

Mandag, den 29. november 1915

Efter at den slesvigsk-holstenske overpræsidents erklæring var offentliggjort, talte Rantzau om aftenen med kammerherre Zahle (Scavenius på Voergård) og sagde, at han havde hørt, at en sådan erklæring ikke var blevet overvejet i Berlin. Det synes, som om han ikke har kendt dens offentliggørelse.

I aften meddeler »Politiken« mig, at der fra London er kommet telegram – stammende efter sigende fra Frankfurt over Holland – om, at der er oprør i Sønderjylland. Telegrammet offentliggøres selvfølgelig ikke. Jeg foranledigede det i aften sendt til udenrigsministeren.

Onsdag, den 1. december 1915

Statsråd. Efter at de løbende sager – deriblandt fremsættelse af retsform og amtsrådsforslaget var afgjort – sagde kongen, at han havde læst om den begyndende valgagitation, og at han var bekymret for valg til foråret. Det var betænkelig, hvis vi skulle have valg for eller imod krigen. Og hvorledes ville en sådan valgkamp virke i udlandet? Nu var vi jo i ro. Men hvis nu valget førte til ministerskifte, hvorledes ville det blive bedømt i Tyskland. Zahle gjorde nogle bemærkninger, om at Højre vist nok ikke ønskede valg og med nogen ret kunne sige, at det var forudsætning, at valg under krigen krævede enighed derom hos alle partier. Men Venstres formand havde udtalt sig for valg og antydede, at ministeriet måske nok ville modsætte sig det. Sådanne beskyldninger kunne ministeriet ikke ud-sætte sig for. Kongen talte stadig ivrig ind imellem Zahles bemærkninger og sagde bl. a., at han ikke ønskede nogen fremtrædende stilling i dette spørgsmål, men måske kunne man sige til partiførerne, hvad hans opfat-telse var.

Zahle svarede lidt for imødekommende, idet han dog hævdede, at det var for tidligt at tale herom, og det kunne ikke udgå fra ministeriet. Jeg gjorde da nogle bemærkninger om, at en kortvarig valguro kunne være at foretrække, hvis ministeriets forbliven uden valg kunne give lejlighed til langvarig politisk uro og påstand om, at regeringen sad uden myndighed. Brandes gjorde lignende bemærkninger om, at valg var nødvendigt, da ministeriet under fortsatte angreb kunne risikere at svækkes i autoritet med hensyn til den politik, som det kun havde kunnet føre med kongens støtte. Scavenius gjorde forinden en bemærkning om, at udlandets opfat-

telse ville meget bero på, hvorledes partierne herhjemme stod. Hvis man enedes om ikkevalg på en sådan måde, at det ikke gav anledning til indre uro, ville mine (Ove Rodes) betænkeligheder jo meget afkræftes.

Efter at denne lille forhandling, som pludselig viste kongens ængstelse ved ministerskifte – eller måske inspireret fra konservativ side for valg om ministeriet? – gav Scavenius meddelelse om overpræsident [i Slesvig Friedrich von] Moltkes erklæring. Overfor vor gesandt i Berlin havde udenrigsministeren meddelt, at den var fremkommet udelukkende på grund af indre forhold, og man havde ment at finde en form, som tydelig viste, at den ikke indeholdt brod mod Danmark. Årsagen var næppe – tilføjede Scavenius – hvad »Hovedstaden« havde udtalt: Desertering af indkaldte over grænsen for at modvirke den tro hos de deserterende, at de efter krigen uden fare kunne vende tilbage til et land, der var blevet dansk. Den var ganske vist fremkaldt af militærmyndighederne – men på grund af indberetninger fra fronten, hvor officererne påstod, at rygtet var så udbredt, at det svækkede de nordslesvigske soldaters holdning. Man talte om et fransk angreb, hvor de nordslesvigske havde overgivet sig alt for hurtigt! Scavenius havde til den tyske gesandt her sagt, at de kredse, som kunne bedømme forholdene mere gunstigt, nok ville kunne forstå tyske ræsonnement. Men hvorledes folkestemningen ville bedømme det, kunne han ikke sige. Og efter at man herhjemme i det store og hele med held havde holdt tilbage udtalelser om Slesvig, måtte han forsvare sig overfor følgerne af, at man nu fra tysk side rejste diskussionen om spørgsmålet. Rantzau havde erklæret sig forstående og udtalte, at han var mod offentliggørelsen.

Scavenius meddelte endelig om det svenske undervandsforbud, at Norge også frarådet det, men foreslået, at man skulle henvende sig til magterne og anmode dem om ikke at lade deres undervandsbåde passere neutralt søterritorium. Sverrig havde nu, efter at Norge og Danmark begge havde frarådet, ladet vide, at det ville handle alene, dog således, at Sundet udtrykkelig undtoges – den engelske gesandt havde påberåbt sig en traktat, der krævede denne passage fri. Man ville indskrænke sig til kystterritorierne, hvor forholdsregler ville vende sig mod begge parter. Beslutningen skulle være underskrevet i mandags, men var endnu ikke kommet, så man overvejede måske endnu.

Torsdag, den 2. december 1915

Forhandlinger om dyrtidsforslaget.

En ny tilskudsparagraf udarbejdet i går nat med direkte statstilskud og

delvis anvendelse af den Sandbækske for jyske landkommuner gunstige fordelingsregel. Vi får nu se, om denne lille indbydelse kan gøre Venstre lidt mere velvillig.

Partimøde i aften. 13 mod 13 i spørgsmålet om fremsættelse af kapitel-takstloven igen i år.

Fredag, den 3. december 1915

Lukket møde kl. 4 i rigsdagen. Scavenius talte om de nye handelspolitiske aftaler med Foss og C. C. Clausen, resultaterne efter omstændighederne tilfredsstillende, og om Moltkes indberetning.

Grev Frijs, der roste Scavenius' udenrigsstyre, kritiserede Moltke, der efter hans mening ikke har bevaret hovedet koldt, men ladet sig for meget påvirke. Fandt ikke, at Sverrig havde »for billigt køb« erhvervet sig gunstig stilling (et af Moltke brugt udtryk).

Ellinger spurgte gentagne gange om rekyrliflerne til Portugal på en måde, der gav Scavenius anledning til et hvast svar om, at han havde håbet, vi engang kunne diskutere almindelige principer, men at det altså nu igen løb ud i småaffærer, som denne rekylforretning, for hvilken der var en mærkelig interesse i rigsdagen ¹.

I. C. Christensen gjorde tilsidst nogle bemærkninger om, at regeringens udenrigspolitik var den samme, som var ført af andre regeringer før og ville blive ført af efterfølgere. Alle ønskede neutralitetspolitik. Scavenius benyttede denne lejlighed – tilskyndet af E. Brandes og mig – til at advare I. C. mod hans stadige tale om Sønderjylland. Vendingerne meget hensynsfulde. Henviste til, at han i de alvorlige juli–augustdage 1914 havde haft konference med partiførerne, og der sagt, at man nærede mistillid til os i Tyskland, at vor stilling var vanskelig af den grund. Vanskelighed[erne] da var overvundne. Vi burde ikke skabe dem påny. Blade og talere burde tænke herpå og være varsomme. Det var ikke nok at sige, at man ville neutralitet, men der måtte skabes tiltro dertil ude.

Lørdag, den 4. december 1915

Egan har meddelt Scavenius, at han efter telegrafisk ordre skulle forhandle om øerne og udbad sig oplysning om vor »tilnærmelsesvis pris«. De er hurtige, ser man.

Dyrtidsbetænkningen afgivet. Talt med J. Pedersen om muligheden af

1. Frankrig og Storbritannien ønskede at købe danske rekylgæverer, der a. h. t. Danmarks neutralitet skulle leveres via Portugal – en meget gennemskuelig fremgangsmåde. Handelen gennemførtes ikke p. g. a. den danske regerings holdning.

at gøre sagen færdig i landstinget uden fællesudvalg. Ole Hansen skulle være Venstres ordfører. Lovet ikke just godt.

Talt med Th. Jørgensen og Karl Madsen om Kristiansborgudvalget, som forhåbentlig nu kan ordnes (Madsen, Hannover, F. Hendriksen, Arnold Krog, Wanscher), Th. Jørgensen havde talt med den sidste, og de var enedes om, at samarbejde kunne være nyttigt.

E. Brandes meddelte, at grev Frijs havde sluttet sig til kravet om, at en del af afløsningssummen for len og stamhuses frigivelse bliver erlagt i jord (1/4), medens resten penge (3/4). Affindelsessummen tænkt 10 % ville altså af 400 mill. give 40. Forleden i samtale med E. Brandes udviklede vi alle (Munch, Zahle og jeg), at det var nødvendigt at få jord, hvis sagen skulle gennemføres. E. Brandes lovede da at forelægge sagen, hvilket altså nu sket og med held. E. Brandes har sagt til Frijs, at det er nødvendigt, at det ikke vides, at de har ført forhandlinger om sagen.

Fredag, den 10. december 1915

Talt med Grev Raben-Levetzau¹, der ganske billigede planen med h. til Kristiansborg-udvalget.

Ved en fest i anledning af Oldenburgs afgang fra Nationalforeningen [til Tuberkulosens Bekæmpelse] har Rørdam talt med Neergaard og senere meddelte Zahle, at denne (Neergaard) nu var meget mod forårsvalg. Bebudede en anmodning fra Højre om udsættelse under henvisning til grundlovsforhandlingerne, og ønskede at regeringen, hvis den derefter forelagde sagen for partierne, ikke forelagde den altfor afvisende, da I. C. ellers let kunne få flertal i partiet. – Meget tvivlsomt, om det er muligt fra vor side at gøre noget!

Til Amerika er som vor tilnærmelsesvis pris nævnt 30 millioner dollars. Ved forrige gangs strandede salgsforhandlinger var prisen 5 millioner.

Lørdag, den 11. december 1915

Talt i Randers.

P. Th. Nielsen talte om mistænkeliggørelsen af I. C.'s udenrigspolitiske standpunkt og fandt, at ministeriet burde udtale sig. Jeg svarede, at jeg altid havde udtalt, at alle danske partier og ansvarlige politikere var tilhængere af ubetinget neutralitetspolitik, dette gentog jeg gerne. Ingen anden kunne få folkets tilslutning. Men nogen attest for, at alle I. C.'s

1. Havde forestået indsamling til kongeboligen på Christiansborg.

handlinger og taler var til fremme af denne politik, hverken ville eller kunne jeg give. P. Th. Nielsen gjorde ingen yderligere bemærkninger.

Søndag, den 12. december 1915

Talt i Vrå.

Mandag, den 13. december 1915

Talt i Frederikshavn.

Tirsdag, den 14. december 1915

Hjemvendt fra den jyske rejse, der forløb tilfredsstillende. Overfyldte lokaler, god stemning.

Under fraværelsen har Munch besluttet sagsanlæg mod overretssagfører Conrad Holm for artikel i »Vort Land«. I samtalen med Scavenius har Rantzau givet denne brev, der er fundet hos en af de for højforræderi tiltalte nordslesvigere. Brevet stammer fra Kristeligt Dagblads kreds, brevskriveren (cand. theol. [Michael] Neiiendam?) anmoder adressaten om at holde ud, vi arbejder stadig sammen med de allierede. Slesvig genvundet er Danmarks mål. Sørgeligt med det tyskvenlige ministerium, men vi stoler på vor unge konge »osv. osv.« Scavenius vil i morgen vise kongen brevet.

Under samtalen bemærkede Scavenius, at det kunne forme sig således, at man her hjemme måtte lade forholdene tilspidse sig til krise, og så tage, hvad deraf fulgte. Rantzau meget indtrængende advaret derimod. Mere end nogensinde beroede Tysklands forhold til Danmark nu på det nuværende ministerium. Man regnede med tysk fjendtlighed i så vide kredse, at kun denne regering ansås at kunne stå imod.

Onsdag, den 22. december 1915

Ministermøde.

Scavenius refererede samtaler med Günther og kabinetssekretær Ewerlöf (sv. udenrigsministeriums direktør), der er her hos sin moder, f. Grothoff. Günther havde meldt sig som »sørgende skandinav«, og Scavenius fremstillede udviklingen i Sverrig som lidet glædelig. Günther havde slået på mulighed af møde med de tre udenrigsministre, hvortil Scavenius havde stillet sig kølig, da [det ville være til] liden nytte, så længe Hammerskiöld var i sådant modsætningsforhold til Wallenberg.

Overfor Ewerlöf havde Scavenius påpeget det yderst vanskelige i den stadig skærpede svensk-engelske stilling. Deres repressalierpolitik måtte gå

ud over os, og det kunne ikke undgås, at der i Sverrig opstod bitter stemning, når vi får varer og Sverrig ingen. Var det ikke muligt, at de kunne komme til forståelse med England, der jo regerer på havet, hvoraf vi har taget konsekvenserne. Ewerlöf erklærede, at en ordning som den danske, hvorved private havde truffet aftale, om end efter forudgående forhandling med danske regering, kunne ikke gøres i Sverrig. Håbede dog, det nuværende forhold kunne fortsættes uden yderligere at aggrave-res. Scavenius havde sluttet med at sige, at de altid i Sverrig ville finde os rede, såfremt vi kunne være dem til nogen nytte.

Zahle meddelte, at Ellinger havde benyttet en samtale om retsreformen til at fremhæve som sit standpunkt, at det ville være imod aftale at holde valg. Zahle havde bestridt dette, men dog erkendt, at der i forhandlingerne lå en indrømmelse af, at valg under krigsforholdene ønskedes undgået. Regeringen kunne imidlertid aldeles ikke tage initiativet til en lov, »der udkød grundlovens ikrafttræden«. Ellinger havde forstået dette, men antydet, at »de tre« måske kunne tage initiativet.

Da ingen enighed blev opnået med den overordentlige kommission og rederne, enedes vi om at udarbejde lovforslag om månedlig afgift af skibsfarten. % af bruttofragten dog med forskellige afdrag efter de forskellige arter og hel fritagelse for indenlandsk fart.

Torsdag, den 23. december 1915

Egan har givet Brandes, der under Scavenius' julerejse til Voergaard, varetager de udenlandske anliggender, en seddel, hvorpå står: Jeg foreslår 20 millioner dollars. Brandes vil som modforslag nævne 100 millioner kroner at betale i dollars til kurs 3.75, hvilket er ca. 26 mill.

Mandag, den 27. december 1915

Fra Amerika er kommet meddelelse om, at man fastholder 20 mill. dollars.

Torsdag, den 30. december 1915

Afslutning på forhandling om melmaksimalpriserne og forskellige af sygekasselovcirkulærerne.

Fredag, den 31. december 1915

Krigsåret 1915 er altså sluttet, og ingen ende er at se på krigen. Herhjemme trækker nye økonomiske vanskeligheder op på grund af de høje føde-stofpriser og dalende priser på vore produkter – særlig flæsket. Forhåbentlig når vi igennem disse vanskeligheder ved skibsfartsafgiften.

I øvrigt går, hvad vi hører ude fra landet, [stemningen] ud på, at man stadig i vore kredse håber på, at vi skal kunne fortsætte. Om valget kan udskydes er dog meget uvist, da I. C. er ved at forgå af utålmodighed. Jeg synes, at der er slidt snart tilstrækkeligt på os og ved knap, om jeg er i rigtig vigør til at overvinde nye vanskeligheder. Men alligevel – frivillig at vige for I. C. ville overfor landets skæbne være et urigtigt hasardspil.

4. Dagbog 1916

Lørdag, den 1. januar 1916

Kur og taffel. Uden interesse. Ved taflet var grevinden af Rosenborg [prinsesse Åge], hvis magre markerede ansigt på afstand ser livfuldt og ejendommeligt ud, men nærved har tabt adskilligt af ungdommens charme.

Zahle havde den foregående dag været hos kongen for at takke for krans til moderens begravelse og der talte om statsrådssekretærposten efter Arup. Kongen opgav sin særlige favorit, [Kai] Glahn, en broder til en af hans kronprinselige adjutanter og accepterede dr. jur. Fr. Dahl.

Søndag, den 2. januar 1916

Helge og Edith [Rode], Immanuel og Christa [Nansen] her til middag. Naturligvis nappedes vi om forskellige af krigens foreteelser, dog heldigvis ikke som i fjor.

Mandag, den 3. januar 1916

Besøg i ministeriet af dr. Mackeprang, der har været i Tyskland og talt med H. P. Hanssen. Denne havde skildret stemningen som f. t. ugunstig overfor os; i rigsdagskredse troede man på urimelige rygter om, at der var oliedepoter i dansk havn for engelske undervands-østersømanøvrer. Mackeprang kom iøvrigt angående naturalisering af hjemløse, der havde aftjent værnepligt her og nu stod for tysk indkaldelse. Gik videre til udenrigsministeriet.

Mønsted og direktør Lausen fra Oliefabrikken [i Århus] kom for i anledning af oliefabrikens brand at tale om plan, hvorefter vi for at kunne vedligeholde margarinefabrikationen herhjemme skulle søge tysk-engelsk samstemning til, at der under statskontrol førtes råmaterialer til Hamborg, hvor de har søsterfabrik og den udpressede råolie her tilbage til raffinering på den ikke nedbrændte del af fabrikken.

Daugård-Jensen forelagde kort over Grønland udarbejdet til brug for overtagelsen af hele landet, hvad man fra Amerika har udbedt sig.

E. Brandes fortalte mig, at Brun i Washington var instrueret om at hævde, at 100 mill. kr. var vort minimum, vi kunne ikke håbe at komme igennem med et mindre beløb. Først hvis absolut nødvendigt, skulle han gå ned til 25 mill. dollars. Fra de forrige forhandlinger har Brandes nævnt, at der dengang førtes lange konversationer om 1/4 og 1/2 mill. Men øerne er jo også nødvendige for U. S. nu.

Tirsdag, den 18. januar 1916

Samtale med den hollandske journalist dr. Blankenstein, der i Holland repræsenterer lignende anskuelser som vi m. h. t. neutralitet og økonomisk politik. Alle problemer de samme, løst på nogenlunde ens måde. Den hollandske regerings drivende kraft er den Treub, der i sin tid deltog i vore begyndende bestræbelser for at tilvejebringe en international radikal forståelse,

Torsdag, den 20. januar 1916

Zahles 50-års fødselsdag. Smuk sammenkomst af hele partiet om aftenen med navnlig en udmærket tale af Hassing Jørgensen om Zahles stilling i ministeriet som dets leder.

Fredag, den 21. januar 1916

Telegram fra Washington, at de tilbyder 25 mill. D. (= 92 millioner kr.). Efter aftenmødet meddelte Zahle dette til E. Brandes, Hassing Jørgensen, Munch, Keiser-Nielsen og mig, der drøftede andre ting, ganske tilfældig fremkaldt ved en bemærkning af E. Brandes om det ønskelige i, at vi snart vidste besked. Vidnesbyrd om, hvor overvældende begivenhederne og arbejdet er, at Zahle i et par timer halvt har glemt en så betydningsfuld efterretning. Nu må altså det lukkede møde snarest afholdes.

E. Brandes meddelte i øvrig, at han havde haft besøg af en mand, der i anledning af fragtskatten har truet med, at de folk, der hidtil havde støttet regeringens udenrigspolitik, nu ville opsigte denne støtte. H. N. Andersen, der dog havde gjort regeringen tjenester både under presseloven og ellers, ville nu slå løs. Brandes nævnte ikke navn, men sagde, at han kom fra H. N. Andersen (Glückstadt? eller Cavling?, der netop var hjemvendt fra Isonzofronten.)

I formiddags kom Viggo Bentzon og spurgte, om jeg kunne tænke mig overenskomst. Han var konsulent for Fællesrepræsentationen for dansk skibsfart og var tilkaldt til møde. Jeg svarede, at vi langt foretrak ordning på det [Ditlev] Lauritzenske grundlag og udtrykkelig havde i forslaget

indført, at afgiften kunne bortfalde, hvis maksimalfragter indførtes. Bentzon sagde, at han kom af eget initiativ, men det var jo muligt, at han kunne få ørenlyd. Det er naturligvis også muligt, at han var udsending. Han spurgte meget ivrig om forslagens udsigter i rigsdagen. Jeg svarede, at jeg troede det meget vanskeligt for Venstre at modsætte sig en meget høj afgift, men at de selvfølgelig nok kunne ændre det. Niels Neergaard skal være ordfører.

Søndag, den 23. januar 1916

H. N. Andersen været hos kongen og beklaget sig over fragtskatten. Kongen talte med Scavenius, og denne bragte mig i forbindelse med H. N. Andersen, med hvem jeg så i dag havde lang samtale i ministeriet. Han holdt langt foredrag om det ønskelige i, at man nåede enighed, alle burde stå sammen, han havde altid støttet ministeriet siden krigens begyndelse (sandt!) både hjemme og ude, han forstod godt, at rederne måtte af med penge, men måden var uheldig. Det opfattedes som hævnakt, fordi de ikke ville tiltræde den frivillige ordning, som var foreslået af fragtudvalget.

Jeg udviklede, at herom var der selvfølgelig ikke tale. Men forhandlingerne var ført til det punkt, hvor begge parter var enige om, at en afgørelse måtte nås ved sagens forelægning for rigsdagen.

Summa summarum: Han vil gerne medvirke til en ordning – men hvilken.

Mandag, den 24. januar 1916

Samtale med [C. M. T.] Cold, hvem H. N. Andersen har refereret vor samtale. Lignende synspunkter som Andersen, men mere nøgternt reserverede. Jeg berørte den plan, som et svensk anonymt brev har givet mig, at rederne skulle afgive kapitalforsikringer til forrentning lig aktieudbyttet. På disse forsikringer kunne staten låne penge til dyrtidsforanstaltninger. Hvis rederne mente, der stadig var stor risiko ved sejladsen, ville de på denne vis lade staten dele risikoen med dem og kom ikke af med skat. Cold afviste ikke tanken.

Onsdag, den 26. januar 1916

Munch og jeg hos Borgbjerg efter det interparlamentariske rigsdagsmøde, hvor Neergaard med langsommelig gravalvor havde ledet forhandlingerne om denne ret tragiske institutions anliggender i det forløbne år. Tilstede desuden Stauning. Samtale om, hvorvidt valg burde finde sted, og hvis det afholdtes, under hvilke former. Borgbjerg og Stauning er meget ivrige for

LANDMANDSBANKENS BOG

SØNDAG	23. JANUAR	1916
<p> Det N. H. vent hos Konge og blaar og om Frøfæstet. Her talte med Skandens og ~~Sejers~~ ^{Sejers} by - i: Feli-de med- it. N. Andersen, med sin ¹⁰⁰idag sand by Smitte - li - stent, Han holdt byt Ting - en det midler: at man med trofast, all over the summer, for kund alle stot li - stent bli. Konge Konge (Sand?) Børst byerne og ud, her for det jost, at Nedens med de stent Pær, men bli - er det ubly - Der opfattedes som Kæmpe, for de st. it. ^{stent} stent, som var forenklet af Kongen. </p>		
<p> I udvalgte at Læse var det stent. de Tid. Men Færdigene var jost til det Pær, her by Pær var en om et en Affind med de stent Sæ. Kæmpe for Pær - Sæ - Sæ. Men vil Jem med det til det stent - men Læse </p>		

Side fra dagbogen. Gengivelsen er ca. 10 % mindre end originalen.

at afværge valget og for at møde det, hvis det blev nødvendigt, med det bedst mulig tilrettelagte valgforbund. Jeg fremhævede nødvendigheden af Venstres ubetingede tilslutning til tanken, hvis valg skulle undgås, idet valgagitationen nok kunne være betænkelig, men dog ikke værre end en fortsat undergravning af ministeriets politik af et parti, der for enhver pris ville prøve sine chancer. Hvis ministeriet skulle kunne forblive efter valg, nødvendigt at det nuværende grundlag ikke forrykkedes for stærkt ved forskydninger indenfor de to partiers styrkeforhold på rigsdagen.

Torsdag, den 27. januar 1916

Samtale i udenrigsministeriet med H. N. Andersen og Cold om fragtforslaget. H. N. Andersen holdt atter lange nationale foredrag om, at vi måtte holde sammen. Jeg sagde, at rederne måtte sige, hvad de mente burde træde i stedet for fragtafgiften. Såfremt passende ordning kunne findes, ville jeg ikke holde på bruttofragten, men kom ingen anden ordning, måtte jeg falde tilbage på den. H. N. Andersen talte meget, Cold mindre, men de antydede intet forslag. Jeg nævnte kapitalforsikringsinstan-ken, som ikke afvistes. Senere spurgte jeg, hvad de mente om en forpligtelse til i et vist forhold at yde staten afgift efter det udbytte, de betalte aktionærene. Dette lod til at tiltale dem.

Lørdag, den 29. januar 1916

I den sidste tid har Scavenius meddelt den vestindiske affære til rigsdagens partiformænd, parvis landstinget og folketinget for hvert parti. De havde alle modtaget efterretningen med forståelse af det nødvendige i den valgte fremgangsmåde og blændes af den mægtige købesum. Kun Ellinger syntes ikke at begribe, i hvilken verden vi f. t. befinder os. I. C. Christensen sagde: Det glæder mig meget, at regeringen har tænkt på Grønland! –

Det er meddelt dem alle, at fuldkommen tavshed nødvendig.

I øvrig synes den oprækkende amerikansk-tyske konflikt at kunne vanskeliggøre hele sagen. Med en neutral stat kan vi afslutte sådan traktat, men ikke med en mod Tyskland fjendtlig optrædende. I al fald får sagen da en betænkelig side.

Mandag, den 31. januar 1916

Kl. 3 ministermøde. Scavenius omtalte vestindiske sag, fremhævede vanskeligheden efter Wilsons alarmtale, foreslog at spørge Brun i Washington om stillingen, nævnedes, at vi kunne blive nødt til at trække os tilbage. – Scavenius refererede svensk skrivelse om fællesoptræden i postpakke-

sagen, en fællesoptræden, der altså tænkes etableret, efter at Sverrig på egen hånd har trukket sin linie op – ved repressalier – som vi ikke ville kunne deltage i, allerede fordi vi intet tilsvarende har til engelsk-russisk pakkeforsendelse gennem Sverrig, men som i øvrig heller ikke stemmer med vor hele politik. Norge havde svaret meget afvisende, idet noten var overrakt dem dagen før. Scavenius havde svaret kritisk, men dog noget mere imødekommende m. h. t. forhandlinger, for ikke at give Hammerskiöld stof til at beklage sig over, at Sverrigs forsøg på samarbejde ikke fandt god modtagelse i Danmark og Norge, hvad hans sidste tale i rigsdagen ikke helt høfligt og aldeles ikke rigtigt antydede. Det er tværtimod den svenske regering – dvs. Hammerskiöld selv, ikke Wallenberg – der gør samarbejdet illusorisk ved først at handle og derpå indbyde os til at forhandle og ved de gange der fra vor side er bragt forslag frem at gå efter sin egen højteoretiske politik linie.

Tirsdag, den 1. februar 1916

Samtale efter mødet i folketinget mellem alle ministre om Zahles forhandling i morgen med de 21 om valgets afholdelse. Vort standpunkt: Det er rigtigt, at forudsætningen var ikke valg under krig. Det er rigtigt, at valg kan være betænkeligt. Men da grundlovens bestemmelse er udtryk for, hvad parterne enedes om, kan en ændring kun tænkes med fuld tilslutning fra alle. Thi hvis et enkelt parti vil kræve valg, og såfremt det ikke afholdes benytte dette agitatorisk-politisk, er tilstanden umulig.

Onsdag, den 2. februar 1916

Fra Brun i Washington telegram, der refererer udtalelse af Lansing til den svenske gesandt: »Såfremt Tyskland ikke fuldt imødekommer amerikanske krav i anledning af »Lusitania«¹ får grev Bernstorff sit pas. Vi venter da, at Tyskland erklærer os krig«. Bemærkningen faldet som begrundelse af, at U. S. ikke endnu kunne meddele, hvorledes de ville stille sig overfor engelsk blokade. Hvis de nemlig kastedes over til allierede ved Tysklands holdning, var jo spørgsmålet ude af verden.

Bruns telegram er krydset af Scavenius' telegraafforespørgsel og meddelelse i vestindiske sag. Scavenius tror ikke på, at Tyskland, selv om forbindelsen afbrydes, skulle gå til krigserklæring. Men vor stilling i vestindiske sag alligevel yderst vanskelig. Man vil i Tyskland mene, at salget er

1. Passagerdamperen »Lusitania« sænkning ved tysk u-båd medførte antitysk bølge i USA, da mange amerikanere omkom.

en altfor venskabelig handling overfor en magt, der stiller sig så uvenskabeligt.

Tirsdag, den 8. februar 1916

Lukket møde i rigsdagen om valg eller ikke-valg. Tilsidst efter tre timers debat, hvor I. C. havde ladet Klaus Berntsen arbejde for sig, dukkede han selv frem med ondskab til alle sider – først til regeringen og dernæst til Højre, hvem han uden nogen egentlig årsag tilkastede en hånlig bemærkning om, at han ikke agtede at have noget med dem at gøre efter valgene.

Efter mødet udarbejdede vi henvendelse til partierne.

Onsdag, den 9. februar 1916

Zahle var hos kongen i dag kl. 5 for at tale om partiernes svar vedrørende valget. Kongen fortalte, at han havde haft I. C. til audiens kl. 11 og formænt ham til ikke at kræve valg, overhovedet udviklet sit standpunkt.

Efter aftale med Zahle havde jeg en kort telefonsamtale med grev Frijs (Brandes er sengeliggende, Zahle så forkølet, at han næppe kan tale) om nytten af et nyt fortroligt rigsdagsmøde. Frijs' standpunkt var, at ansvaret for valg eller ikke-valg nu efter Venstres svar lå hos regeringen, at man næppe fik Venstre længere end til svaret i dag, idet I. C. rimeligvis havde sat alt ind på, at partiet ikke gik længere. I et fortroligt møde måtte regeringen naturligvis forlange, at diskussionen om det militærpolitiske holdt op – men til gengæld måtte den naturligvis stille sig fremtidig mere i rapport til partierne. Jeg gjorde herimod den modbemærkning, at der i så henseende var stor forskel på de inden- og udenrigspolitiske spørgsmål, og at vi jo i de sidste stadig havde været i forbindelse med rigsdagen. I øvrig fandt jeg det meget tvivlsomt, om regeringen kunne tage initiativet på det foreliggende grundlag, da Venstre faktisk ydede modstand. Frijs mente jo. Om nytten af fortrolige møde foreslog han helle samtale i morgen torsdag i rigsdagen.

Jeg har bedt vore blade på uforbindende måde sige, at der formodentlig bliver drøftelse på lukket møde.

Torsdag, den 10. februar 1916

Zahle og E. Brandes stadig sengeliggende. Samtale med grev Frijs, der sagde, at han på vor forespørgsel svarede, at han ikke for sit vedkommende fastholdt sit forslag om udsættelse. Ønskede meddelelse derom. Jeg ønskede at forelægge dette for konseilspræsidenten. Munch og jeg hos

Zahle, hvor vi enedes om forelæggelse for partiet af spørgsmålet således, at vi nu anbefalede at forelægge udsættelsesforslag for de 21, hvor det dog var muligt, at Venstre ville betænke sig på helt at udeblive. Hvis spørgsmålet forelagdes partiformændene, ville I. C. let kunne afvise det som sig uvedkommende. Jeg fik Zahles og Munchs og senere de andre ministres tilslutning til at foreslå en formulering af udsættelsen, »hvorefter grundloven skulle træde i kraft, dog således at afsnit II m. v. først skulle bringes til anvendelse, når samlet valg til rigsdagen udskreves senest ved udløbet af indeværende folketings-valgperiode.« Derved undgikkes at fastsætte en bestemt udsættelsesdato, der både formelt var ubehagelig og reelt kunne bringe vanskelighed ved eventuel nødvendighed for fornyelse. Jeg havde nævnt tanken for grev Frijs, der syntes om den. I partiet var der lidt ængstelse hos nogle ved udsættelse. Dette kom dog ikke frem (Jens Andersen var dog som sædvanlig misfornøjet), medens der ytrede betænkelighed ved den delvise ikrafttrædelse, hvad man ikke ville kunne forstå. Jeg tror, man heri tager fejl. Efter partiet var Munch og jeg hos Zahle, hvor vi vedtog meddelelsen. Jeg læste den for grev Frijs i telefonen af hensyn til dens bemærkninger om ham.

Fredag, den 11. februar 1916

Efter Zahles anmodning talte jeg med Piper om formuleringen af udsættelsesforslaget. Nævnte foruden det i går refererede, tillige en af Munch foreslået form: »Grundloven træder i kraft, når valg til rigsdagen udskrives, senest osv.« Piper foretrak den første, også »fordi den jo må være behageligst for dem, der ønsker grundlovens ikrafttræden«. Denne velvilje skyldes måske den vrede, der er i Højre over I. C.s optræden ved lukkede møde.

Samtale med Dr. Kragh, som bad os være forsigtig med de første møder, for at han og meningsfæller, »der havde sejret over I. C.'s retning«, skulle kunne virke for at hæmme de mødelystne i deres stadige agitation. Bølgerne var gået højt mod hinanden i partiet, sagde han, Kragh tænkte særlig på de søndagsmøder i Lejrekredsen, hvor redaktør I. A. Hansen af Venstre har sat tonen særlig højt op, og hvor jeg og Munch skal tale. Jeg syntes altså vanskelig at kunne aflyse mit møde søndag, men mente, at vi kunne aflyse Munchs den 20. og derigennem vise vort ønske om ro, ligesom jeg ville modsætte mig al militærdiskussion på mit møde.

I aften fra 7–11 møde hos Heilbuth med Lund og Just Cohen om majsspørgsmålet. Stemning for at lade staten besørge majsimporten gennem et fælleskontor til en ved fragtbidraget nedsat pris, efter at alle ladin-

ger undervejs var overtaget af os. Det må nu undersøges, om denne plan skulle være betænkelig af h. til englændernes lyst til at rationere os ligesom Holland med majs. Når den af England ønskede centralinstitution var skabt, kunne England måske lettere gennemføre sin plan, som vi gør modstand mod. Jeg skulle dog tro, at England vanskeligere overfor ligefrem statsimport kunne gå til rationering.

Lørdag, den 12. februar 1916

Talt med Scavenius, der ingen indvending havde overfor majsplanen.

En tysk vandflyver over København. Munch meddeler, at der i den sidste tid sydfra er vist påfaldende interesse for spærringerne, som om de ventede angreb.

Søndag, den 13. februar 1916

Talt i Saaby i Lejre [kredsen], stort meget tilfredsstillende møde.

Tirsdag, den 15. februar 1916

N. Neergaard kom for at tale om fragtskatten. Han ved åbenbart aldeles ikke, hvad han skal gøre, og tumler derfor med en meget vidtrækkende plan af Birch (konsulen).

Torsdag, den 17. februar 1916

En dag blandt mange.

Kl. 9 partimøde i rigsdagen. Kl. 10 samtale i ministeriet med Cold om skibsafgiftsspørgsmålet. Kl. 10 1/2 almindelig torsdags modtagelse. Kl. 11 rigsdagen, 21 mandsudvalget om grundlovens udsættelse. Kl. 12 to torsdagsdeputationer, etaterne om lønningstillæget, og fra Vestsjællands roedykere om sukkerspørgsmålet. Kl. 1-2³/₄ folketingsudvalg om skibsfragten. I udvalget om skibsfragten endte forhandlingerne med, at Niels Neergaard skulle udforme sin Birch'ske maksimalfragtafgift. Kl. 3-3¹/₄: Landstingsudvalg om indfødsret og de hjemløses stilling. Kl. 4 i ministeriet samtale med det kunstneriske udvalg vedrørende Kristiansborg, der kræver større myndighed m. h. til afgørelser overfor pengekomiteerne. Kl. 5 samtale med Zahle og Munch om Venstres svar angående grundlovsudsættelsesforslaget. Kl. 6-8 hjemme stadig telefonopringet om dagens forskellige spørgsmål, Kl. 8,45-12 møde i Charlottenlunds Palmehave, hvor jeg talte sammen med fru Munch og diskuterede med folketingsmedlem Abrahamsen.

En dag blandt mange, måske mere egnet til at udstykkes i klokkeslet end andre og mere udfyldt fra time til time, men ellers ganske typisk for, hvad man må foretage sig.

Fredag, den 18. februar 1916

Samtale med C. Hage, Just Cohen, V. Lund, Heilbuth og embedsmændene om Den overordentlige Kommissions forhandlinger vedrørende majsprisens nedsættelse ved hjælp af skibsfartsbidrag. Enedes om som indledning at fastsætte midlertidig maksimalpris på majs (21.50) og forbyde spekulationshandel for at hindre, at majsprisen under forhandlingerne bringes i vejret til skade for de kommende foranstaltninger.

Tirsdag, den 22. februar 1916

Samtale med Zahle og Scavenius, der kom over for at meddele: Günther var hjemvendt fra Sverrig og medbragte plan om møde mellem statsministre og udenrigsministre. Günther er vist ophavsmand til planen, der havde fundet gunstig modtagelse i Stockholm, hvor man tænkte sig Stockholm som mødested, men dog også antydede villighed til København. Scavenius udviklede, at det var heldigst, om København valgtes – også fordi han netop i England havde påkaldt rimelighed i deres handelspolitik overfor os, der virkede for at bevare en ligevægtig neutralitet, medens de i Sverrig havde fremkaldt uvilje ved deres forholdsregler, og det ikke kunne være rigtigt, hvis Sverrig, der tilstræbte førerskab i Norden, kunne påberåbe sig, at vi trods vor rimelige imødekommenhed blev ligeså slet behandlet. Også fordi Sverrig forrige gang var sædet for forhandlinger, burde vi nu. Günther var yderst velstemt for mødet her, men mod møde i Norge. Han skulle nu til kongen. I øvrig vil mødet sikkert kun have en vis symbolsk karakter og ikke noget egentligt betydeligt forhandlingsstof.

Om aftenen møde af Zahle, Munch, Hassing Jørgensen og mig hos E. Brandes, der nu efter langvarig forkølelse og nogle dages ængstende feber oven senge. Forhandling om dyrtidstillæg til embedsmændene. Under samtalen telefonbesked om Højres vanvittige resolution mod ministeriet, der danner en virkningsfuld baggrund for, at partiet i morgen i 21 mandsudvalget skal aftale lovændring om ministeriets bevarelse. Der er åbenbart en sådan uoverensstemmelse i partiet, at det er højst forståeligt, at de ikke ønsker valg nu. Men taktiken er efterhånden dårekisteagtig. Nu i en dårekiste er der jo også forstandige mennesker, læger og tilsyn, men tosserne er dog i absolut flertal.

Onsdag, den 23. februar 1916

Møde i 21 mandsudvalget, hvor konservative, socialdemokrater og radikale gav tilslutning til, at grundlovens ikrafttræden skulle ske senest 6. maj 1918, mens man på Venstres henstilling enedes om 5. juni 1917. Der er jo da også mulighed for, at krigen da kan være forbi.

Jeg glemte ved forrige møde i udvalget at notere en karakteristisk bemærkning af I. C., der spurgte om, hvorledes man havde tænkt sig suppleringsvalg afholdt, der kan jo dø medlemmer, og andre kan måske nedlægge deres mandater, det er jo muligt, at ikke alle ønsker at sidde som deltagere i »det levende lig«. Da han ikke plejer at sige noget uovervejet, synes det, som om han virkelig har tænkt på at agere Venizelos med tilbagetræden osv.

Fredag, den 24. februar 1916

Statsråd. E. Brandes tilstede. Han så træt og gammel ud, men sagde at befinde sig vel.

Fra Konow på »Valkyrien« forelå et noget ængstende telegram om, at »racemodsætningerne tiltager og forviklinger uundgåelige«. Guvernørens sidste telegram går dog stadig ud på, at alt er roligt trods vanskeligheden ved at nå overenskomst.

Ved taflet fortalte Scavenius mig, at Sverrig havde accepteret forslaget om København. Konferencen finder sted efter 9. marts, da Hammer-skiöld ikke kan før af h. til rigsdagen. Kongen vil åbenbart modtage på højtidelig møde. Har straks erklæret at ville stille Chr. 7 palæ til disposition for ophold og forhandlinger.

Fra Tyskland foreligger undskyldning for flyvningen over København. Den indledes efter Scavenius' sigende med en længere roman, der ikke vil vække synderlig tiltro, men snarere smil. Han har derfor ikke lyst til at offentliggøre den (indledningen), men har opfordret Rantzau, der i dag rejst til Berlin at nævne dette.

Generalstaben har i nogen tid beskæftiget sig med nogle troppesamlinger på Rügen, hvor også lægtere i stort tal lå rede. Man har naturligvis fantaseret noget om målet. Nu er tropperne afgået til vestfronten. Lægterne viser sig at være lastet med net, der skal spærre farvandene mod undersøbåde. De ønsker at nedlægge dem også på internationalt territorium i Øresund, men dog på et stykke, som vi har bekendtgjort er spærret – vil måske altså volde nogen vanskelighed.

Rantzau har ikke under samtaler spurgt om den amerikanske med-

delelse vedrørende Vestindien. Scavenius vil ikke selv tale derom for ikke at erkende nogen adgang for dem til at interessere sig derfor, ville derfor egentlig gerne, at Rantzau nu bragte sagen på bane.

Torsdag, den 9. marts 1916

Det nordiske ministermøde. Taffel hos kongen.

Fredag, den 10. marts 1916

3. behandling af fragtafgiften.

Det nordiske ministermøde. Middag hos Scavenius i udenrigsministeriet.

I anledning af et fantastisk brev fra Heerfordt, som påberåbte sig brevveksling og samtale med Hammerskjöld, spurgte jeg denne. Han nægtede at kende noget til ham, så lidt som til anden brevveksling end måske sekretærtafskrivelser af formel art.

Efter middagen bridge hjemme hos Scavenius – Wallenberg, Günther, Herluf Zahle, O. C. Scavenius og Glückstadt. H. Zahle nævnede et karakteristisk ord af en diplomat: Ich lüge nie – ich mache mir die Wahrheit dienstbar.

Ligesom i går Rubin og Glückstadt talte i dag O. C. Scavenius og fl. om kongens mærkelige interesse for guldspørgsmålet og hans stadige tilbagevendende til det betænkelige i den påtænkte lov. Hvem manuducerer ham?

Torsdag, den 16. marts 1916

Egan har modtaget lang chifferdepeche fra Lansing om Vestindien. Egan har under Scavenius' bortrejse til Voergaard meddelt Herluf Zahle depechens ankomst, men intet om dens indhold.

Fredag, den 17. marts 1916

Kl. 10^{1/2} forhandlingerne om sukkerspørgsmålet afsluttedes ved en sidste konference med hele bestyrelsen for sukkerfabrikkerne. Derefter forhandling med folketingets finansudvalg om »Vestsjælland«¹, hvor I. C. syntes at ville tage stilling mod det hidtil af P. Th. Nielsen forfægtede standpunkt til gunst for en ordning. Hele dagen forhandling om fragtskatten i landstinget. Efter formiddagsmødet konference med landstingets finansudvalg om »Vestsjælland«. De begærede senere gennem Jørgen Pedersen udsættelse til tirsdag.

1. Gørlev Sukkerfabrik.

Efter aftenmødet forhandling med redaktionerne, hvis møde afholdtes i nr. 6. Fremstilling af sagen med Landbrugsrådet og Anders Nielsen.

Lørdag, den 18. marts 1916

Middag hos Krieger, H. Zahle sagde, at Egan havde meddelt, at depechen nu snart var dechifreret. Han ventede at kunne overlevere den mandag. Det synes at være udkast til kontrakt samt adskillige spørgsmål.

Brandes er blevet dårligere. I morges 39.5 og senere på dagen et besvimelsesanfald. Prof. Sophus Bang har dog senere erklæret, at det ikke er lungebetændelse, men influenza.

Søndag, den 19. marts 1916

Zahle ringede mig op, at det var betænkeligt med Brandes. Lungebetændelse var konstateret. Temperatur 39.7. Vi måtte mødes. Kl. 2 samledes Munch og jeg, senere Hassing Jørgensen og sidst Keiser-Nielsen, hvem vi med nogen vanskelighed kom i forbindelse med. Jeg har jo i nogen tid tænkt over eventualiteten, men fandt først nu den kombination, jeg anså rigtig. E. Brandes' sygdom vil jo skærpe Venstres forventning om, at kommende vanskeligheder måske skulle kunne bringe ministeriet til fald. Hvis Brandes falder fra, vil den, som kongen stærkest føler sig personlig knyttet til, mangle, og han vil muligvis under tryk udefra i så fald fremkalde en krise. Den synes mig så godt som uløselig og kan let fremkalde kaotiske tilstande og bør derfor afbødes såvidt gørligt. En midlertidig ordning, som kunne blive endelig, hvis nødvendig, er derfor meget ønskelig. Som en sådan nævnede jeg anmodning til C. Hage om midlertidig at bestyre finansministeriet som minister ad interim. Hvis Brandes forhåbentlig rask igen, kunne Hage enten gå tilbage til Den overordentlige Kommission eller, hvis han ønskede det, overtage handelsministeriet, som Hassing Jørgensen gerne ser sig fritaget for. Efter nøje gennemdrøftelse fandt alle planen heldig.

Kl. 5 1/2 kom Hage hjem og jeg forelagde ham spørgsmålet, nævnede den vestindiske sag, der ville sikre det finansielle grundlag for statsstyrelsen. Han bad om betænkningstid til i morgen, fremhævede vanskelighederne ved efter 11 års forløb at komme igen til rigsdagen, som han ikke længere kendte, ved pludselig at skulle overtage finanslov og skattelov m. m. Efterhånden kunne man naturligvis arbejde sig ind i det. Men han frygtede ikke at kunne tilfredsstille sig og måske at skuffe os. Jeg har dog det indtryk, at tingen interesserer ham, og at det ikke er udelukket, at han i morgen siger ja.

Brandes' sygdom har naturligvis allerede fremkaldt uro og rygter. Zahle tog under sammenkomsten hjemme hos ham over til fru E. Brandes, efter at han telefonisk af prof. Bang havde fået følgende besked: Minimum tre uger, sandsynligvis 4–6–8. Mulighed for fuldkommen helbredelse, mulighed for en farlig krise i løbet af en uge og katastrofe. Brandes havde talt om at indgive sin afskedsbegæring. Dette gik Zahle over til fru Brandes for at afværge og fandt hende enig heri. Han nævnte ham, at vi ville søge midlertidig ordning enten ved en af kollegerne, eller ved en udenforstående, således at pladsen holdtes åben for ham efter den forhåbentlig fuldkomne helbredelse, som Bang dog regnede med som mulighed.

Senere på aftenen meddelte Munch følgende: Oskar Johansen havde ringet til ham og sagt, at fru E. Brandes havde bedt ham sætte sig i forbindelse med os og sige, at E. Brandes ængstedes ved tanken om, hvem der midlertidig skulle bestyre embedet. Han er jo meget imod Heilbuth og frygtede dette. Munch sagde, at han kunne sige, vi aldeles ikke tænkte dette. Det ville jo også – hvis det ikke af andre grunde nu var udelukket (Heilbuths skilsmisse, der gør ham uarbejdsdygtig ved de store vanskeligheder og sorger, den volder ham; endvidere må finansministeren være parlamentariker) – være illoyalt overfor E. Brandes. Han nævnedes for Johansen planen med Hage, som Johansen fandt meget god og bedre end en tanke, som E. Brandes havde syslet med: Generaldirektør Koefoeds konstitution. Løsningen kan naturligvis bruges som midlertidig ordning – men den vil ikke gøre det klart for Venstre, at ministeriet er i stand til at fortsætte, og vil, hvis det værste indtræffer, bringe os ind i krisen.

E. Brandes har, efter hvad fru Brandes siger, i aften mindre høj temperatur, 38,4, Bang har erklæret, at hans hjerte er stærkt, ingen forkalkning eller nogen anden kronisk sygdom. Forhåbentlig bringer hans stærke, sejge natur ham over denne, hans absolut første sygdom. Men han har utvivlsomt overanstrengt sig i vinter ved arbejde og stærk selskabelighed.

Torsdag, den 23. marts 1916

Talt i Ensomme gamles Værn om »gamle og unge«. Talen sender jeg til »Politiken«.

Tirsdag, den 18. april 1916

Munch, Zahle og jeg hos E. Brandes første gang efter dennes sygdom for at tale om fremtiden, navnlig om nytten af at benytte denne lejlighed til at supplere ministeriet foruden med Hage som handelsminister, hvad han forhåbentlig indgår på, tillige med Povlsen. Vi drøftede de to

muligheder. Enten at Povlsen overtager en del af indenrigsministeriet, eller at han overtager et fra undervisningsministeriet adskilt kirkeministerium. Jeg anså det sidste for bedst også af h. til partiet, af hvis medlemmer ingen andre kunne tænkes at kunne eller ville være kirkeminister, medens mange kunne tænkes at føle sig skikkede til at overtage en del af indenrigsministeriet. Kirkeministeren kunne måske tænkes at bestyre midlertidig en del af indenrigsministeriets affærer. Da Povlsen viste sig at være i byen, telefonerede vi ham ud til Munch, hvor Munch og jeg forelagde sagen for Povlsen. Jeg fremhævede betydningen af, at vi, hvis Arboe-Rasmussen sagen¹ medførte vanskeligheder, var så stærke som muligt til at imødegå disse. Povlsen foretrak af de to muligheder ubetinget kirkeministeriet, men fremsatte mange betænkeligheder, mest hentet fra en alt for beskeden bedømmelse af sine egne egenskaber. Jeg skulle tro, at han i sin skrupuløse overvejelse er ængstelig for, at tilbudet er fremkommet, fordi han fornylig igen har talt om vanskelighederne ved samtidig at være præst og politiker og antydte muligheden af at måtte unklade at stille sig.

Onsdag, den 19. april 1916

I indenrigsministeriet samtale med H. N. Andersen om sikring af tonnager i kommende tid. Han opfordrede stærkt til ikke at udstede regler derom, men at få ordning ved frivillig overenskomst, i al fald forsøge derpå. Scavenius og jeg villige dertil.

Torsdag, den 20. april 1916

Til Norge med »United States«. Dejlig tur i klart fint solskinsvejr. Om bord en del samtale med direktør Holm, forretningen »Crome & Goldschmidt« – en flink og elskværdig mand med tre kønne unge børn.

Fredag, den 21. april 1916

Vigelands fontæne. En mægtig frodighed i de enkelte skulpturværker. Planen til opstillingen harmonerer ved sin stivhed og fladhed lidet med billedhuggerværkernes karakter.

Mandag, den 24. april 1916

Zahle ringede mig op og meddelte, at situationen med Povlsen udvik-

1. Pastor Arboe Rasmussen anklagedes for at have fremsat anskuelser i strid med folkekirkens bekendelsesskrifter. Sagen verserede i flere år og endte foreløbig med hans frifindelse ved højesteret 9. 5. 1916. Den var politisk farlig for ministeriet.

lede sig gunstigt, idet han var villig, hvis partiet ikke ytrede ulyst. Zahle ville indkalde partiet onsdag. Spurgte mig, om Poul Christensen kunne få Povlsens stilling i arbejderforsikringsrådet? Ja – hvis nødvendigt¹. Hage har endnu ikke svaret.

Torsdag, den 27. april 1916

Ministeriet i orden. Hage sagt ja, Povlsen ligeledes. Kongen ængstelig ved kirkens og skolens adskillelse. – E. Brandes har igen måttet aflægge et af sine trøste- og beroligelsesbesøg hos majestæten, der derefter ikke gør synderlige vanskeligheder. Han vil dog i statsråd sige, at adskillelsen nu ikke behøver at være afgørende for fremtiden osv. Partiet har været meget tilfreds med Povlsens udnævnelse, men noget ængstelig for sin egen organisation.

I partimøde efter folketingsmødet blev Slengerik valgt til formand fra i morgen af (med 20 mod 5 på Poul Christensen), Alfr. Christensen eventuelt 2. viceformand, Slengerik finansudvalg.

I ministermøde kl. 5–6 meddelte Munch, at tyskerne udfolder overordentlig aktivitet ved spærringerne, øjensynlige nervøse. Flyverspørgsmålet m.h. t. overflyvning af spærret søterritorium begynder at blive aktuelt.

Scavenius meddelte mærkelig uds muglingshistorie. Tyske gesandtskab havde angivet, at en damper ville udføre rekyler. Damperen »Morsø« blev derefter standset undervejs og ført ind til Helsingør, hvor fandtes 8 kister indeholdende rekyler. Det angivne indhold var »væverimaskiner til blinde«. Adressaten: Konseilspræsident Briand (for Røde Kors). Afsender: Det franske gesandtskab!!! Det er formodentlig de portugisiske rekyler, der på denne måde søges uds muglede. Scavenius ville af Bapst forlange en person udleveret, som kunne tiltales, idet han gik ud fra, at gesandtskabet i al fald havde sådan dækning. Historien er ellers lige kompromitterende nok for den lille ondskabsfulde herre.

Et andet medlem af diplomatiet, Egan, har til en kaptajn Henningsen, der har med hærens efterretningsvæsen at gøre, udplapret en længere beretning om, at han frygtede brud mellem U. S. og Tyskland, og at grev Rantzau havde udviklet for ham, at Tysklands venlighed overfor Danmark skyldtes hensyn til Amerika. Såfremt Amerika og Tyskland kom i strid, ville dette hensyn bortfalde og Tyskland i så fald besætte Jylland og Fyn. Hvis Danmark modsatte sig dette: Angreb på Sjælland og bom-

1. Han fik hvervet i forsikringsrådet.

bardement af København. Egans tåbelighed er bekendt, men det er dog næsten utroligt, at han kan fremsætte sådanne historier.

Fredag, den 28. april 1916

(Indskrevet senere). Konference i udenrigsministeriet med H. N. Andersen. Fornyede samtaler om fragtskatten.

Lørdag, den 29. april 1916

Møde i handelsministeriet med H. N. Andersen, Hjort og Reinhard.

Fredag, den 12. maj 1916

10¹/₂ statsråd med stadfæstelse af fragtloven. Cold ringede mig om morgenen op og udtalte sin ængstelse over at en reder, σ : han, skulle være formand i nævnet. Jeg lovede samtale.

12. Forhandling om huslejeloven i udvalg, hvor I. C. har stillet ændringer, som gør loven værdiløs ved kun at sætte nævnet i virksomhed, når der klages fra lejerne. Dette vil for smålejlighedernes beboere sige, at det er dem umuligt at få beskyttelse. Jeg antydede muligheden af en kombination, hvor ejerne af smålejligheder skal have nævnets samtykke, medens lejere af større lejligheder kan klage. Videre forhandling herom mandag.

Taffel på Sorgenfri, hvor kongen påny udtrykte sin store glæde over, at fragtlovens afslutning havde været så smuk.

Lørdag, den 13. maj 1916

Det kombinerede huslejevorslag udarbejdet. Postloven endelig vedtaget i landstinget. Stor tilfredshed herom i postvæsenet, der er noget forbausset over den lette gang forslaget har haft.

Søndag, den 14. maj 1916

Kl. 11 hørte vi enkelte af rådhusets klokkeslag og så en enlig raket stige tilvejs fra Tivoli, da tiden rykkede frem fra 11–12¹.

1. Der indførtes sommertid.

5. Dagbog 1917

Onsdag, den 31. januar 1917

Det nye afsnit af krigen indvarslet.

Kl. 7 kaldtes vi til møde hos Zahle kl. 9. Lidt efter telefonerede Cold – det var under forhandlingen om skibsfartsloven – at der var kommet en vigtig meddelelse, som ændrede alle forhold. På forespørgsel nævnede han, at det længe ventede var indtruffet. Fra 5. februar ophørte skibsfarten.

Hos Zahle alle undtagen Keiser-Nielsen, der var stærk forkølet. Scavenius kom 9^{1/2} fra enkedronningens diplomattaffel, oplæste den tyske note og memorandum og angav den linie, han mente, vi burde følge. Havde – som vi ofte før haft lejlighed til at drøfte – allerede tidligere talt såvel med tyske og engelske gesandt om den eventuelle situation og sagt begge, at Tyskland kunne ikke vente mere hos os end nu, og at vi ville holde til Englands disposition, hvad vi kunne udføre som hidtil, hvis der kunne findes vej til, at de hentede det (måske i Norge) – selvfølgelig under forudsætning af, at de ikke stoppede tilførsler til os. Tyskland ville ikke gøre krav på mere, havde den tyske gesandt sagt. I morgen, når Scavenius taler med engelske gesandt, vil det vise sig, om han allerede har modtaget instruktioner for det af Scavenius omtalte tilfælde, eller om han først skal indhente dem. (DFDS' englandsbåde standser i morgen). Foreløbige drøftelser om stillingen. Lukket møde indvarslet. Munch forudser i morgen nervøsiteten hos de militære og krav om forholdsregler. Enighed også hos I. C. om at afvise dem. Han sagde, at det var bedst, Scavenius i morgen hos kongen omtalte dette for at afværge, at militære gjorde ham nervøs. Kun Rottbøll tog et svagt forbehold. Scavenius meddelte, at den tyske gesandt indtrængende havde opfordret sin regering til ikke at tillade nogensomhelst militær foranstaltning i Nordslesvig.

Tog op i Den radikale Klub, hvor meddelelsen om det passede selvfølgelig gjorde stærkt indtryk. Aftalte møde med Heilbuth og overformynder Friis til i morgen formiddag for at overveje forholdsregler. Svine-

slagterierne indkaldt til kl. 4 hos Zahle for at afværge panik. Gav ved midnatstid »Politiken« telefonisk [?] meddelelse.

Torsdag, den 1. februar 1917

Kl. 9^{1/2} samtale med Heilbuth, [M. P.] Friis, [D.] Lauritzen og Martensen-Larsen ang. planlæggelsen af de nødvendigste foranstaltninger til hindring af panikprisstigning – væsentlig af moralsk psykologisk karakter end egentlig mulig at gennemføre i sin hele rækkevidde – og til hindring af pludseligt bortsalg af de varer, der mest er truet ved importstandsning, kul, foderstoffer, hvedemel – og konstatering af beholdningernes størrelse. 11^{1/4} fortroligt rigsdagsmøde, rolig – alvorlig – ikke så ængsteligt som august 1914, men med noget af samme tilbøjelighed til at opgive opposition og drage sig ind under regeringens førerskab.

Derefter hele dagen møder, konferencer og arbejde med forordningerne. Efter at de om aftenen 9^{1/4} var færdig til møde hos Zahle med alle ministre undtagen Scavenius, der var angrebet af sin lumbago. Drøftelse af dagens arbejde og muligheder. Christensen yderst stilfærdig. Han synes at hygge sig i stillingen og gør ingen indvendinger af nogen art. Munch havde ingen vanskeligheder haft med generalerne.

Fredag, den 2. februar 1917

Huslejeudvalg i landstinget, der var aflyst i går. P. Rasmussen ret nervøs og bekymret spørgende, om man måske ikke i går havde været for ængstelig. Jeg svarede, at jeg syntes, dagen havde været meget rolig. Men at udsigterne jo snarest var mørkere, end folk syntes at mene – med hensyn til besejlingsvanskelighederne.

Med Scavenius telefonerede jeg et par gange for at erfare om sagernes stilling. Fra England intet hørt, om de ville acceptere vort standpunkt. Lade os få tilførslerne – hvis vi holdt sædvanlig del af eksporten til deres disposition. Om eftermiddagen havde Rantzau været der. Scavenius refererede: De står ved overenskomsten (om eksportfordelingen). Rantzau vil virke for, at vi får adgang til direkte at udføre noget til England, måske ved større koncentration af eksporten i færre skibe. Det vil jo lette en af de alvorligste byrder fra os. Men kultilførslen, og hvad deraf beror?

Jeg telefonerede i aftes til Cold og bebrejdede ham stærkt Rederiforeningens resolution, da jeg jo udtrykkelig havde meddelt ham, at jeg i udvalget – skønt dengang uden kendskab til nye situation – havde sagt, at hvis forholdene udviklede sig ugunstigt, så den faste afgift for februar ikke svarede til skibsfartens kår, kunne den optages til fornyet drøftelse.

Lørdag, den 3. februar 1917

Hassing Jørgensen, der er syg, telefonerede fra Ordrup, at strøm, is og miner kan gøre det nødvendigt at indstille al sejlads om natten og dermed altså alle nattetog.

Under forhandlingerne om huslejeloven kl. 1 med nogle af Venstres og de konservatives medlemmer (Berthelsen, Ole Hansen, Piper og Godsken) telefonerede generaldirektør Nordlien, at der var kommet telegram om afbrydelse af den diplomatiske forbindelse mellem Tyskland og Amerika. Det var endnu kun »Daily-Mail«-rygte. Betegnende for telefonsikkerheden, at Yde i udenrigsministeriets pressebureau nogle timer senere meddelte mig, at bureauet bestormedes med forespørgsler om en forestående stor politisk begivenhed (han troede *indenrigs*politisk), som man byggede på, at en telefonsamtale mellem en generaldirektør og en politiker var blevet hørt. Jeg sagde ham, hvad det altså var.

Skrev om aftenen langt brev til Cavling om den urimelige artikel i dag i »Politiken« om bladets forhold til udenrigsministeriets henstillinger. [Oskar] Johansen, med hvem jeg om formiddagen havde talt, havde samtalen med Cavling og udviklet for ham nødvendigheden af at standse diskussionen på det umulige grundlag.

Søndag, den 4. februar 1917

Kl. 12. Zahle, Edv. Brandes, Munch og jeg hos Scavenius, der ligger til sengs af lumbago. Når han har været oppe nogle timer, går han i en ret vinkel, ligger han, retter det sig. Han fortalte om sine bestræbelser til syd og vest. Afsendt note til Moltke, hvori foresloges, at Tyskland skulle indrømme os to ugentlige skibe direkte til England. Rantzau virker herfor. Under samtalen forleden havde han spurgt, om da Tyskland ikke oprettholdt levnedsmiddeloverenskomsten. Rantzau havde svaret, at han mente dette. Dagen efter havde han [Rantzau] fået telegraafforespørgsel fra Berlin: »Har De opsagt levnedsmiddeloverenskomst?« og besvaret, at han på Scavenius' forespørgsel havde sagt, at han mente den bestod. Heldigt. I Berlin har man nu, også i marinen, accepteret dette standpunkt. Scavenius har som vederlag for indrømmelsen m. h. t. foreslåede to ugentlige skibe, (der kan rumme hele vor nuværende ugentlige eksport, anslået til 2600 tons), tilbudt fortløbende hesteudførselsdispensation, samt lombarding¹ af 50 millioner danske papirer, der endnu er på tyske hæn-

1. Lombardlån, lån mod håndpant, f. eks. deponering af varerepræsentativer eller mod sikkerhed i varepartier.

der (selskaber osv.), og hvilke Tyskland ønsker belånt her, ligeså 150 millioner norske og svenske i de to andre lande.

Overfor England påvist, at vort tilbud om at holde hele vanlige eksport til disposition for England var dristigt og heroisk, hvilket også viste sig ved de egentlige tyskfyndtlige blades tilslutning til denne politik. Paget synes efterhånden at tilegne sig denne opfattelse, efter at han til en begyndelse havde opfordret til at spærre grænsen og standse al udførsel mod syd. Forhandling om (hvis direkte forbindelse ikke opnåes af Tyskland) at sende vore varer via norsk havn gennem en af England sikret rende til England.

Kl. 3^{1/2}-7 atter forhandling med [M. P.] Friis og Martensen-Larsen om tilrettelæggelse af kommende dages arbejde. Kul, brænde, besparelser, hvedemel, hindring af brødspild, overtagelse af alt brødkorn, hvis tilførslerne endelig stopper, fordeling af foderstoffer, de kommende kornlove, sikring af beholdninger af fremmede kolonialvarer, kartoffelspørgsmålet, landbrugsudvalgets sammensætning osv. God idé af Friis vedr. det vanskelige formandsspørgsmål – alternerende mellem landboforeninger og husmandsforeninger – hvis man ikke vil acceptere Jensen-Kleis, hvad jeg har foreslået Niels Frederiksen.

Kl. 8 Borgbjerg, Stauning og Munch her. Samtale om mulig opgivelse af kommunale valg, hvilket de to socialdemokrater er meget imod, på grund af partiets stemning og dets forhåbninger om fremgang. Jeg anser valg under de nuværende forhold for umuligt. De antydede, at katastrofeagtige begivenheder kunne ændre deres standpunkt. Meddelelser, der indløb efterhånden, som vi talte sammen, om de stigende krigsforberedelser i Amerika, gjorde stærkt indtryk på os alle – også på deres standpunkt i valgspørgsmålet. Munch fremhævede særlig betydningen af dettes løsning som forudsætning for muligheden af bortfald af politisk valg.

Fra kong Gustavs besøg fortæller Scavenius, at han fandt kongen noget mat, men stærkt optaget af sammenhold. Kongen havde fortalt ham fra Rusland, at man der ventede kejserparrets mord – i så fald var storfyrst Nicolai Nicolajewitch rede til at være efterfølger. Men samtidig var også republikens præsident rede, en fyrst Ljow, der havde sin regering bestemt.

Ved krigens begyndelse sagde jeg engang, at dens resultat måske ville være: Militarismen indført i England gennem almindelig værnepligt, klerikalismens sejr i Frankrig, demokratiets i Tyskland, revolution i Rusland. Altsammen vendt om. Skulle paradokset blive bekræftet.

Tirsdag, den 6. februar 1917

Ministermøde. Scavenius omtalte amerikansk henvendelse om tilslutning til Wilsons afbrydelse af forbindelsen med Tyskland og hans afvisning. Forhandlinger i Sverrig om fællesnote til Tyskland. Scavenius afvist indrøgen derunder af protest til England mod dets spærring. Endvidere engelsk tilbud om køb af danske skibe gennem Cunard-linien. Han indledede med en stærk misbilligelse af »Socialdemokraten«s artikel, der var støttet på sidste ministermødes forhandlinger om fremgangsmåden i anledning af tyske blokade.

Brandes bebrejdede I. C. og Rottbøll, at deres partier var gået principielt mod ejendomsskyldforhøjelsen, skønt de ikke havde taget forbehold. I. C. sagde, at han havde antaget, at partiet ville sige ja, men altså taget fejl: Jeg har jo måttet betale for de dumheder, jeg har gjort, og det må jeg altså også nu.

Povlsen fremlagde mit mæglingforslag i Vålse, som I. C. erklærede at ville tale med Jørg. Pedersen om¹.

I aften hos Zahle med E. Brandes og Munch. Aftalte i morgen at rejse spørgsmålet om kommunevalgenes udsættelse i ministermøde.

Zahle fik af Scavenius telefonisk besked om skibssalgplanerne. England skulle overtage del af flåden og til gengæld fritage resten for tvangsrejser. Foreløbig holdes planen hemmelig for rederiforeningen og indenfor snæver kreds af de til England rejste redere.

Onsdag, den 7. februar 1917

I partimødet, hvor jeg ikke kunne være til stede, gav man enstemmig tilslutning til, hvad jeg m. h. t. valgenes udsættelse måtte ønske. Men stemningen i virkeligheden noget delt. Mange mente, at de kommunale vælgere i høj grad ønskede at stemme for at sikre sig bedre administration af dyrtidslovene.

Kl. Berntsen har ikke fået nogen med sig i Venstre for sit standpunkt, som han ganske uovervejnet har fremsat, efter at Poul Christensen havde givet ham ideen ind.

Om aftenen herhjemme samtale med Martensen-Larsen og Friis om lukkespørgsmålet. De er begge for rigoristisk stemte med hensyn til lukning kl. 10 af alt. Friis vil dog åbne ventilen for privat selskabelighed

1. Forslaget gik ud på, at Vålse menighed stilledes direkte under kirkeministeriet, hvorefter N. P. Arboe Rasmussen kunne blive præst dér til trods for biskoppens modstand.

i lukkede lokaler derefter. Jeg mener ensartethed bedre og alm. lukning først kl. 11. I øvrig gjordes anordning færdig.

Torsdag, den 8. februar 1917

Ministermøde: I. C. meddelte, at Venstre var gået imod udsættelsen af kommunale valg. Højre for. Socialdemokraterne erklærede – påvirket af indtrængende forestillinger om ikke at spille I. C.s spil – at de vel var betænkelige, men at de, hvis de andre ønskede det, ville henvende sig til hovedbestyrelsen for at få tilslutning til medvirkning.

Mod Venstre vil det ikke være nyttigt at rejse strid om spørgsmålet – da socialdemokraterne jo i virkeligheden også er for disse valg. – Opgivet, i stedet for foreslog jeg nogle andre bestemmelser til at hindre for stor opløsning af de kommunale råd.

Forelagde resultatet af kultællingen, der jo er særdeles gunstig. I virkeligheden er antagelig 1 million tons i beholdninger, når alt medregnes, 3–4 måneders forbrug. Imidlertid er gaskul yderst knap. Da tilførsler er ganske usikre, og da tyske løfter, der jo i nuværende situation er meget naturlige, men måske ikke senere kan indfris, og da det ikke vil være rigtig overfor England at give indtryk af, at vi bygger stærkt på tyske tilførsler, hvad der kan skade med hensyn til de amerikanske tilførsler, som England kan kontrollere – foreslog jeg allerede nu at gennemføre besparelsesplaner. Enstemmighed herfor og for mit udkast. Efter mødet bevæget møde med restauratører og kellnere, der var ængstelige for følgerne af 10-lukning. Lovede dem kl. 11 lukning – såfremt de ville påtage sig rolige arbejdsforhold.

Anordningen derefter udstedt i aftenens løb. Den vil påvirke byen stærkt. Men i virkeligheden er der foruden fornuftgrundene for den en vis folkestemning, som ønsker at påtage sig lidt besvær, og som reagerer mod det altfor sorgløse velvære, som har præget livet længe.

Fredag, den 9. februar 1917

Afslutning af de endeløse og trættende forhandlinger om huslejovens revision. Jeg måtte tage stærkt på vej for at se at få Venstre med til også at regulere på forretningslokaleudlejningen.

Nye sukkerroeorordning, der i forvejen var udarbejdet, udsendt om aftenen. De, der oprindelig bekæmpede den, må vist nu erkende, at det var forstandigt, vi forberedte os i tide. Jeg ser i aften af svenske aviser, at de har antaget vort system med de to priser for derved at skaffe større ud-

bytte af roedyrkningen uden at fordyre det almindelige forbrug. Bad Munch i Det radikale Venstres hovedbestyrelsesmøde i aften tale med Cohen om den umulige københavnske gasordning.

Lørdag, den 10. februar 1917

Ministermøde. I. C. fortsætter med sin opposition mod mine kommunalvalgsbestræbelser, måske snarere for at drille Klaus Berntsen end for at angribe mig. Scavenius nævnede, at den tyske gesandt havde overbragt tyske regerings tak til danske regering for dens formidling m. h. t. at bringe norsk-tysk konflikt ud af verden. Omtalte i øvrig de fortsatte forhandlinger i Stockholm om noten til Tyskland. Norge havde været så ivrig for at foretrække vort udkast fremfor svenske, at Scavenius for at afværge indtryk af Danmark-Norge contra Sverrig havde måttet understrege ønskeligheden af, at alle kunne arbejde sig sammen.

Scavenius meddelte yderligere det svar, han havde givet den engelske gesandt vedrørende tilbudet om skibskøb. Bringe Danmark i vanskelig stilling til Tyskland. Sekvestrering¹, som var stillet i udsigt, var i så henseende mindre farlig, men ville ved sin hårdhændethed kunne fremkalde tilsvarende hårdhændet fremgangsmåde fra anden side. For 107. gang indskærpet ligevægtsforhold med hensyn til vor til- og udførsel.

Jeg meddelte resultatet af foderstofmålingen, hvoraf kagerne viser 4-5 måneders beholdning, medens majsens er yderst knap. (Derfor bygtælling og begrænsning af bygsalget i går). Hvis ikke de store beholdninger af svømmende majs kommer igennem, store vanskeligheder for flæskeproduktionen.

Rubin spurgte, om vi billigede, at Nationalbanken rediskonterede for Andelsbanken veksler i anledning af ophobning af det engelske eksportkvotum. Ja.

Kl. 8, hos Scavenius (E. Brandes, Zahle, Munch og jeg). Scavenius meddelte: Engelske gesandt antydet kontrollering i Halifax eller Bermuda i stedet for Kirkwall mulig og frigivelse af majsskibe i Kirkwall. Tyskerne har tilladt disse skibes udsejling mod vest. Fra tysk side bragte Brockdorff-Rantzau tilbud om tre ugers sejlads med landbrugsprodukter til England til gengæld for vore tilbud. Scavenius ønskede og fik tilslutning til at acceptere dog således, at den fortløbende hestedispensation knyttes ikke til disse tre ugers sejlads, men til opretholdelsen af levnedsmiddeloverenskomsten. (England forhandler om køb af varer her, hvorefter vi

1. Beslaglæggelse.

skal sejle dem til Norge. Om de så kan afhente dem der, vil vise sig. Tyskland gør ingen indvending mod vor del af arrangementet).

Efter disse aktuelle spørgsmål samtale om fremtiden, som indledes af Scavenius med en bemærkning om, at det kunne være nyttigt at »kandestøberere lidt«. Freden må jo snart komme. Håber, at den kan sluttes ved os. I så fald spørgsmålet Nordslesvig, hvorom der jo foreligger tilsagn om, at ingen afgørelse af tyske politik dér – uden efter at hr. Scavenius er hørt. Ligesom umuligt for os at modtage Nordslesvig *mod* Tyskland – ikke heldigt at modtage det *af* Tyskland, hvilket ville betyde vor definitive vasal-stilling (Scavenius' mening). Kun helt gunstigt, hvis vi kunne modtage det ved en overenskomst mellem England og Tyskland som løn for vort arbejde for freden og vor strengt neutrale stilling, idet England så måtte yde Tyskland vederlag ude i verden. Såfremt Tyskland står så stærkt, at det tvinger Rusland til separatfred, og en forståelse mellem Tyskland og England ikke tilsidst nås, foretrak Scavenius at virke for, at Nordslesvig fik en art Luxembourg-stilling med selvstyre og fritagelse for værnepligt, hvorved det kunne blive formidler mellem syd og nord. Der er vistnok på ny separatfredsforhandlinger mellem Rusland og Tyskland i gang. Scavenius har ført nogle samtaler med en høj engelsk embedsmand, Sir Francis Hopwood, f. t. præsident i kontrebandekomiteen, der er på rejse til de tre nordiske riger for at undersøge forholdene. Han havde udtalt som sin opfattelse, at det nu snart måtte være forbi, da der ikke længer var nogen mening i det (!) Jeg bemærkede som ofte før til Scavenius, at hvis tilbagegivelsen medførte forpligtelse af dækning af en del af Nordslesvigs andel i tyske statsgæld, burde dette beløb fastsættes til 25 mill. dollars, hvorved hele vor politik fik en smuk afrunding.

Søndag, den 11. februar 1917

Telefonsamtale med [M. P.] Friis om særlig at fremskynde behandlingen af hvede[?]melordningen og af spiritus og ølrationeringen.

Tirsdag, den 13. februar 1917

Forhandling med Martensen-Larsen, J. Cohen, Adolf Jensen, Heilbuth, V. Lund, Lindberg om melspørgsmålet (begrænsning af hvedemelsforbruget) – om begrænsning af olieforbruget – der navnlig for motorolie er meget knap – samt brændevins- og bryggerifabrikationsbegrænsning. Ministermøde, hvori Scavenius meddelte ordlyden af fællesnote, som forekom ham for ordrig, skønt det var lykkedes at få to foliosider skåret bort, og for forhandling om eksport, der står på samme standpunkt. Der gøres nogle

forsøg på indladning af produkter for England, foreløbig med tanke på Bergen som omladnings- eller midlertidig oplagssted. Dog intet sikkert. Usikre planer om, hvor England skal købe varer. Nogle tænker her – hvad dog er betænkeligt, da tyskerne, når det er engelske varer, vil stå anderledes overfor dem, end når det er danske bestemt for England.

Jeg bragte mine to kornlove for i år frem. De to, I. C. og Rottbøll, tog anstand.

Onsdag, den 14. februar 1917

Kl. 2 lukket møde. Scavenius oplæste noten; udtalte, at han ikke var enig i, at et så udførligt communiqué var offentliggjort. Til den ene side var det nok, at man vidste, protesten var afgivet, dens ordlyd kunne give anledning til kritik, til den anden kunne offentliggørelse irritere. Udtalelsen blev af nogle misforstået, som om der i danske regering havde været uenighed om offentliggørelsen, hvorfor Scavenius ved mødets slutning måtte forklare, at det var under forhandling i Stockholm, spørgsmålet ikke var afgjort til hans fulde tilfredsstillelse. I øvrig meddelte han forhandlingerne til tysk side, om det der opnåede tilsagn, som nu H. N. Andersen og Cold skulle søge yderligere befæstet. Til engelsk side uklarhed om, hvad man ville. Dog var Halifax som kontrolhavn indrømmet for approberede skibe. Nu foreløbig kun DFDS og ØK – hvad Scavenius overfor englænderne havde betegnet som ulogisk. (M. h. t. deres usikkerhed fortalte Scavenius bagefter, at det i går planlagte arrangement vedrørende overtagelse [?] og befragtning af eksport ganske omstødt i dag. Besked fra London fås ikke). Ved mødets slutning opfordrede formanden indtrængende til tavshed. Det virkede da næsten tragikomisk, at medlemmerne ved udgangen af salen modtoges af en journalist fra »København«, der fortalte alle enkeltheder i planen. Man mente, at et af medlemmerne, før formandens ord, var gået ud af salen og havde fortalt mødets indhold. Vanggaard, der er medarbejder ved »København« og i øvrigt tilstrækkelig demoraliseret, blev mistænkt. Måske dog ikke berettiget – i al fald står meget af planerne allerede i »Østsjællands Folkeblad« for i går. Utroligt, med hvilken tankeløshed pressen behandler disse livsspørgsmål, når selv et ellers så forstandigt blad som »Østsjællands Folkeblad« plaprer ud med sager, for hvis gode gennemførelse absolut tavshed er fornøden.

Torsdag, den 15. februar 1917

Ministermøde. Meddelelse om at kornlovene kan fremsættes. I. C. vigende

på bygforslaget. Rottbøll for dette, meddelte, at der fra industriside i Højre var stærke indvendinger mod de store ydelser til landbruget. Derefter diskussion om det på rigsdagen rejste spørgsmål om diæternes forhøjelse. Ingen stemning for, at regeringen skulle forelægge sådant forslag nu, men for senere at gå til en fast årlig sum, betydelig over det nuværende. Vedrørende rigsdagsmænds enker, hvortil der nu offentlig bevilges personlige understøttelser på indenrigsministeriets budget, har rigsdagen ønsket det ført helt over på rigsdagens eget ukontrollerede regnskab. Vi foretrak at lade den samlede sum fremtræde på budgettet, men bevilget ved forhandlinger mellem rigsdagens præsidium og konseilspræsidenten om de enkelte tilfælde. Hvor der var tale mere om en hæderspension end om egentlig understøttelse, kunne bevilling som hidtil søges på indenrigsministeriets budget.

Ved taflet var dronningen og kronprinsen stærkt optaget af den 11. marts. Kronprinsen strålede, når han talte om, at han skulle til søs, og udviklede ellers med stor suffisance sine dirigenteorier. Der skal være festforestilling i teatret. Vi vil begrænse festlighederne, sagde dronningen.

Fredag, den 16. februar 1917

H. N. Andersen og Cold vendt hjem med tilfredsstillende resultat. De tre uger forlænget til 4. Andersen havde talt flere gange med Bethmann Hollweg og udviklet, hvor uholdbar vor situation var, og sagt, at imødekommenhed nødvendig. Scavenius kunne ellers blive træt og gå. Bethmann Hollweg: »Um Gottes willen«! Imidlertid er den tyske imødekommenhed i øjeblikket ikke nok. Englænderne har slået om. Medens gesandten tidligere i høj grad var interesseret i forsøget, siger de nu, at Englands ære ikke tillader et sådant arrangement. Sir Francis Hopwood har meddelt Clan, at han telegrafisk har frarådet at acceptere det. Dog betyder denne afvisning, hvis den også sker fra London, formodentlig, at England bliver nød til at gøre noget og derfor går ud af sin håbløse passivitet. De vil ikke kunne sige, at de ikke vil have vore varer på denne måde uden at anvise en anden acceptabel måde.

Flæskeeksporten kommer i et noget uheldigt lys ved eksport langt udover det aftalte i december og begyndelsen af januar. Sonne, der måtte meddele dette til Paget, var yderst alarmeret og ilde berørt over gesandstens vrede: »Hvorledes skal jeg kunne meddele dette i London«? – Fejlen er måske ikke uden forbindelse med, at eksportudvalget først i december skiftede formand, og at konsul Nørgaard afløste Ole Olsen. Nørgaard ville som privatslagterimand være personlig økonomisk interesse-

ret i gevinsten ved større tysk eksport. Den forklaring, slagterierne giver, er ganske uholdbar.

Desværre har det ikke nyttet noget med alle de sidste dages henvendelser til pressen om forsigtighed. En stor del af den har bragt i den sædvanlige sensationsmanér artikler om det frie lejde – herligt skikket til at ødelægge al ting. Tragikomisk er det atter, at et af bladene opgiver den gamle Jørgen Pedersen som kilde. Han må altså gå i barndom.

I et møde med partiformændene gav Scavenius de forskellige meddelelser, der derefter gik videre til partierne, hvor stemningen var nedtrykt.

Mandag, den 19. februar 1917

Samtale med Anders Nielsen (Svejstrup Østergård) om muligheden for et samarbejde mellem landbrugsorganisationerne. De kunne måske etablere dette således, at husmænd og landboforeningerne hver valgte en formand, der alternerede i ledelsen. Anders Nielsen ikke afvisende. Han nævnte, at de gerne skulle have Andelsudvalget med, og at han havde foreslået landboforeningerne at vælge Broberg som en af sine repræsentanter, hvad dog ikke var tiltrådt.

Efter samtalen telefonerede jeg til Foss og foreslog ham i fællesudvalget vedrørende tonnagen at optage foruden Madsen-Mygdal og Sonne tillige N. Frederiksen og Broberg, for derigennem at afværge landbomisfornøjelse med Grosserersocietetets fordelingsherredømme. Han gik ind herpå, men foreslog, at de skulle nøjes med at være suppleanter.

Tirsdag, den 20. februar 1917

Møde med politiinspektør Hald, arkitekt Mathiesen (automobil) om benzinebegrænsningen: I stedet for et forbud mod al søndagskørsel for private, der ville indeholde den urimelighed, at den private kunne leje sig en bil til nok så lang søndagsudflugt, satte jeg under drøftelse en begrænsning af det område, bilerne måtte befare.

Onsdag, den 21. februar 1917

Kl. 10 samtale med Cold om den nye fragtnævnslov, som vi hurtig endes om. Cold meget pessimistisk m. h. t. til mulighederne for fremtiden, irriteret over englændernes dumhed og langsomhed.

Kl. 11 ministermøde, hvor bl. a. militærnægterloven sanktioneredes.

Scavenius omtalte den eventuelle vending i tyske standpunkt, idet marinefolkene nu kræver, at så længe der forhandles om mulighed for direkte eksport, må andet ikke forsøges, hvorfor de altså truer alle andre eksport-

veje, også Bergensplanen. Scavenius har protesteret heftig herimod. De danske delegerede (Andersen og Cold) har heller ikke forstået det, der var gået ind på, anderledes, end at, mens direkte [eksport] *fundt sted*, ville man ikke gå ad andre veje. At hindre os – hvis direkte [eksport] ikke lykkes – at gå andre veje med vore varer, vil være direkte brud på levnedsmiddeloverenskomsten. Brockdorff-Rantzau var enig med Scavenius og er rejst til Berlin for at få politikerne til at tvinge marinen fra dens standpunkt.

Torsdag, den 22. februar 1917

Kl. 11 1/2 møde med landboforeningerne, husmandsforeningen og de tre kommissionslandbrugere om muligheden af et samarbejde. De oppositionelle landboforeningsmænd matte. De gav tilslutning til samarbejde, men ønskede foreløbig ikke nogen egentlig bestemt ledelse. Jeg foreslog dem at give tilslutning til, at foruden Madsen-Mygdal og Sonne – tillige N. Frederiksen og Broberg (som andelsmænd) tiltrådte fællesudvalget for tonnagen. De gik ind herpå. Efter rigsdagsmødet forhandling i justitsministeriet om eksportmuligheder og meget andet. Madsen-Mygdal kredsedede ustandselig om de muligheder, der var for, at flæsk udsugledes. Han ønskede åbenbart at kunne finde andre fejl end andelsslakteriernes. Efter mødet nævnede Sonne den uhyre fortjeneste, ca. 11 millioner, for december-januar, der havde været ved den overskydende Tysklandseksport og dvælede navnlig ved privatslagteriernes betydelige andel i denne fortjeneste.

England har ladet forstå, at de vil ikke synes om eksportplanen – Aberdeen, men at de dog vil modtage flæsken osv. i Aberdeen, hvis det kommer. Dette skal altså forsøges. Men nu kan skibene ikke være færdige til i morgen. De skal males stribede, og hele affæren betegnes derfor forkortet som Zebra-eksporten. Scavenius har dog ikke så meget imod, at det trækker lidt ud, da han på søndag vil have Rantzaus resultat i Berlin.

Det siges, at Petroleumsselskabet har fået to dampere til at afgå fra Amerika. Det skulle betyde større udsigter for olieforsyning og måske også adskillig anden bedring i situationen.

Fredag, den 23. februar 1917

Statsråd. Kongen, der stadig er faderlig optaget af den forestående begivenhed, udtalte ønske om benådninger og takkede, da Zahle sagde, at sagen allerede var i gang.

Lørdag, den 24. februar 1917

Finansudvalg med forelæggelse af en uendelig række sager små og store (det nye højesteretsforslag, der skal fri Thorvaldsens museum for det skyggende fremspring i gården).

Søndag, den 25. februar 1917

Friis, Heilbuth og Martensen-Larsen her til drøftelse af forskellige sager vedrørende gødning (spørgsmål om en i England beroende salpeterladning, som Siegumfeldt nu vil give slip på, da den er ham for kostbar og udsigten til at få den hjem ringe). Jeg fandt det betænkeligt at lade den gå tabt for Danmark og mente, at hellere end en prisoverenskomst med Siegumfeldt måtte vi lade den retslig ekspropriere og tage en eventuel retssag om hans erstatningskrav i anledning af de siden oplagringspåløbne omkostninger.

Jeg anmodede om snarlig kommissionsindstilling om spiritussen og bragte sikkerhedsforanstaltninger under forberedelse af den nødvendige afgift. Når produktionsindskrænkningen [kommer] på tale. Efter længere drøftelse klarhed om fremgangsmåden, hvorefter vi bad generaldirektør Koefoed og konfererede med ham. Han mente, at det muligvis ville være rigtig kun at standse handelen, men lade udskænkningen gå fri. Jeg anser dette for inkonsekvent og må hellere tage det samlede midlertidige forbud.

Mandag, den 26. februar 1917

Kl. 2 1/2 ministermøde. Forelagde planen til midlertidig spiritusstandsning – for når denne var foretaget at gå til indskrænkning i produktionen ledsaget af enten fortsat forbud mod handel og udskænkning eller rationering eller afgift. Stauning er betænkelig ved afgiften. Alle også Stauning enige om den foreløbige foranstaltning.

Scavenius redegjorde for stillingen. Nu vil England ikke modtage flæsk i Aberdeen, men måske i Hull.

Rantzau har opnået, at man fra tysk side anerkender standpunktet, at vi må sende vore engelske varer herfra om fornødent til Norge.

Stort spektakel i anledning af offentliggørelse af eksportfejlen i »Folkets Avis«, som hele den foregående dag var anmodet af departementcheferne Zahle og Schröder om at undlade. Aflyst pressemøde. Stauning hævdede overfor spørgsmålet om fornyede henvendelser til pressen, at det var ugunstigt nu at standse sagen.

Efter mødet forhandling mellem E. Brandes, Munch og jeg med Koe-

foed, Schröder og Martensen-Larsen om snarlig iværksættelse af spirituslukningen.

Om aftenen: Eydes »foredrag« om sine Rjukanfabriker. Jeg erindrede ham ikke, da jeg nu så ham igen; men han kom imod mig, som om vi havde været særlig intime i studenterdagene, hvad jeg ikke tror. Foredraget ligeså tyndt som virksomheden imponerende.

Tirsdag, den 27. februar 1917

På meningsløs og skandaløs måde slår »Socialdemokraten« eksportaffæren op til valgnummer. Det slår til, hvad vi forudså, at vi får de internationale forhold ind i den elendige kommunale valgkamp. Vi burde have sparet landet for den. Men det er jo nu klart, hvorfor I. C. absolut ville have valg. Marie Lassen skal være borgerrepræsentant.

Kl. 4 møde med pressens fællesråd, der forelægger udkast til en ordning.

Kl. 8 med vore redaktører, for hvem Zahle redegjorde for eksportsagen, jeg for landbrugsudvalg m. m.

Onsdag, den 28. februar 1917

Ministermøde. Meddelt, at spiritusforbudet først kan iværksættes torsdag morgen.

Da jeg gik fra rigsdagen, kom H. P. Hansen, Slagelse, styrtende mod mig og spurgte, om det var sandt osv. Det var rygtedes i Slagelse. Kl. 6 1/2 hos Zahle til middag med bl. a. Hans Jensen, hvem vi forskrækkede lidt ved modtagelse med, at nu havde »Sorø Amtstidende« røbet statshemmeligheder. Han beroligedes hurtig, da det viste sig, at efter hans afrejse fra Slagelse, havde byfogeden i altfor stor tjensteiver publiceret spiritusforbudet og indført dette i Slagelse straks. Derfra nåede det selvfølgelig rundt i landet og spredte alm. forfærdelse. Folk, der ikke vil forstå vanskelighederne, og i hvilken grad vi må spænde livremmen ind, tror, at det er afholds-ondskab. Hans Jensen glædede mig ved en bemærkning om, at det var urimeligt, at en lovbestemmelse hindrede folk som Klaus Berntsen og mig fra at blive amtmænd. Jeg lagde aldeles ikke skjul på, at jeg delte hans opfattelse.

Torsdag, den 1. marts 1917

Kl. 10. Ingeniørforeningens 25 års fest. Det var morsomt ved smørrebrødsfrokosten at kunne præsentere Orla for Eyde og Fr. Johannsen.

Kl. 1. Kornloven i folketinget. Ordførerne alle fredelige. Pinstrup som

sædvanlig. Efter mødet [var jeg] i ministeriet, hvor alle slags ting hober sig op, så snart rigsdagen tager formiddagstimerne. Derfra til hovedstadens [?] valgmøde. Den radikale gruppe har ingen politik og derfor ikke store udsigter. Espersen fortalte mig, at folk rasede over spiritusforbudet. Jeg forklarede det i min tale og mærkede kun tilslutning. Sluttede med nogle ord om krigens år: Ængstelsens – arbejdets og fortjenestens, men også sorgløshedens og spilllets – savnenes og – hvis det fjerde år ikke standser – nødens.

Fredag, den 2. marts 1917.

Om aftenen hos Edv. Brandes med Munch og Zahle. Talte om spiritusafgiften. Om forelæggelse af grundlovsudsættelsen – der påtænkes i statsråd 11. marts – og som I. C. ingen indvending gør imod. Om udsigterne i almindelighed. Den tyske zebraordning er bristet. Medens englænderne nødig tager den – har den tåbelige offentliggørelse rejst en sådan opposition i Tyskland, at Rantzau kom hjem og sagde, hvor betænkelig man var ved at lade den gennemføre. Lettet, da Scavenius derefter sagde, at vi var rede til at opgive den og i stedet for nøjes med Bergen. England har nu frigivet forskellige af vore majs-skibe i Kirkwall. – Derimod trækker det ud med Halifaxordningen, som stadig er uklar, dog skal to af vore skibe være gået derfra (statsmajs).

I telefonen fik vi af Brockdorff-Rantzau meddelelse om Zimmermanns tale. Den vil skabe stor ængstelse.

Lørdag, den 3. marts 1917

10 1/2. Indledende møde med landbrugsudvalget om en række sager.

11 1/2. Samtale med H. N. Andersen, der havde sagt Scavenius, at for at modvirke, at folk i det nye fællesudvalg skabte sig for meget magt og måske lagde linierne lidt bort fra regeringens, burde vi tage initiativet til en ændring på et bestemt punkt. Denne viste sig at være: Lad os i stedet for majs føre andet hertil fra Amerika. Lukker England for os, er for stor flæskeavl skadelig også internationalt. Jeg er uklar over, hvad H. N. Andersen har i sit skjold denne gang. Planen falder sammen med udtalelse af Foss og med, hvad W. Neergaard strejfede overfor mig. Ligeledes arbejder rederne for at blive af med deres majsfragtforpligtelser. H. N. Andersen talte lidet venligt om Foss, der altid ville agere.

Indskrænkninger af de majsfragter, vi har på hånden, er tvivlsomt gode. Svineproduktionen skal nok gå ned alligevel. Og kun med majs kan vi holde husmændenes produktion og dermed deres økonomiske liv oppe.

Naturligvis vil industrien hellere have kul. Men hvad vi kan indføre fra Amerika, bliver dog kun en dråbe og kostbart som en diamant.

Kl. 1 frokost hos Hother Hage på den vanlige måde med 1 1/2 times tale. Han er en snurrig patron, konverserer mig efter en opskrift på papir, udøser sit hjerte – nu over lederånden [?], nu over socialdemokraterne, og siger forresten mange forstandige ting. Skønt fransk af sit ganske hjerte, vurderer han Tyskland, er sikker på, at det ikke lader sig besejre. Amerika gør i så henseende hverken fra eller til. Men efter krigen vil et fjendtligt Amerika være økonomisk ødelæggende for Tyskland.

Kl. 5 forhandling om hvedens salg gennem et kontor. Mit besøg hos Hage havde erindret mig om Hypotekbanken (hvor Hage har sin kommunale kredittkasse), og jeg foreslog den som hjælpeinstitution for hvedefordelingen. Først tirsdag morgen vil toldvæsenet kunne besørge den planlagte beslaglæggelse af fremmed hvede.

Skrev om aftenen et udkast til midlertidig lov om pressens efterretningsvæsen. Systemet: Analogi af portugisisk teatercensurordning, som jeg i sin tid studerede til den betænkning om fri teaternæring, som forfatter- og journalistforeningen sammen med teaterdirektørerne udarbejdede.

Søndag, den 4. marts 1917

Friis, Lindberg, Martensen-Larsen til drøftelse af spiritusen. D'herrer fabrikanter havde i går morges offentliggjort en lidt drabeligt klingende erklæring om, at alle standser salg af gær og teknisk sprit – der dog under forhandlinger i går viste sig at være mere skikkelig ment end udseendet, der i øvrigt har vakt almindeligt mishag. Vi aftalte fremgangsmåden ved de fortsatte forhandlinger i morgen, navnlig angående prisforhøjelse på det tekniske sprit – (mindre på gær, der må kunne holdes nede, når man tager deres fortjeneste på lagerbeholdninger i betragtning). – Når dernæst påbud om produktionsindskrænkninger er indledt [?], og tællingen foreligger – tages bestemmelsen om afgiftsspørgsmålet.

Da jeg nævnte min tanke om at benytte Hypotekbanken til hvedekontorets hjælp, foreslog Heilbuth at tage den i brug til chilesalpeterationeringen, som blev vedtaget på landboudvalgsmødet i går.

Telefonerede til Dalsgaard om samtale i morgen. Indenrigsministeriet strækker efterhånden sine fangarme vidt ud.

Fra Adolf Jensen modtaget udkast til brødrationeringen, hvormed han har arbejdet i nogle uger, for at vi, hvis tællingen gør det nødvendigt eller ønskeligt, kan være parat.

Viste Friis mit presselovsudkast, som syntes at tiltale ham, selv om

han udtalte sig med vanlig forsigtighed og holdt sig til det formelle: udkastets forenelighed med grundlovens censurparagraf. Ingen tvivl i så henseende. At en ordning nødvendig viser jo udviklingen.

Mandag, den 5. marts 1917

Ministermøde. Zahle forelagde spørgsmålet om udskydelsen af grundloven. I. C. bemærkede, at han jo altid havde ønsket valg og også gjorde det nu, men at han indså, at overenskomsten mellem partierne gjorde det vanskeligt, og at han ikke havde lyst til altid at være uro. Han ville forelægge det i partiet. Scavenius gjorde rede for stillingen m. h. t. opgivelse af zebraarten. Flæskefejlen var ikke i orden. Ganske vist havde gesandten accepteret forklaringen, men han havde nu, da sagen var bragt frem, erklæret, at han havde instruktion fra sin regering om at forlange fejlen hurtig ændret ved midlertidig ikke at sende flæsk til Tyskland. Han havde pegt på, at da nu endogså socialdemokraterne virkede derfor, var alle altså enige. Scavenius havde afvist fordringen. De politiske forhold gjorde det umuligt at standse flæskeeksporten til Tyskland nu. Med hensyn til selve sagen nævnte Scavenius, hvad Ole Olsen i sidste møde havde nævnt om det saltede flæsk, der tidligere var medregnet i Tysklands-eksporten, men først nu kommet af sted. (Oplagret på spekulation).

Jeg gjorde rede for salpetrationeringsplanerne. Hypotekbanken vil nok levere arbejdskraft, men Dalsgaard vil ikke selv være i spidsen, (nu forsøger jeg Koefoed), og for spørgsmålet om ekspropriation af chilesalpeter i Plymouth.

Torsdag, den 8. marts 1917

Ministermøde, hvor jeg forelagde resultatet af korntællingen og anbefalede at træffe de øjeblikkelige nødvendige foranstaltninger til at kunne iværksætte den i nogen tid forberedte brødkortordning. Mit standpunkt (ønskeligt at være til det yderste forsigtig og forberedt og ikke angribe byggen mere end højst nødvendig) tiltrådtes af alle. Kun ønskede I. C. at sove derpå.

Fredag, den 9. marts 1917

Før statsrådet meddelte I. C. mig, at han havde sovet på brødkortene og var enig i at træffe forberedelsen.

I dagens forløb forhandlede jeg med landstingets og folketingets finansudvalg om spørgsmålet, fandt dem enige i betragtningerne. En kort redøgørelse for stillingen udsendtes.

Forhandlinger med Adolf Jensen og Cohn om kornudvalget og Pitzner; Jensen-Kleis og fru Lauridsen betænkelige ved det bagværk, der holdes udenfor kortene. Betænkelighederne blev dog overvundet, da arbejdsløshedsvanskelighederne blev fremholdt, og da man enedes om, at det større finbrød (hveder etc.) skal med på kortene.

Lørdag, den 10. marts 1917

Samtale med Foss om samarbejdet med erhvervenes fællesudvalg.

Om aftenen kom Adolf Jensen og Cohn sammen med boghandler Engelsen, der trykker kortene, da det var nødvendigt at få begyndt endnu i nat, af hensyn til den mængde cirkulærer, der skulle fremstilles. Vi enedes om, hvad der skulle stå på selve kortet, idet vi udskød forskellige spørgsmåls endelige afgørelse til videre forhandling i morgen og følgende dage med møllere og bagere også fra andre steder end København. Disse detaljer kunne da fastsættes ved en vejledning, der medfølger brødkortene og altså ikke behøver at trykkes straks. Melmængden er forøget til 315 gram, hvorved vi kommer 115 gram over Sverrig. Det må sikkert være tilstrækkeligt – i al fald når tillægskort kan gives. – Måtte det gå blot nogenlunde ligeså godt som sukkerordningen.

Søndag, den 11. marts 1917

Kl. 11. Statsråd i Christian den 7.s palæ. Kongen stærkt bevæget over at føre sønnen frem. Holdt en tale, hvori han opfordrede ham til aldrig at gå på akkord med sin overbevisning. (For en konstitutionel konge kan dette vanskelige problem næppe løses på anden måde end ved, at han tilegner sig den faste overbevisning, at han ingen overbevisning må have, og så ikke gå på akkord dermed). Den lange dreng var lidt bleg og rystede lidt, men ellers ganske frisk, kastede hånden i vejret til edsaflæggelsen og læste ordene umådeligt højt og hurtigt. Zahle holdt en længere velkomst-tale, hvori han opfordrede Frederik til at stille sig ens overfor alle partier. Han ville næppe senere opleve at se oppositionen i ministeriet. Gennem megen strid og med skiftende medlemmer i statsrådet ville han lære, at kærligheden til fædrelandet ikke var forbeholdt nogle enkelte, og at de ikke var de bedste, der altid førte de mest ophøjede[?] ord i munden. Talen, der var jævn og venlig, gjorde indtryk på kongen, der takkede meget. Derpå ekspederedes stadfæstelsen af appanageloven (smil hos kronprinsen) og grundlovens ikrafttrædelse, benådninger osv.

Efter tallet kl. 6 – hvor kronprinsen holdt sin første officielle tale: Idet jeg takker meget, udbringer jeg kongens og dronningens *skål* – hvilket

udstødtes, som om han ville klinke med det samme – kom han hen til mig og bad mig opfylde et ønske: at give teatret lov til at spille to aftener til Kl. 11 for, at Parsifal kunne komme frem. Det viste sig senere, at grev Schack og Johs. Nielsen ikke var så henrykte ved tanken, der nok stammer fra Høeberg – den elskede lærer i dirigentkunsten. Jeg syntes dog, at et så beskedent ønske ikke burde afslås og sagde ham om aftenen i teatret, at Parsifalopførelsen ikke skulle strandе på indenrigsministeriet.

Forestillingen i teatret ufatteligt ridicul ved tilskuernes placering efter rang og uniform. Landets bisper på rad på 3. række bag ved ministrene. Et par fulde loger amtmandsepauletter osv. Forestillingen på scenen (Liden Kirsten og Napoli) kummerlig. Alt sammen fortid.

I foyeren talte jeg med prinsesse Ingeborg, der ligesom ved den [ulæseligt] udstilling gjorde et nydelig, livligt og intelligent indtryk. Hun havde en smuk ung datter, prinsesse Märtha med sig, der lyttede og så sig nysgerrigt interesseret om med et par leende øjne. Familien hinsides Sundet er åbenbart bedre.

Mandag, den 12. marts 1917

Samtale med Hans Tegner, der påtog sig at bistå Thorvald Jørgensen med Kristiansborg.

Senere aftales gennem Schlichtkrull med Thorvald Jørgensen form for en meddelelse herom og om de andre kunstnere, der har lovet at deltage i udsmykningsarbejdet. Forhåbentligvis er hermed dog på nogenlunde respektabel måde dette alvorlige spørgsmål bragt til løsning.

Tirsdag, den 13. marts 1917

Kl. 11. Rederne, Neergaard, Hage og jeg i udenrigsministeriet. Scavenius fremholdt, at det i England vakte stigende uvilje, at vi ikke sejlede. At fortsat nølen kunne blive skæbnesvanger, at det måske allerede var for sent, for så vidt som Tyskland måske nu havde arbejdet sig ind i tanken om at opsige levnedsmiddeloverenskomsten. Antydning derom fra Rantzau. H. N. Andersen stærkt i samme retning. Overfor en formodning fra Scavenius om, at den stadig opsatte afgang skyldtes assurancevanskeligheder, svarede Cold nej. Dette var ikke afgørende. (Det viste sig dog, at der tiltrængtes en ordning, hvorved staten gik ind for en del af risikoen). Grunden var nu atter mandskabsvanskeligheder, idet to maskinmestre havde nægtet at sejle. Rederne lovede nu at bringe sagen i orden. – H. N. Andersen omtalte sin plan om et selskab dannet af rederne til at påtage sig den særlig farlige fart.

Kl. 3 forhandling med eksportmændene. De billigede, at Sonne tog med Foss, Clausen og Andersen til Sverrig for at undersøge muligheden for vareudveksling.

Onsdag, den 13. marts 1917

Supplerende mandskab til Bergen–Englandsfarten er afgang med skib til Bergen.

Torsdag, den 15. marts 1917

I nat kl. 2 vækkede Stig mig med meddelelse om revolution i Rusland.

Kl. 4 i landstingets ministermøde forelagde jeg på ny kornordningen. Der er konstateret 250.000 tønder mere rug og hvede. Man har glemt stansens rug og hvede i København, Københavns kommunes rug og V. Lunds hvede!! – Således kan altså myndighederne (i dette tilfælde politiet) tælle. Det lover jo i al fald godt for, at beholdningerne snarere er større end opgivet. I. C. gjorde nu atter visse indvendinger, men ville ikke gå imod. Jeg bad om bemyndigelse til at iværksætte foranstaltninger, hvis ikke mødet med landbrugerne i morgen skulle bringe afgørende nye synspunkter frem.

Fredag, den 16. marts 1917

Ritzau telefonerede i morges zarens abdikation. Stadig uvished om, hvad begivenheden betyder, om revolutionen står tiden igennem, og om det betyder forlænget krig eller fred og enighed.

Møde med landbrugsudvalget, hvor jeg forelagde brødordningen. Pinstrup gjorde et sædvanligt forsøg på at komme i opposition til en ordning, som han ikke positivt modsætter sig, ved at sige, at han jo indså, ordningen var vedtaget, men ellers ville han have været imod. Jeg svarede straks, at hvis udvalget ville anbefale trods bygmangelen at opkøbe 1/2 mill. tdr. til brødkorn, ville jeg opgive rationeringen. Jeg følte mig overbevist om, at udvalget ikke ville anbefale en for landbrugsproduktionen så skæbnsvanger foranstaltning og fik også ret, idet udvalget om eftermiddagen efter separatmøde med 9 mod 2 udtalte sig for brødkortene. Wenzel Neergaard var deres ordfører, hvilket viser, at udvalgets sammensætning nu lover gode forhandlingsmuligheder. De udtalte sig endvidere for statsovertagelse af alt brødkorn og for forsøg på foderrationering, standsning af maltning osv.

I rigsdagen møde med eksportmændene (Ole Olsen, Fr. Møller, Nørsgaard og Porse). Det viser sig pludselig, at de aldeles ikke har assurance for

deres varer fra Bergen til England i orden – hvad de hidtil påstået. Efter at vi havde tilbudt, at staten træder ind for halvdelen af, hvad krigsforsikringen for varer ikke kan tage, gik de nølende ind på selv at bære restrisikoen.

Lørdag, den 17. marts 1917

Kl. 10^{1/2} kort forhandling med kornkøbmænd, der nødigt ville sættes helt ud af spillet, hvad de frygtede hvedekontoret ville. Henvist til forhandling med Den overordentlige Kommission.

Finanslovsbehandling, hvor Brandes gav mørkt billede af finanstilstanden (Lyspunkt de 75 millioner i kassen).

Samtale med Dessau om bryggeribegrænsningen. Havde plan, hvori dog tallene endnu savnedes. Hovedtræk: Ekspropriation af malt på maltgørierne og ombytte med byg, som bryggerierne ejer, der da kan overgå til staten. Lovede indtil videre at indstille maltning af dansk byg til skattepligtigt øl.

Forordningen om brød, mel udstedt i dag. Kl. 4 fik pressen meddelelse. En kort begrundelse skrev jeg i morges. Denne bekendtgørelse og cirkulæret meddeltes bladene tillige med supplerende enkeltheder.

Søndag, den 18. marts 1917

Kl. 2 her forhandling med C. Hage, N. Neergaard, Busck-Nielsen, V. Lund og Martensen-Larsen om forsikring af majsladningerne. De kan i krigsforsikringer kun få forsikring for højst 1/2 million på én køl. Ladningernes værdi kan gå meget højere (ca. 3 mill.). Spørgsmål om muligheden af at få krigsforsikringen til at gå til lovens maksimum, hvad Neergaard lovede at virke for. Og om det overskydende. Hage ængstelig for at lade staten tage disse store risikoer, anbefalede søge dannet konsortium dertil eller at prøve i England. Jeg ser ikke, risikoen er så stor, når det drejer sig om 50–60 ladninger og staten tager den præmie, som krigsforsikringen finder rimelig. I morgen forhandles videre i krigsforsikringen.

Kl. 3 forhandling med V. Lund, Martensen-Larsen og Heilbuth, Friis, Adolf Jensen, Einar Cohn, Just Cohen, Haugen-Johansen og Lindberg om planlægning af foderstofforsyningen til landbruget (rationel indskrænkning af svinebesætningen), om statens overtagelse af rug og hvede (udnævnelse af en kommunal tillidsmand hertil i alle kommuner), om en rationering af belysningspetroleum til husholdningsbrug, hvad der dog vist bør ske først til efteråret, opsamling af lager af petroleum, hvis krig mellem Amerika og Tyskland afskærer os, hvad der er vanskeligt, da England jo har rationeret os, og rationeringen forudsætter bestemt halvårligt

forbrug. (Det ansås dog for muligt at skabe nogle hemmelige lagre for i al fald at sikre tærskerne til efteråret). Endelig om benzinkort.

I aften meddelelse om Briands demissionering. Uvist af hvilken rækkevidde.

Tre skibe afsejlet fra Bergen. Nu begynder hjertebanken, havde Cold sagt. Først om et par dage kendes deres skæbne. I morgen sejler andre tre.

Mandag, den 19. marts 1917

Talt med Erlandsen om husholdningsudvalget og med fru Arenholdt, der lovede at være formand. Bragt sammensætningen væsentlig i orden.

Intet nyt om vore skibes fart til England. I Det Forenede adskillig ængstelse.

Det af Andersen planlagte søfartsselskab offentliggøres i dag med formålet omtalt i stor almindelighed.

Tirsdag, den 20. marts 1917

I finansudvalget med den nye ordning i indenrigsministeriet (det midlertidige departement).

Zahle viste mig en skrivelse fra Tage-Jensen, der fremsendte følgende fund, som var givet ham i Kristiania og pågrebet hos en tysk spion: Et stort stykke sukker, hvori var indkapslet et lille glasrør, indeholdende miltbrandbaciller. Et glasrør udsaltet (i Tage-Jensens overværelse) af et andet stykke fandtes vedlagt. Dette »krigsmiddel« skulle ved underagen-ter anvendes til at give russiske heste. Sådan er verdenskrigen! Selv om man efterhånden er afvænnet med overraskelse, er dette dog næsten mere end troligt og tænkeligt. Og dog en håndgribelig kendsgerning.

Besøg af baron Reedtz-Thott (den tidligere konseilpræsident), der kom for sukkerfabrikkerne for at fremhæve nødvendigheden af at beholde deres chilesalpeter. Fik de det ikke, måtte der befrygtes stor nedgang i sukkerproduktionen. Såfremt »Peru«, der ligger i Kirkwall, ikke snart gives fri, bliver det meget betænkeligt med salpeterbeholdningen, der er alt for ringe.

Talte senere med Scavenius om muligheden af at gøre et forsøg på hos Eyde at erhverve noget norgessalpeter mod en passende kompensation. Måske jeg burde forsøge at rejse til Norge sammen med Heilbuth. Heilbuth foreslog, at vi skulle tilbyde en vis kvantitet sukker, hvis vi fik et overskud. Jeg kunne da samtidig besøge mor, der stadig ligger syg på Elisenberg. Jeg kunne bruge dette private besøg som grund til rejsen.

Endvidere samtale med Scavenius om de tyske kul, hvoraf man har lovet os 100.000 tons i april, og 1/3 deraf udskibet over Rotterdam! – hvad der bliver mere end vanskeligt. De ønsker en fordelingsinstitution hertil i Danmark, som også skal garantere for anvendelsen. Konsul Sthyr skal tale med Foss om måske B. Dessau sammen med I. A. Hansen (smede- og maskinarbejderne), der foreslås af Kiefer, kunne udgøre fordelingsnævnet.

I Sverrig har der under erhvervsforhandlinger vist sig tilbøjelighed til at få 150 tons smør ugentlig herfra mod kompensation til industribrug. Scavenius har her over for hævdet, at dette kan ikke gå af i det knappe kvantum, Tyskland får.

Daugaard-Jensen vendte i dag hjem fra England. Uhyggelig fart gennem farezone, fuldt påklædt om natten, iført redningsvest med ordre til øjeblikkelig at komme på dækket ved 4 korte stød i dampfløjten. Om bord flere norske søfolk, torpederet i Den biscayiske Bugt. Ligesom de norske søfolkskredse, Daugaard-Jensen talte med i Ålesund og Norge, var disse søfolk ikke så forbitrede på tyskerne, der torpederer dem, som på England, der tvinger de neutrale til at gøre hoveritjeneste i de farligste farter. I England var der endnu rigeligt af levnedsmidler, kun mangel på kartofler. Almindelig stemning for at fortsætte krigen til det yderste – dog i parlamentet havde Daugaard-Jensen hørt forskellige taler, som anbefalede at modtage det tyske fredstilbud. Hvis ikke måtte det betyde, at England havde skiftet krigsmål. »Hvis vi, der i 50'erne ofrede 100.000 mand for at hindre russerne fra at nå Konstantinopel, nu skal ofre 200.000 for at bringe dem dertil, så må krigen have skiftet karakter. Da lad regeringen sige det.« Talrige hørerråb havde fulgt talen, der var blevet kort imødegået af en regeringsrepræsentant og ikke refereret i bladene. I administrationen var en ualmindelig langsomhed og forvirring, næsten kaos. Admiralitetet var så godt som enerådende.

Endnu i aften intet hørt om skibene.

Onsdag, den 21. marts 1917

Fire af de seks skibe er nået engelsk havn og de fire, der først skulle nå frem!

Just Cohen meddelte mig, at socialdemokraterne ikke ville lade Højre beholde 1. viceformandspladsen i borgerrepræsentationen, men tilbød de radikale den. Jeg bad senere Stauning om at fravige denne plan, der ikke stemmede med situationen. De radikale ville sikkert ikke tage anden plads i præsidiat end den, de for øjeblikket og efter deres styrke har krav på.

I et møde af nogle af de 10 ministre meddelte Scavenius, at han i en

samtale med den engelske gesandt havde udviklet sit syn på forholdene. Det ville være beklageligt, hvis den nølerholdning, man fra engelsk side havde indtaget under blokaden – intet, hvad man havde bebudet, var iværksat, hverken varernes afhentning i Bergen eller assurance – betød, at den engelske regering blev drevet ind i en ny holdning overfor Danmark. Tilbageholdelsen af varer til os var skæbnsvanger, tilbageholdelsen af gødning og frigivelse af foderstoffer ulogisk, da gødningen skulle bruges nu. »Morning Post«s angreb var meningsløse. Påstanden om, at vi havde sendt 39 % i stedet for 14 % til Tyskland tåbelig. Da Sonne og Madsen-Mygdal forhandlede i London var procenten 19. Gennemsnittet i 1916 fraregnet december, hvor en fejl var begået, var 16 % – december medregnet 18 %, altså mindre, end da forhandlingerne førtes.

I øvrigt synes nu bedring. – England har lovet, når farten påbegyndes, at frigive kulkibe, og hvis skibe ankommer at lade dem tage kulladning eller stykgods med tilbage. Et gødningsskib vil blive givet fri, når farten opretholdes flere. I dag bragte Paget mig også meddelelse om tilladelse til kul til Island og Færøerne. Danske skibe dertil måtte gå i ballast til England og altså fritages for forpligtelse til at føre varer.

Bapst har været hos kongen og meddelt, at zaren vist måtte forlade Rusland, og at han ville tage ophold enten i Danmark eller England.

I mødet forhandlede en plan om udførselsforbud mod spiritus. Vi fandt alle, at den ikke var realiserbar, ville vække uforstående uvilje. Hvorfor skulle vi absolut holde derpå. Når E. Brandes ønskede at holde på varerne for afgiftens skyld, måtte andre veje hertil kunne findes.

De konservative blades utrolige mangel på forståelse af stillingen viser sig atter ved en erklæring i aften, hvori de anfægter forbudet mod skibsmeddelelsers lovlighed. Det er dog dette forbud, som overhovedet har muliggjort, at eksporten nu søges gennemført.

Torsdag, den 22. marts 1917

Ministermøde (de 13). Scavenius redegjorde for stillingen. Efter at de 6 skibe var kommet til England, var frigivet 4 skibe med kul. 2 ville blive det. Ligeledes »Peru« med chilesalpeter. Endnu lå i England 11 foderstofskebe og 5 gødningsskebe. Det var utilfredsstillende, at England således dryppede skebe på skebe. Når landbrugseksporten var genoptaget, burde alt frigives. Refererede samtale med Paget, der havde forsikret, at regeringen ville fortsætte som hidtil. Scavenius havde sagt, at det var meget vanskeligt få danske landmænd til længere at indrømme fordelene ved at blive ved med at sende til England, når der nu sættes delvis dårlige

maksimumspriser på vore varer, og der er rigskonference [?] – udsigter til præference for kolonierne efter krigen. Landmændene vil spørge sig selv: Hvad gør vi alle vore anstrengelser for. Paget ville forelægge regeringen disse betragtninger. Scavenius havde videre udviklet, at farezonen om England jo var betingelsesvis. Den egentlige farezone for os var farvandedene omkring vort land, hvor den tyske sømagt havde herredømmet. Kun med tyskernes billigelse kunne eksporten fortsættes, og i virkeligheden genstand for undren, at vi har kunnet gennemføre denne ordning, skønt tyske forhold jo efter engelsk mening er så overordentlig vanskelige. Måske ville det ikke kunne gå i længden. Men et var i al fald betingelsen: Vi måtte ikke knappe tyskerne af nu.

Endvidere meddelte Scavenius, hvad han havde tilrådet Sonne at sige til englænderne vedrørende det svenske ønske. Spørge, om det ikke var ganske forståeligt, at vi sikrede os dette marked osv. Om Holland oplyste Scavenius, at de længe forgæves havde forsøgt at få tilsagn om overenskomst vedr. levnedsmidler. Efter blokaden udelukket. Viste, hvor værdifulde vore resultater var.

Med Miljukof var Scavenius trådt i forbindelse uden at direkte anerkendelse nødvendig, da Miljukof lagde an på at fremstille begivenhederne væsentlig som ministerskifte og nuværende regering som legitim fortsættelse af foregående.

Fredag, den 23. marts 1917

Samtale med Cold hos Scavenius for at ordne fragtforholdene over Halifax for statens majsimport. Forhandlingerne mellem majs- og fragtnævn gået i stå. Rederne er efter Martensen-Larsens sigende meget vanskelige, ivrige efter at smyge forpligtelsen af sig. Majsnævnet er efter Colds mening urimelig stejle og uvillige til at tage hensyn til de ændrede kendsgerninger. Det ser ud til, at en ordning kan findes.

I finansudvalget for at få sikkerhed for at ordningen vedrørende det nye midlertidige departement var rigtig forstået, og at man var klar over, at Martensen-Larsen og S. Neumann fortsatte som fungerende også efter krigen. Jeg fremhævede det som nødvendigt af hensyn til det overvældende arbejde i ministeriet at få de overordentlige forhold helt udskilt fra de øvrige sager. Men når dette skete, og dermed forskellige af embedsmændene reves helt ud af forbindelse med det egentlige departement, ville de efter muligvis 2–3 års forløb stå altfor uheldigt, hvis de ikke kunne fortsætte i de nye selvstændige stillinger. Andre ville have taget deres arbejde. Min opfattelse blev, så vidt jeg kunne se, billigt af alle i

udvalget med undtagelse af [Søren] Svendsen, der var betænkelig ved de nye embedsmænd.

Lørdag, den 24. marts 1917

Danske i Tyskland er her oppe for at søge at få levnedsmidler billigere end andre i Tyskland. Meget vanskeligt problem. Tyskland vil selvfølgelig ikke have sin ration knappet af, fordi vi ville give de danske noget ekstra. England vil ikke formindske til fordel for folk, der opholder sig i Tyskland og altså skal undvære der. Selv om de delegerede var forsigtige i deres udtalelser, kunne det mærkes, hvor magtpåliggende sagen var. De talte om muligheden af en stor tilbagevenden af danske fra Tyskland.

Søndag, den 25. marts 1917

Frokost på Langelinie for Koppel i anledning af hans valg til borgerrepræsentationen af »Politiken«s medarbejdere. I øvrigt sov jeg længe i løbet af dagen.

Mandag, den 26. marts 1917

Samlet ministermøde. Efter dette blev jeg siddende og talte med Scavenius. Under dette kom vi som alle ind på spørgsmålet om, når freden kan ventes, og jeg sagde da halvt spøgende, at det kunne ikke gå an, at han længere holdt sig tilbage. Nu var tiden snart kommet til, at han trådte frem. Han sagde da pludselig: Det har jeg også gjort, og meddelte, at han gennem Brockdorff-Rantzau havde ladet sige i Berlin og her til Paget, at vi var rede til at skaffe plads og fuldkommen stilhed om forhandlinger, hvis det ønskedes. Kongen var villig til at genoptage den engang nævnte plan om at indbyde et par mænd hertil. Det eneste, vi ønskede forud at være forsikret om, var, at man ikke, hvis forhandlingerne blev resultatløse, ville være utilfredse med vort eventuelle initiativ. Endnu ikke svar fra tysk side. Fra England havde man svaret med en fornuftig bemærkning om, at det var bedst, vi ventede lidt endnu.

Samtale med frk. Black om arbejdsløshedsspørgsmål og om at fremskaffe planer til forøget hjælp, hvis nødvendigt.

Tirsdag, den 27. marts 1917

10 1/2 statsråd uden interesse til ekspedition af løbende sager.

Onsdag, den 28. marts 1917

10 1/2 landbrugsudvalgsmøde om kornordningen. Enighed opnået om pla-

nen for beslaglæggelse af rug og hvede for at sikre dette til brødkorn, princippet for rationering af indenlandske foderstoffer, begrænsning af majs købet og om indskrænkninger i ølproduktionen, beslaglæggelse af malt og byg, salpetterationering. Det nye udvalg arbejder langt bedre sammen end det forrige. W. Neergaard bidrager meget hertil. Formodentlig også tidens vanskelighed.

Modtaget brændselsnævnets hugstforslag.

Torsdag, den 29. marts 1917

Samlet ministermøde, hvor jeg forelagde hugstforslaget med bemærkning om, at arbejdspligtens ordning måtte ændres. Den burde først træde i kraft, hvis den viste sig absolut nødvendig. Soldater måtte kunne anvendes. Arbejdspligten burde først gælde statsarealer. I. C. uvillig, (»meget mudder og lidet brændsel«). Rottbøll var reserveret m. h. t. ekspropriation. Stauning forstående. Jeg svarede I. C. skarpt om nødvendigheden. Hassing Jørgensen tilkendegav sin stærke personlige stilling mod arbejdspligten.

Middag hos Povl Bentzon, hvor jeg efter bordet omskrev § 11 og forhandlede med Bentzon, Lerche og Martensen-Larsen derom. De tiltrådte alle de nye affattelser, ligeså Hauge.

Hos Zahle har jeg set et nyt »krigsmiddel«, som Tage-Jensen foreviste. Også dette er fundet hos en tysk spion i Kristiania. I en blå blyant er gemt nogle små glaskolber med rørforbindelser. Når spidsen trækkes af, trænger luft ind og medfører, at forskellige stoffer farer sammen og fremkalder en uhyre varmeudvikling i løbet af en snes minutter. Blyanten, der ser fuldkommen uskadelig ud, har skullet anvendes i Rusland til brandstiftelse. Det går hårdt til! Machiavellis tid var ikke mere grusom og hensynsløs for at fremme sine formål.

Fredag, den 30. marts 1917

Hos kongen om formiddagen med indenrigsministeriets omordning og brændselsloven. Kongen synes stadig at være i usædvanlig godt lune, hvad der formodentlig skyldes de forholdsvis rolige kår, han i modsætning til andre konger lever under. Han var i al fald særdeles venlig indladende. Interesse for skovloven, hvormed vi ville give Sverrig og Norge et forbillede.

I rigsdagen talte jeg med Hassing-Jørgensen om den nye affattelse af § 11, som han var meget tilfreds med. Alle partier lover at ville behandle loven i morgen straks efter forelæggelsen. I øvrig er dagen gået op og

ned ad trapperne i rigsdagen med den sædvanlige hurtige marts-ekspedition af love. Rigsdagen har i en håndvending gjort sin diætlov færdig, hvorom så mange forhandlinger ført. Venstre har været meget misfornøjet med I. C.s selvretfærdige optræden over denne lille forhøjelse, som er nødvendig for de fattige rigsdagsmænd, der aldeles ikke kan eksistere med de små diæter. Nu stemte han alene med tre af de småligste agrarer mod loven.

Lørdag, den 31. marts 1917

Statsråd. Forelæggelse i rigsdagen af brændselsloven, der modtoges med stilfærdig og ængstelig velvilje. Efter taflet tog Zahle og jeg hjem til Scavenius og samtalede om forskelligt. Koppel kom lidt derud for at høre om brændselsloven, og Scavenius opfordrede ham da til at få »Politiken« til at standse sine angreb på Sonne som ophavsmand til rygterne om eksporten. Skønt i og for sig sande, [er det] meget lidet betimelig, da vi kunne nødes til af h. t. England at afværge angreb på Sonne, der ganske vist har været lidet heldig i behandlingen af sagen. Noget for ængstelig for sit skind. – Jeg spurgte Scavenius, om han havde talt om Slesvig, han benægtede det. Endnu vidste vi jo heller ikke, om vi kunne føre vor politik overfor Tyskland til ende. Hammerskjöld var væsentlig faldet, fordi han byggede på tyske løfter, som ikke opfyldtes.

Jeg bragte frem, om det ikke af hensyn til mulige kulvanskeligheder næste vinter var bedst, om en arbejder-tillidsmand fik sæde i det engelske kulfordelingsudvalg. Skønt kommissionen havde ment, at det af h. t. England var bedst ikke at have arbejdere. Både Scavenius og Zahle enige. Zahle nævnte [Christian] Christiansen. Det kunne have sine fordele.

Søndag, den 1. april 1917

Tilbragte dagen væsentlig med at sove til sent på formiddagen – sove midt på dagen og gå tidlig i seng. Dødtræt.

Det går ikke med Christiansen. Han er jo ganske vist borgerrepræsentationens formand, men tillige forretningsfører for »Socialdemokraten«, der jo ikke er velset i England.

Mandag, den 2. april 1917

Kl. 10^{1/2} samtale med Dessau, [M. P.] Friis, Heilbuth og Martensen-Larsen om ølordningen. Dessau tilbød at ville stille et bestemt kvantum

malt til disposition for andre bryggerier, der manglede. Vi holdt på, at der måtte holdes åben en ubetinget pligt til, at de bryggerier, der havde for meget, afgav til dem, der manglede. Dessau gjorde modstand og sagde, at endnu var det socialdemokratiske system jo ikke gennemført. Jeg svarede, at der ikke var tale om socialdemokratiske foranstaltninger eller ikke-socialdemokratiske, men om nødvendigheden af ved samvirke at holde det mest mulige arbejde og virksomhed i gang. Ved bygordningen skulle landbrugere afgive alt, hvad de havde udover et vist kvantum. Bryggerierne måtte stille sig på samme måde. Til sidst gav Dessau – der i øvrig som sædvanlig var meget flink, men står på sin forretning, så længe han kan – efter.

Kl. 11 1/2 forhandling om kornordningen på grundlag af landbrugsudvalg. Nogle fejl [?] i systemet blev rettet. Kl. 2 møde mellem brændselsnævnet og statskovene til forberedelse af stærkt øget hugst. Forstmændene bekymrede, men må nu udarbejde fornøden plan.

Spurgte ved 4-tiden Stauning, om ikke C. C. Andersen var egnet til at træde ind i engelsk kulfordelingsudvalg. Bejaede det. Derefter telefonsamtale med Scavenius, der billigede planen, (Christiansen går ikke – da han er forretningsfører for »Socialdemokraten«) og ville tale med Paget om, at det fra engelsk synspunkt var klogt at få arbejderne med. Telefonerede i aftes til mig, at samtale havde fundet sted, og at Paget bifaldt.

Jeg var med Line hos Munchs, hvor Castberg var på besøg. Han er uforandret engelskbejstret.

Tirsdag, den 3. april 1917

Aftalte med Brandes og statsgældsdirektøren [P. O. A. Andersen], at opgørelse af tabet på dollarkursen ved kornkøb udestår, indtil bedre oversigt over hele forretningen kan have. Ligeledes aftalt, at skibsfartsafgiften ikke opføres som særlig indtægtspost, men føres som afdrag på indenrigsministeriets reguleringsudgifter. Derved fremtræder bedre beløbets karakter som fragttilbagebetaling.

Kl. 1. Forhandling om kornforordningerne med de samme som i går. Sagerne gjordes i væsentlig orden. Kl. 2 timandsmøde, hvor bl. a. drøftedes spørgsmål om tvungen transportpligt for skibe. Hage påtog sig at udarbejde forslag. Det er bl. a. Tysklands forslag om, at vi skal aftage 1/3 af deres kulleverancer over Rotterdam – hvortil skibe ikke kan fås på vanlig måde – som gør sådanne overvejelser nødvendige. Vi aftalte endvidere, at indenrigsministeriet skal påbegynde undersøgelse af muligheden for at rømme Kronborg for en del af dens særlig generende og brand-

farlige beboelse. Efter mødet blev ølforordningen og et par af kornforordningerne ekspederet.

På vej til Det kgl. Teater, hvor børnene skulle se Olaf Poulsen sidste gang i Genboerne, sagde telegrafvæsenets regnskabschef Munck mig, at der var hidtil hemmelige telegramefterretninger om store operationer omkring Calais og Dunkerque. Wilsons tale foreligger nu i aften. Krigen er altså udbrudt. Wilson vender sig stærkt mod det prøjsiske autokrati. Hvorlænge kan det mon endnu holde stand. Scavenius sagde i ministermødet, at han overfor Brockdorff-Rantzau havde betonet, at det havde været langt klogere, om Bethmann Hollweg havde holdt linjen og ikke var vundet tilbage igen. Der var dog ingen anden vej frem end at lade det prøjsiske system falde.

Scavenius har i formiddags talt med Stauning om det ukloge i, at han som medlem af regeringen optræder i internationale affærer (det tyske telegram til Rusland). Både franske og engelske gesandt sagt, at det ville virke ugunstigt. Scavenius havde over for gesandterne udviklet, at de tre herrer jo ikke var egentlige medlemmer af kabinettet, men snarere partimellemænd, og at de derfor også havde bevaret deres stilling som partiformænd osv. Stauning gik ind på, at det var bedst »Socialdemokraten« fremtidig havde en anden international adresse, hvad han senere meddelte Zahle.

Tirsdag, den 10. april 1917

Stående landbrugsudvalg.

Onsdag, den 11. april 1917

(Datoen usikker. Tilføjet senere).

Forhandling med folketingets brændselsudvalg, hvor Venstre og Højre har forenet sig om at ville sammensætte nævnet af 8 rigsdagsmænd + de 5 andre. Jeg erklærede ikke under nogen omstændighed at kunne medvirke hertil. Det var stridende mod rigsdagens hele opgave på den måde helt at ville overtage et administrativt hverv. Hvis man ikke ville nøjes med mit tilbud om fire rigsdagsmænd, ville jeg foretrække at gå. Og det forekom mig af hensyn til nødvendigheden af hurtig afgørelse, at sagen måtte ordnes ved enighed om dette principspørgsmål allerede i folketinget, så man ikke fik langvarige rigsdagsforhandlinger. Kunne man ikke enes med mig, så måtte man se at enes med en anden. Alt dette udvikledes under en ret heftig diskussion. Jeg tilbød enten et snævert administrativt udvalg på 3 eller 5 med et rigsdagsnævn med opgaver som sygekassenæv-

net – eller at føje til de fire rigsdagsmænd – fire suppleanter, der kunne erstatte nævnsmedlemmerne ved rejser i landet etc.

Forhandlingerne var som sagt ret varme. Men jeg tror, det var nødvendigt engang at byde navnlig Venstre spidsen.

Efter mødet tog Venstre indbyrdes drøftelse, og det meddeltes mig derefter af N. Frederiksen, at de havde tiltrådt suppleantforslaget. Jeg havde, forinden jeg fik beskeden, meddelt Zahle, hvordan sagen lå. Havde i øvrigt også, inden jeg fik udvalget, sagt ham, hvilken stilling jeg ville tage.

Lørdag, den 14. april 1917

På Søholm, hvor fru Heilbuth var værtinde for et stort selskab. Nydeligt og mere frit end forrige gang, hvor hun var alt for trykket af at mangle Heilbuth. Men Søholm bliver nu alligevel ikke, hvad det før var – for mig i al fald.

Søndag, den 15. april 1917

Borgmester Marstrand var her for at nævne, at Københavns kommune kun har kul til 3 uger, at man påtænker øgede indskrænkninger, men gerne vil sikre sig at kunne låne statskul (ev. fra marinen – hvad der bliver svært), hvis beholdningerne slipper op, og de har udsigt til fornyelse i løbet af få dage. Det må selvfølgelig kunne gøres.

Mandag, den 16. april 1917

Møde om skibsrekvisitioneringen. Hage udbad sig udtalelse om, hvorvidt man mente det nyttigt at fremskaffe en lov, der gav regeringen ret til at rekvirere tonnage (majstilførslen, kul fra Rotterdam). Jeg udbad mig ordlyden af det langsommelige mellemværende med rederierne, der i anledning af blokaden har forsøgt på alle måder at presse staten for forøgede fragtafgifter og liggedagspenge i Halifax. Efter at vi har sluttet en overenskomst, har »Orient« indgivet en regning, der ikke stemmer med overenskomsten. Jeg var måske lidt for ubehagelig. Da jeg klagede over, at skibe var trukket tilbage fra majstransporten og nævnte Dansk-russisk Selskabs, sagde Reinhard næsten hvid i sit gulbrune ansigt, at de var rekvisitionerede, og at det vel var en god grund. V. Lund bemærkede spagfærdigt, at de kunne jo så erstattes af andre skibe, og jeg sagde, at det jo ikke kunne nytte at have en ordning, som gjorde det alt for fordelagtigt at lade sig rekvisitionere.

Under forhandlingerne oplyste Scavenius, at den engelske regering i sit memorandum begrundet sin ret til rekvisitionering bl. a. dermed, at disse

skibe bliver liggende »af egne grunde« altså uden nødvendighed. Rekvisitionering kan altså fremkaldes ved passivitet. Joh. Hansen sagde i forbibgående, at den engelske regering havde spurgt ham, om han ønskede nogle skibe, der lå i Spanien, rekvisitionerede. Han havde foreløbig sagt nej tak.

Tirsdag, den 17. april 1917

Samtale hos Edv. Brandes med Munch, Zahle og Hassing Jørgensen om skattelovene. Højre tilbyder ejendomsskyld for fragtførhøjelse og venter, at Venstre vil gå med. Vi mente, at muligheden måtte være 25 % forhøjelse af persontaksten, 25 % på fragttaksterne med refusion af denne forhøjelse for maximalprisvarer. Det er jo desværre ikke til at komme udenom.

Brandes fortalte, at [Walter?] Christmas nu fylder byen med historier om regeringens uduelighed, og at Jylland vil blive besat til efteråret. Han er herhjemme i anledning af datterens bryllup og har med englelig naivitet beklaget sig over, at alle, selv hans kone, tror, at han er landsforvist. Schrøder skal tale med ham og meddele ham, at hvis han ikke forlader landet, bliver han arresteret og sag anlagt for hans spioneri.

»Orient« (Schmiegelow) har været her med bud fra Andersen, at de ikke ønsker de 3 kr.'s tillæg ej heller liggedagspenge. Jeg gjorde over for denne venlighed den returvenlighed, at jeg, hvis jeg havde erindret »Orient«s bestyrelsesforhold og forhold til ØK, ikke ville have fremdraget sagen i mødet i går.

Onsdag, den 18. april 1917

Kl. 10. Landbrugsudvalg om brændselsloven, de konservative gør så godt som ingen vanskeligheder. Kl. 11. Forhandling i handelsministeriet med erhvervenes fællesudvalg om nødvendigheden af skibslov. Erhvervene holdt som sædvanlig taler om det private initiativ. Cold beklagede sig over, at regeringen ikke så med tillid på fragtnævnet. Jeg beklagede mig over fragtnævnets sidste skrivelse. I øvrigt var taktikken at erklære sig rede til at bøje sig for nødvendigheden, hvis den forelå, men fraråde, tage afstand. Altså i tilfælde kunne skyde på regeringen, hvad enten den tog initiativ eller ikke. Jeg endte med at sige, at enhver myndighed, som fragtnævnet ønskede for at skaffe erhvervenes fællesudvalg den tonnage, de tiltrængte, skulle jeg medvirke til at skaffe dem. Fortsættelse i morgen. Ø. K. fortsætter sin venlighed ved at meddele, at det stiller skibe, hvorom der har været nogen dissens, til disposition for majs – hvis det overhovedet må og kan udføres.

Kl. 12¹/₂. Frokost hos Torp for Munthe-Morgenstjerne.

Kl. 2. Fiskerne vil have fragtgodtgørelse for og højere pris på sild.

Kl. 3. Nyt møde med landbrugsudvalget – hvorefter enighed opnåedes pr. telefon – da jeg var nået tilbage til ministeriet, m. m. m.

Fredag, den 20. april 1917

Landbrugsudvalget, hvor der var langvarige og temmelig oprivende forhandlinger, om nævnet havde købt majs nok og i rette tid. Nogle importører ønsker åbenbart over for landbruget at fremstille sig som de kloge, der hvis de havde fået råde . . . De har imidlertid ikke i hele dette år givet mig noget vink om deres mening. Nu, da blokaden har skabt et hul i tilførslen, er det naturligvis forholdsvis let at klage.

Mandag, den 23. april 1917

10¹/₄ Fest på Børsen. Det bemærkelsesværdige var nogle recitativer i [Valdemar] Rørdams kantate, hvor han havde sat et stykke Schovelin på vers, der på den mest ublufærdige og selvpralende måde fremhævede handelsstandens bedrifter under krigen. De havde frelst landet hidtil, de havde rene hænder – i modsætning til andre stænder, deres mænd forhandlede på lige fod (!!) i Berlin og London osv. Forskellige stykker blev ikke reciteret, men sprunget over, men der var nok tilbage.

Da grosserer [Axel] Schmidt spurgte mig, kunne jeg ikke undlade at sige min mening, at det var utroligt taktløst.

Musikken af Carl Nielsen var pragtfuld.

Onsdag, den 25. april 1917

Den før omtalte franske præst, der overfor [folketingsmand] Rørdam sidst forudsagde de svenske uroligheder i slutningen af april – har bebudet over for ham, at Bulgarien i maj vil gå over til de allierede! Det ville være af interesse at vide, hvad han ved om Danmarks udvikling. Det er jo klart, at de allierede virker i alle lande. I Sverrig og Norge er de jo langt fremme. Hungeren er i Sverrig god forbundsfælle, idet den vendes mod Tyskland. Herhjemme klinger fremmede argumenter – nogle siger også fremmed mønt – stadig i »København«, »Vort Land«, »Hovedstaden«s artikler. Til lige i de små eftermiddagsblade (»Aftenbladet« og »Folkets Avis«) – for hvis agitation »Socialdemokraten« stadig er ængstelig, hvilket forklarer noget i bladets holdning.

Torsdag, den 26. april 1917

Forhandlinger med de to tings finansudvalg. 10^{1/2} og 1 om majsimporten for resten af sæsonen. Selve forbruget tiltrædes nok, men Venstre og Konservative forbeholder sig senere forhandling om, hvad prisen skal være.

Kl. 2 møde hos Scavenius. H. N. Andersen, Cold, Sonne, Clausen, Foss. Disse udviklede alle vanskeligheden for tonnagen og særlig for transporten af majs fra la Plata. Foss ønsker åbenbart at standse den straks, hvori der også er industri- og højrepolitik mod husmændene. Hans argumentation er: Flæskeproduktionen kan ikke længer betale sig. Vi forærer England alt for mange millioner. Jeg anførte, at det var meget muligt, vi i næste høstår måtte undvære tilførsler, og at flæskeeksporten omtrent helt måtte ophøre. Men vi måtte have overgang. Desuden var majs alsidig som foder. Sonne udviklede, at vi kunne med vor egen høst opretholde flæskeproduktionen til os selv. Han kom imidlertid ikke ind på vanskeligheden i slutningen af høståret, som jeg er meget bekymret for.

I erhvervenes fællesudvalg, hvortil de fire herrer gik fra udenrigsministeriet, kom tendensen endnu skarpere frem – efter hvad der refereres mig. Det må modsiges.

Fredag, den 27. april 1917

Ministtermøde, kl. 11. I. C. erklærede Venstre villig til at indskrænke sikringsstyrken. Over for Rottbøll, der intet nyt havde at meddele, henstillede Munch, at der blev givet ham lejlighed til forhandling med partiets bestyrelse. Jeg spurgte I. C., hvorledes Venstre begrundede sin ændrede stilling. Han svarede meget dunkelt, at alle forhold var taget i betragtning. Overkommandoens trusel om at gå kunne ikke være afgørende. Denne gang forelå der ét forslag, som Munch tog ansvar for. Munch svarede, at det havde der også foreligget sidst. Det var under forhandlingerne i ministeriet, at der var blevet føjet et par andre muligheder til.

I folketinget samtale med Jensen-Kleis, der er enig i min opfattelse af majsspørgsmålet.

Kongen er vendt hjem fra Sverrig under stærkt indtryk af vanskeligheder derovre. Navnlig Swartz havde været bekymret for udviklingen. Kongen havde til Zahle med stor tilfredshed omtalt et interview, hvori Borgbjerg havde afvist tanken om en republik Skandinavien bl. a. med, at i Danmark gik jo alting godt, og Stauning var jo minister. Kongen, der ser troner vakle og falde, betragter åbenbart Stauning som garanten mod hjemlige forviklinger.

Lørdag, den 28. april 1917

Kl. 11¹/₂ Foss, C. C. Clausen, Colding, Broberg, Cold, Martensen-Larsen i indenrigsministeriet om majs-spørgsmålet. Meddelte dem, hvorledes sagen lå efter min forhandling med rigsdagen og Jensen-Kleis. Betonede, at man i overvejelsen om majstilførslen ikke, som tendensen havde været, måtte skyde majs til side som overflødig eller som underordnet inden for landbrugsråstofferne. Vigtigere end kager, for så vidt *indeværende* høstår angik, selv om disse måske i næste høstår var vigtigere. Vi kunne i slutningen af høståret og begyndelsen af næste være korntomme. Majs var anvendeligt til alt foder, svin, kreaturer, heste, fjerkræ og vigtigt supplement for brødkorn. – Hvis der var tonnagevanskeligheder, måtte disse overvindes, og hvis de ikke kunne overvindes, bøjede vi os for nødvendigheden; men vi måtte ikke *selv* skyde majs til side. De øvrige herrer fremhævede særlig vanskeligheden ved at anvende tonnage på en så langvarig fart som la Plata.

Forinden mødet havde jeg aflagt H. N. Andersen et besøg og sagt ham det samme, og jeg ængstedes ved tendensen i møder i udenrigsministeriet og erhvervsfællesudvalget. Han udtalte sig på sin karakteristiske svævende måde om alle forhold, forsikrede at ville støtte regeringen – skulle ikke svigte – viste planer for, hvilke motorskibe der kunne hente majs – og udtalte sig meget uvilligt om børsfesten, der viste, hvorledes man berusede sig i forestillinger om, hvad man kunne udrette. Han (HNA) kendte jo, hvad de formåede. Man burde ikke have glemt at anerkende Scavenius, der på så fremragende måde havde forenet alle nødvendige kræfter om at løse den udenrigske opgave – med tilsidesættelse af personlig magtfølelse.

Søndag, den 29. april 1917

Munch meddelte mig i telefonen, at kongen havde samtalen telefonisk med E. Brandes stadig meget bevæget og ivrig for, at de konservative skulle give efter i sikringsstyrkespørgsmålet. Gørtz har frafaldet kravet om skriftlig imødegåelse af N. P. Jensen.

Mandag, den 30. april 1917

Kongen har talt med Rottbøll og opfordret Højre til for fredens skyld at vise imødekommenhed m. h. t. sikringsstyrken. Munchs, E. Brandes' og Scavenius' forhandling med partiets bestyrelse gav indtryk af, at adskillige i al fald ønsker forholdet ordnet, deriblandt særlig Hey.

»Politiken« har haft det utrolige indfald at spørge en række folk om, hvad de mener om republikken som statsform. Tidspunktet er virkelig smagfuldt valgt. Man må spørge, om regeringsbladet vil påbegynde en agitation for republik, eller om det bare spørger ud i det blå for at få underholdningsstof. Det er selvfølgelig det sidste. For at få et godt læse- nummer af bladet opgiver Cavling enhver tankevirksomhed m. h. til betydning og følger.

Torsdag, den 3. maj 1917

De ti ministre. Vi talte bl. a. om [Max] Reinhardt-spørgsmålet, der vol- der bekymring på grund af den påbegyndte agitation i de blade, hvormed ententen virker. Den har denne gang let for at vinde frem – på grund af det åbenbare misforhold mellem de stadige tyske nedskydninger af skibe, forlis og de tyske teaterforestillinger. Demonstrationer kan desuden som bekendt altid iværksættes med held i teatret. Men det vil være overmåde beklageligt, da Reinhardt tilmed selv ikke har påtrængt sig, men i grunden længe har været opfordret – og vi i forvejen har besværligheder nok og har behov for ro.

Enige om, at brændselsspørgsmålet, der kræver afgørelse, måske kunne afværge besøget. Man enedes om at se tiden an lidt, fordi muligvis ændringer i Tysklands holdning kunne hidføre mindre grelle tilstande. (Brockdorff-Rantzau er stadig i Berlin). Jeg skulle dog sætte teater-belys- ningsspørgsmålet (vedrørende elektricitet), der for nogle uger siden er rejst af Københavns magistrat, i bevægelse igen, for at det eventuelt kunne an- vendes.

Fredag, den 4. maj 1917

Line, Lillebror, Lise og jeg til Kregme, hvor vi boede hos Munchs om nat- ten. Huset stod der nu og glædede os. Arbejdede i dalen med gravning og jordbærplantning. Så længe vi går i det, kan det lykkes at skyde tan- kerne på statsforanstaltninger, krig, truende fremtid bort, og altså få lidt virkelig hvile¹.

Lørdag, den 5. maj 1917

Tog ind til byen fra Kregme med Munchs bil og tilbage om aftenen.

Samtale med Marstrand og [Christian] Christiansen om brændselsfor- holdene – deres indskrænkingsplaner osv.

1. Rodes byggede i 1917 sommerhus i Kregme (ved Frederiksværk), hvor andre ra- dikale ledere også boede om sommeren.

Søndag, den 6. maj 1917

I Kregme. Ind om aftenen. Lise forvandlet fra en lidt bleg pige til mørkfarvet strålende. En utrolig forvandling af tre dage i sol og blæst.

Mandag, den 7. maj 1917

Julius Clausen telefonerede til mig, at der organiseredes demonstrationer mod Reinhardt. En enkelt rigmand havde opkøbt billetter, havde sagt, det skal stå i »Berliner Tageblatt«, at Reinhardt er udpebet af nationale grunde. Julius Clausen spurgte, om ikke belysningsforholdene kunne anvendes til at hindre en sådan skandale. Jeg sagde, at belysningsspørgsmålet netop i lørdags havde været genstand for samtale mellem magistraten og mig, og at det forekom mig nødvendigt at tilvejebringe den omhandlede ordning uanset Reinhardt.

På mit spørgsmål, om Julius Clausen vidste, hvem manden var, svarede han, at det havde overrasket ham at høre, at netop denne mand, der ikke var noget hedhoved, var aktiv her. Han var ellers væsentlig musikinteresseret.

Tirsdag, den 8. maj 1917

11¹/₂ statsråd.

Forinden statsrådet sagde Scavenius, at han ikke syntes om, at vi hindrede Reinhardt. Det kunne være meget godt, at de betændte følelser kom til udbrud. Det ville blot gøre de fejge demonstranter mere ængstelige bagefter. Jeg bad derefter om sammenkomst ved 4-tiden hos E. Brandes med Zahle, Munch og Scavenius, hvori jeg fremhævede, at det af hensyn til petroleumssindskrænkningens gennemførelse ville være meget uheldigt at lade det elektriske lys brænde ganske uforstyrret, og altså for at give Reinhardt lejlighed til forestillinger, [og derved] enten opsætte en nødvendig lysforanstaltning eller lade den få et skævt forløb. Det var sikkert i enhver henseende bedst, at Reinhardt-forestillingerne bortfaldt på en omstændighed, der længe havde været bebudet, og som med rette kunne siges nødvendige – ganske uanset disse forestillinger. Alle de øvrige enige. Scavenius, der gentog sine formiddagsudtalelser, slog hurtigt om og lovede at advisere Brockdorff-Rantzau forinden afrejsen til Stockholm.

Onsdag, den 9. maj 1917

Jeg gik kl. 9¹/₂ over til Marstrand på rådhuset, satte ham ind i Reinhardt-sagen og sagde ham, at det var af alle grunde ønskeligt, at velfærdsudval-

get vedtog de planlagte belyningsindskrænkninger. Magistraten skulle i dagens løb få bemyndigelse dertil, hvorefter samtidig statens petroleumsordning og kommunens lysindskrænkninger kunne bekendtgøres.

Fredag, den 11. maj 1917

(Tilskrevet senere. Datoen altså uden betydning.)

Her tales og skrives selvfølgelig meget om Borgbjergs udenlandsrejse og de stockholmske socialistførere. »Socialdemokraten« er urimelig optimistisk m. h. til, hvad der kan udrettes. Medens Stauning fremstiller sin forhandling (med Branting som tolk) med Thomas som lovende, fortæller grev Frijs til E. Brandes, at en af hans svenske bekendte, der er radikal (må vist være Adelswärd) har skrevet, at Thomas havde omtalt Stauning som »en idiot à grande barbe, der havde stillet ham 20 idiotiske spørgsmål.« Karakteristikken er ganske dum, men viser svælgel mellem de internationale fæller.

Reinhardt-sagen ordnes nu. Jeg har talt med borgmester Jensen og meddelt ham, efter at Scavenius havde underrettet mig derom, at der var fra alle sider ønske om, at belyningsindskrænkningerne benyttedes som anledning for Reinhardt til at blive borte, men det var derfor nødvendigt, at indskrænkningerne ikke blev således, at Det ny Teaters direktør ved sammenlægning af forestillinger eller køb af andre teatres forestillinger kunne få et sådant antal sammenhængende aftener, at han kunne fastholde Reinhardt og berøve denne påskuddet.

Lørdag, den 12. maj 1917

Kl. 10¹/₂ forhandling med Jensen-Sønderup, frk. Black og to arbejdsløshedsnævnsmedlemmer (Johansen og Johs. Nielsen) om prisen på skovarbejde. De to arbejdere har det indtryk, at skovejerne ikke ønsker nogen overenskomst. De ønskede derfor, hvad både Black og Jensen-Sønderup tiltrådte, forhandling med statsskovene, for at en prisfastsættelse eller [en fastsættelse?] af arbejdsløn for de uøvede kunne bringe sagen fremad.

Kl. 12. Haarløv med sine Ringkøbingfolk for at skildre foderstofvanskelighederne, navnlig for småfolk. Ønskede at få overdraget det, staten kunne undvære til den nødtørftigste hjælp. Foreløbig får de 2000 tdr. Vi må tage en større part af de fremtidige ladninger til sådan udledning.

Søndag, den 13. maj 1917

Til Kregme, smukt, men blæsende vejr med Orla. Huset skrider fremad,

bliver smukt og rummeligt. Vi arbejdede i dalen og fik gjort et stykke jord i stand til Lines kål.

Mandag, den 14. maj 1917

Kl. 11 1/4 ministermøde. Sikringsstyrken, hvor Munch henstillede, om partierne ikke på grund af Højres forslag ville udsætte afgørelsen af formindskelsesspørgsmålet. I. C., der var usædvanlig væmmelig, gjorde alle mulige forsøg på, at sagen skulle ligge, således at han stod som den, der over for os ønskede hjemsendelse, og over for Højre var modtagelig m. h. til at opsætte. Både Munch, Zahle og jeg sagde ham meget tydelig, hvad vi mente om hans manøvre. Jeg bad ham udtale sig om, hvorvidt han ville ønske hjemsendelsen gennemført, selv om Højre erklærede dette for brud på samarbejdet. Herpå ville han ikke svare. Det lå ikke for. Det måtte vente, til sagen lå således. Rottbøll var meget trykket af sin allierede.

I tinget efter ministermødet syntes I. C. efter nærmere overvejelse at have besluttet sig til en mindre fedtet optræden. Han viste i al fald Munch udkast til en udtalelse af »Venstre«, som er tilfredsstillende.

Tirsdag, den 15. maj 1917

Kl. 10¹/₂ forhandling med Lerche og Lauritzen om petroleumstilførsel. Mulighed for at få danske skibe til fadeindførsel. Men DDPA¹ vil ikke slutte sædvanlig certepartier, hvori liggedagspenge på grund af ladningens ophold betales af ladningsejeren. Chr. Holm hævder, at han (dvs. Standard Oil) har aftale med England om, at deres olie skal passere uden ophold. Ophold må derfor altid skyldes skibet eller ladningen uvedkommende forhold. Vi enedes om, at sagen ikke skulle blive unødigt opsat, at staten erklærede over for rederne at ville betale de liggedagspenge, der skyldes ladninger; samtidig skulle DDPA erklære sig villig til at lægge sådanne eventuelle statsudgifter på petroleumsprisen, hvis det måtte forlanges.

Kl. 11¹/₂ samtale med overformynderen [M. P. Friis] om byggryn (maksimalpriser udsendes), hvedemel m. m. Kl. 2. Dessau og Kiær om kul, idet den tyske handelsattaché klager over de høje priser, der tages på tyske koks – langt ud over importprisen. Såfremt der ikke [sker en] nedsættelse, vil Tyskland forhøje prisen. Klagen synes at hvile på ganske enkelte tilfælde. Den overordentlige Kommission skal nu drøfte spørgsmålet om fast avance for de enkelte handelsled. Prisspørgsmålet er så vanskeligt, fordi

1. Det danske Petroleums Aktieselskab.

omkostningerne stadig og indbyrdes varierer. Rotterdam er 20 kr. dyrere pr. ton end Østersøen.

Kl. 3^{1/2} Adolf Jensen og Cohn om brødkortordningen. Vi må have klarhed over, hvor meget rug der ligger hos de landboere, der har holdt tilbage til eget forbrug.

Onsdag, den 16. maj 1917

Ministermøde, hvor svarene fra Højre og Venstre forelå, og hvor vi drøftede et communiqué om sagens afgørelse. I. C. gjorde forskellige forsøg på at blive fri for en redegørelse, der gav sandheden om Venstre. Da vi ikke blev færdige, udsattes affattelsen til lidt senere.

Under forhandlingerne i tinget forelagde Munch, Stauning, I. C. og Rottbøll et udkast, som tiltrådte. Det er særdeles tilfredstillende, men vil nok blive søgt bortforklaret af Venstre.

Torsdag, den 17. maj 1917

I Kregme, hvor Line og jeg og Stig plantede kål.

Fredag, den 18. maj 1917

H. N. Andersen kom i dag i ministeriet, begyndte at tale om benzinforbudet for automobiler, som han frarådede, da det ville vække uvilje hos mange, der var nyttige, og hvis samarbejde med regeringen var nødvendigt. Derefter blev han siddende og talte i en time om alle sine politiske forehavender. Han blev ret varm i sin enetale, nævnte, at forståelsesforsøgene(?) havde været lige ved at komme i gang, da det sidst i januar var lykkedes at få Sir Francis Hopwood herover for at tale med tyskerne. Men så havde undervandsbådskrigen afbrudt det hele. Siden havde man fra engelsk side stadig tilrådet at vente. Nu skulle erhvervene over til England og Tyskland. Første sted vil han benytte os som en kappe for at begynde sine bestræbelser igen. I øvrigt talte han om det skandinaviske samarbejde – og særlig om Island. Lad os give dem den frihed, de ønsker. Hvis de vil have dannebrog med en stjerne, så lad dem få det, og lad os så indgive dem nogle ideer, som de kan tro, de selv har fået, til udvikling af økonomisk fællesskab. Deres vandfald må med dansk kapital og danske ingeniører kunne udnyttes som de norske og skaffe både Island og os den luftsaltper, som nu betyder så meget for Norge. Men de må mene, at det er dem selv, der tager initiativet.

I øvrigt stærkt antimilitaristisk i sine udtalelser. »Jeg har sagt til kongen, at det er en ulykke med konger, hvis sønner bliver officerer. Når offi-

cersstanden er den fineste, vil de ledende kredse besætte disse poster. Og officerer kan kun tilfredsstilles med krig«.

Det er første gang, han har holdt en så lang tale for mig. Scavenius sagde senere, at han [H. N. A.] fandt mig forstående. Det er vel, fordi jeg tier og hører. Han er jo en interessant skikkelse. Hvorpå beror hans indflydelse over så mange, navnlig engelske kredse? Han hypnotiserer dem måske ved sin tale, der ofte består af almindeligheder, men har glimt af noget ejendommeligt og i al fald er udtryk for en anskuende [?], aktiv ånd.

Lørdag, den 18. maj 1917

Landsmøde. Jeg blev hjemme største del af dagen for at ordne min tale.

Søndag, den 20. maj 1917

Landsmøde. Foredrag fra 9^{1/2}–11^{1/2} om vore tilstande, der, skønt jeg – eller måske også fordi – talte væsentlig på grundlag af en kortfattet disposition, lykkedes godt. I al fald var man fra alle sider meget tilfreds.

Efter mødet sad Heilbuth, Zahle, Scavenius og jeg hos Nimb og talte om sagerne. Jeg refererede Andersens enetale.

Mandag, den 21. maj 1917

Med Line til Kregme, hvor huset nu er under tag og tager sig prægtigt ud. Det var ellers koldt og blæsende. Alligevel var jeg gerne blevet der også om tirsdagen. Men – umuligt. Statsrådsformaliteter, taffelformaliteter og så desuden naturligvis en endeløs række forretninger.

Tirsdag, den 22. maj 1917

Statsråd. Islands minister deltog, en lille forsigtig, sagtetalende herre. Den allerhøjeste, som er noget svær i munden, havde til sine omgivelser betegnet ham som et underligt pjok, hvad der vist er yderst overfladisk. Forhandling med automobilrepræsentanten, der yderst ængstelig over det af kommissionen bebudede benzinforbud. Forhandling med møllerne, der atter syntes at ville søge melspørgsmålet udskudt ved nye påstande. Jeg måtte ret alvorligt opfordre dem til ikke at forsøge obstruktion. Deres almindeligste argument hidtil, at møllernes betydelige fortjeneste i krigens begyndelse let kunne forsvinde, når konjunkturen ved krigens slutning gik dem imod, havde ingen gyldighed, når de nu syntes at måtte opgive indførsel, og altså kunne afvikle deres indførsel under højkonjunktur.

På vej ud til Sorgenfri fortalte Scavenius, at han havde forhandlet med Brockdorff-Rantzau, der havde overbragt tyske tilbud om at frigive oplagte skibe i erkendelse af vor fortolknings rigtighed, men at de i juni og juli, indtil 1. august, da krigen ville være sluttet, måtte hævde deres, at udførsel over Bergen var ny fart, der ikke dækkedes af levnedsmiddeloverenskomsten. De forbeholdt sig derfor i disse måneder at ville optage skibe, hvis de kom uden for søterritoriet, dvs. skibene måtte altså gå til Bergen på dansk, henholdsvis svensk og norsk territorium. Scavenius havde sagt, at han ikke kunne anbefale denne ordning, der ville betyde sammenbrud af tre års politik. Opsagde de overenskomsten og suspendede i to måneder vor nuværende adgang til udførsel, måtte vi i de samme to måneder standse udførslen af heste. Vi ville ikke kunne komme igennem over for England på andet grundlag. Brockdorff-Rantzau var meget betænkelig, men indrømmede, at han fandt det tyske standpunkt meningsløst. Es war grossen Heulen, så uforstandigt, de bar sig ad.

Fredag, den 25. maj 1917

Fra fredag og til og med tirsdag i Kregme, hvor vi følger husets fremadskriden og arbejdede i haven fra morgen til aften. 5 dejlige uforstyrrede dage, hvor jeg ikke ville se i en avis og ikke tænke på noget andet end at grave og vande og betragte frugttræer og arbejdet ved huset. Det er vist den længste sammenhængende ferie, jeg har haft siden krigens udbrud. Nyttig og behagelig.

Torsdag, den 31. maj 1917

Lukket møde. Der var ventet stort spektakel om Stauning og Borghjergs fredsarbejde. Det udeblev ganske, ikke med et ord blev spørgsmålet berørt. Grunden er formodentlig efterretningerne fra Paris og London om de socialdemokratiske partiers beslutning om at deltage.

Om formiddagen besøg af H. N. Andersen. Jeg havde skrevet et brev til ham om følgende: Zahle havde refereret for Krieger mit referat af samtalen med H. N. Andersen. Krieger havde atter refereret det til kongen og derunder sagt, at jeg ikke havde forstået hensigten med H. N. Andersens besøg før til sidst, da han havde talt om det islandske flag. I brevet havde jeg søgt at forklare [H. N. A.], hvorledes denne misforståelse var opstået. Nu kom H. N. Andersen for at forsikre, at han ikke havde haft til hensigt at skjule noget formål med sin samtale – hvad jeg heller ikke et øjeblik har tænkt. I øvrigt forsikrede han på ny om sit ønske om at støtte regeringen og om sin kærlighed til Scavenius.

Lørdag, den 2. juni 1917

Statsråd. Brandes fraværende på grund af feber. Han havde i aftes selskab i Nærum og har vist forkølet sig i haven, mente Munch.

Væsentlig islandske sager.

Kl. 2 møde i udenrigsministeriet: deltagerne i den stordiplomatiske rejse til Berlin og London, H. N. Andersen, Cold, Sonne, Clausen osv. Samtale, der indledes af Scavenius med et exposé over situationen. Hvad der skulle indskræpes i England, bl. a. flæskets umulige stilling, efter at England knap længer vil aftage, hvad vi med uhyre besvær sender over og aldeles ikke betale. Scavenius fremhævede, at Pinstrup havde udviklet det ønskelige i forøget kødeksport for at bringe besætningerne succesive ned, men at dette kun kunne ske, når landbruget enig derom. Sonne og Madsen-Mygdal ville ikke en sådan begrænsning nu. Meget vanskeligt at fremføre dette i England. Først til efteråret blev indskrænkningerne nødvendige. Pinstrup var i øvrigt enig med dem. – Næppe forstandigt. Tale om, hvorvidt Paris skulle besøges, hvad Bapst meget ønskede. Han udtrykte over for forskellige den franske misfornøjelse med, at alt økonomisk skal afgøres i London, og vil gerne have – for sin egen prestiges skyld også – lidt direkte forbindelse. Efter forskellige overvejelser endes man om, at en opfordring til at komme til Paris var ønskelig. Ingen af herrerne var ivrige. H. N. Andersen stod på, at man skulle vente med at tage bestemmelse til i London. Der ville de så nok besørge det selv og finde rejsen overflødig. Fra anden side blev det hævdet, at man dog af hensyn til fremtiden måtte ønske at få lejlighed til at få lidt fransk forbindelse og franske tåbelige misforståelser fjernet. Clausen sagde, at Bapst ligefrem beklagede sig over den række angiverier fra dansk side, som ustandselig fortalte, at vi ernærede tyskerne og dermed muliggjorde krigens fortsættelse osv.

Søndag, den 3. juni 1917

Tale i Greisdalen. Meget stort møde. Udmærket modtagelse.

Mandag, den 4. juni 1917

Dejlig tur om aftenen til Randbøldal – et næsten eventyrligt lille stykke natur. Midt i den flade hede en dyb frodig dalsænkning, omgivet af skove. En å bruser derigennem og driver en gammel klædefabrik, der ligner et gammelt herregårdsslot. På højden, hvor man ser ud over granbevoksede skrænter og i dybet hører åens susen, kan man tro sig i Norge.

Tirsdag, den 5. juni 1917

Tale i Middelfart, meget stort møde. Rolig stemning. En moderat korn-tilsynsmand – en af de ledende moderate – kom hen og sagde, at han var glad ved, at jeg så tydeligt havde sagt sandheden om vore vanskeligheder. Folk ville ikke tro derpå endnu.

Onsdag, den 6. juni 1917

På færgen hjem fik jeg af højskoleforstander Tormod Jørgensen at vide, at Brandes var blevet opereret. Dette altså grunden til hans udeblivelse forleden fra statsrådet, hvor vi troede på en forkølelse. Slem, hvis han ikke klarer sig.

Torsdag, den 7. juni 1917

Brandes bedre. Fru E. Brandes helt fornøjet i stemmen i morges.

Den engelske regering har meddelt DDPA, at det ikke kan tillade inspektion af petroleumsskibene i Halifax. Det betyder fornyede vanskeligheder for vor petroleumstilførsel. Grunden: Pression for en fiskeordning, hvilket er tåbeligt, da Scavenius har erklæret at ville gå til den begrænsede fiskeudførsel, når de ville sikre os petroleum. Men vi kan ikke berøve vore fiskere muligheden for at fiske med tysk petroleum, før det amerikanske er sikret.

Fredag, den 8. juni 1917

Møllerne har udsendt en uforskammet protest mod hvedemelsordningen. Talt med Friis om at udarbejde forslag om produktionspligt. V. Lund meddelte, at han ikke ville følge de andre, hvad han havde sagt Troensegaard, der synes at være hovedmanden. Den egentlige anstifter af affæren er nok for resten Schovelin.

Scavenius har opnået et meget betydeligt resultat, idet den tyske regering har opgivet »marinen«s standpunkt m. h. til vor sejlads på England. Den har på ny forpligtet sig til ikke at anfægte vor sejlads uden for farezonen. Og skibene kan altså nu atter fritages for den listen rundt langs Sveriges og Norges kyst for at nå op til Bergen, som de hidtil foretog af frygt for opbringning. Scavenius meddelte Zahle og Munch og mig det i aften i en sammenkomst hos Zahle. Han tillægger det meget stor betydning, idet marinen støttet af hovedkvarteret er blevet slået af Auswärtiges Amt. Det giver os prestige og kan ikke andet end styrke Auswärtiges Amts stilling i Tyskland. Scavenius tror ikke på gentagelse. Men

for at nå målet, har han jo også sat en særlig trumf på ved at erklære, at når den trufne aftale ikke kunne holde, ville han ikke kunne fortsætte her hjemme. Også Brockdorff-Rantzau har truet med at gå.

Under samtalen omtaltes i øvrigt vort landbrugs ubegribelig svage optræden over for England. Skønt England ikke vil betale ordentlige priser for flæsket, er landbrugsrepræsentanterne næsten ikke til at formå til at stille krav derom i England. Det mener formodentlig, at det er lettere at få pengene her hjemme. Men det skal selvfølgelig ikke ske. Først må det dog forsøges at få England til at forstå, at vi ikke kan sælge vore varer med tab.

Onsdag, den 13. juni 1917

Statsråd, ved hvis slutning kongen, »der ikke ville dømme«, opfordrede til fordragelighed. Han er åbenbart meget ængstelig over den måde, hvorpå Højre farer frem i sine angreb på Stauning. Når man den ene dag læser om republikanske uroligheder i Spanien og den næste morgen erfarer kong Konstantin afsat af sin fætter, er uro og ængstelse forklarlig. Både kongen og kronprinsen var svært ilde tilpas.

I ministermødet berørtes Stauningaffæren ikke. Rottbøll har sagt til Zahle, at der ikke er noget på færde.

Torsdag, den 14. juni 1917

Det konservative partimøde overrasker ved alligevel at føre Stauningaffæren frem til krise. Under forhandlingen i Venstres værelse om mødet i Kristiania – fik vi meddelelse om, at de konservative havde besluttet at foretage aktion. Zahle og jeg talte derefter under mødet med Borgbjerg, Stauning og L. Rasmussen. Borgbjerg ivrig for at besvare Højres optræden med valg. L. Rasmussen meget stærkt derimod.

Onsdag, den 20. juni 1917

Samtalen mellem Munch, Zahle og mig om situationen. Enig om at prøve Frijs' optagelse i stedet for Rottbøll, og hvis dette glipper, undersøge muligheden for, at de tre partier fortsætter eventuelt med styrkelse af Venstre og Socialdemokratiet med en ny repræsentant. Hvis N. Neergaard kunne komme ind, ville Venstre jo være mere rolig. Zahle skulle telefonere til kongen for at indgive ham tanken om Frijs – (den faldt selvfølgelig i bedst mulig jord).

Vi fik derefter Stauning til stede for at forelægge ham sagen og vinde ham for den, hvad der ikke faldt vanskeligt (det bliver nok noget besvær-

ligere med Borgbjerg, der nu brænder efter valg og deraf følgende kombinationsmulighed). Endvidere skulle I. C. sonderes.

Jeg anser valg for skadeligt. Det vil ødelægge muligheden for at forbedre den kommende høstordning osv., det vil oprive landet ved en vanvittig lidenskabelig valgkamp (tyskere og tyskhadere). Vi sporer allerede tendensen. På den anden side anser jeg det for så godt som ugørligt at vende tilbage til tilstanden før den vestindiske krise – uden bisiddere – hvad derimod Munch finder godt. Nej, vi kan ikke undvære socialdemokraternes aktive støtte og ansvar i ministeriet ved kommende vintervanskeligheder.

Torsdag, den 21. juni 1917

Ministermøde, hvor Rottbølls demission blev nævnt. Han selv var fraværende. Ingen beslutning taget. Forinden mødet var I. C. kl. 9 hos Zahle for at modtage underretning om tanken Frijs, som han ikke stillede sig afvisende overfor uden at kunne påtage sig noget med hensyn til partiet. Lige før mødet kom Wenzel Neergaard for at tale med mig om en ekspropriation af en skov, nødvendiggjort ved at en baron Wedell-Weddellsborg nægtede at skove. Idet han gik, sagde Wenzel Neergaard: »Hvad vil der ske – hvis kongen nægter Rottbølls demission. Jeg tror ikke, der sker noget!« Denne advis tilhviskede jeg Zahle under mødet, for at han ikke skulle foregribe noget, og efter dette talte vi om muligheden af denne uventede løsning, som også I. C. fandt bedre end Frijs, hvis optagelse han aldrig har været begejstret for. Han finder Frijs for udpræget ententefarvet også i tyskernes øjne.

Senere på dagen i landstinget samtale med forskellige af de frikonservative, der var ivrige for at hidføre ordning. Meddelelse til dem om, at kongen havde kaldt Frijs og opfordring til Rottbøll om at foranledige et lille frikonservativt møde i morgen, forinden Frijs kl. 11^{1/2} går til kongen. Jeg fik fat i Wenzel Neergaard og satte ham i forbindelse med Rottbøll for at få ham ind igen; han ville hjem i dag. Rottbøll har talt med I. C. og siger, at han er velstemt for en ordning. –

Zahle havde i anledning af ministeriets 4-årige fødselsdag bedt Munch, Scavenius og mig spise middag hos Nimb, hvor vi tilbragte nogle behagelige timer sammen med samtale om krisen og dens løsning.

Fredag, den 22. juni 1917

Statsråd (uden Rottbøll-affæren blev omtalt). Efter statsrådet sagde I. C. til Zahle, at han var betænkelig ved ordningen med Rottbøll. Det var

måske ikke rigtigt loyalt over for Højre, som han ganske vist ikke skyldte noget. Det blev formodentligt sagt, fordi han ville værgе sig imod at have været alt for langt fremme i aftaler om sagens ordning. På Venstres møde gennemførte han da også en beslutning, som reserverer ham alle muligheder, og som begunstiger ordningen uden at give ham og Venstre noget ansvar.

I landstinget talte Zahle med grev Frijs, der var forbitret på Højre for dets vanvittige optræden. Rede til alt, til at gå ind i ministeriet eller støtte Rottbøll og sprænge partiet derpå. Munch og jeg talte med Borgbjerg og Stauning. Borgbjerg var meget højt oppe i sine pludselige valglyster. Forbryderisk mod demokratiet ikke at nytte chancen. Jeg sagde i samme stil, at det var forbryderisk mod landet af fremkalde valg, hvis det kunne undgås. »Hvorledes? Borgbjerg så ingen mulighed«. Under diskussionen kunne han dog ikke benægte, at hvis Rottbøll blev, havde Socialdemokratiet opnået, hvad det ønskede.

Ved 4-tiden meddelte Frijs Zahle, at han havde talt med I. C., der havde sagt, at den bedste løsning var et samlingsministerium Frijs. Frijs havde erklæret, at det ikke lod sig gøre. Han kunne hverken få radikale, socialdemokrater eller konservative med. På spørgsmål, om han dog ikke troede det værd at undersøge, og hvorfra han vidste det så bestemt, havde Frijs svaret, at han havde talt med Zahle, der havde sagt, at Det radikale Venstre og Socialdemokratiet jo ikke kunne. Og konservative kunne desuden ikke acceptere Stauning, hvad Socialdemokratiet ville kræve. Herpå havde I. C. sagt, at når det lå således, var han villig til at acceptere såvel Frijs' indtræden som en løsning med Rottbølls bevarelse. Frijs havde ment det sidste mindst udæskende over for de konservative, da de jo positivt havde vraget ham (Frijs) i efteråret. Aftalte, at sagen skulle ordnes i aften på Sorgenfri.

Før taflet sagde Hassing Jørgensen, at Rottbøll ikke mente at kunne tage sin demissionsbegæring tilbage, da den jo var indgivet efter partibeslutning, men når Kongen havde nægtet at modtage den, kunne han jo blive. Hassing Jørgensen og de andre var kørt ud med statsbanerne, mens Zahle, Scavenius og jeg kørte derud i Munchs bil. (Munch selv var rejst til Fjerritslev til møde). Krieger var under taflet (jeg sad ved siden af Rottbøll og derefter Krieger) meget ivrig for, at vi skulle finde en form. Det var ikke helt let, da der var afgivet indstilling fra Zahle om Rottbølls afskedigelse, og nu skulle den altså ikke bifaldes.

Efter taflet gik Krieger og Zahle ud i et forværelse for at tale om sagerne. Jeg stod i samtale med dronningen, da kongen pludselig på sin lidt

forlegne måde – hentet af Krieger – kom hen og sagde til dronningen, at der var brug for mig til en poetisk vending. (Hoftonen forbød Krieger selv at bryde ind i samtalen). Vi talte derefter om sagerne, indtil de andre ministre et øjeblik efter blev dimitterede, og Scavenius kaldte da Rottbøll, Zahle og mig ind til kongen i hans værelse, hvor Zahle forelagde indstillingen, der altså gik ud på afskedigelse, men hvori var indføjte nogle forbeholdne ord om, at dette gjaldt, hvis forholdene ikke ændrede sig. Nu udtalte Zahle, at det i dagens løb havde vist sig, at betydningsfulde dele af Det konservative Folkeparti misbilligede Rottbølls udtræden, ligesom det var klart, at denne ville medføre også I. C.'s og Staunings udtræden og altså sandsynligvis nødvendiggøre valg. Han foreslog derfor kongen under hensyn hertil ikke at bifalde Rottbølls demission, men opfordre ham til at blive.

Derefter en kortere samtale om meddelelsen til offentligheden, hvorunder Scavenius tilrådede en form, der ikke stillede kongen alt for udsat. Helt let var det ikke, da Rottbøll jo netop ønskede at bøje sig for kongen, men da Rottbøll på den anden side var meget ivrig for, at det ikke skulle være grev Frijs' fremtræden, der fremkaldte ordningen – hvilket Rottbøll åbenbart mente særlig ville ophidse de konservative – endte det med, at vi efter en diskussion uden kongens nærværelse – enedes om det senere på aftenen publicerede: »Efter den af konseilspræsidenten givne fremstilling af den politiske situation, har kongen ikke ønsket at bifalde Rottbølls demissionsbegæring. Minister Rottbøll vedbliver derefter i det ham betroede embede.« Dermed er det konstitutionelle forhold jo korrekt angivet – konseilspræsidentens råd og ansvar fremhævet. – Men Rottbøll kommer ganske vist til at frafalde sin demissionsbegæring direkte på konseilspræsidentens tilskyndelse – hvad der umuligt kan forsøde den bitre pille for de konservative.

Zahle, Scavenius og jeg kørte derefter Rottbøll ind til Nimb, hvor grev Frijs ventede ham (hvem skulle for nogle år siden havde tænkt sig en sådan situation, da Rottbøll jo var den af Højre, [der var] I. C. nærmest stående i hans politik netop *mod* os), og vi tog ud i rigsdagen, hvor partiet ventede besked. Almindelig tilfredshed med udgangen. Hvad vil dog de konservative blade sige i morgen?

Til situationens karakteristik bør tilføjes, at Borgbjerg meget voldsomt har udtalt sig imod at vende tilbage til et udelukkende radikalt ministerium. Det ville betyde Højres sejr over Stauning og vanskeliggøre en ordning efter valget. –

6. Dagbog 1918

Søndag, den 20. januar 1918

Valgkampen åbnedes for mit vedkommende ved møde i Ølstykke med Slebsager og Karstensen. 6–12^{1/2}.

Mandag, den 21. januar 1918

Scavenius ønskede i aften kl. 9 møde hos Zahle. De sædvanlige 5. Gamle mæglingsplaner nu formodentlig moden til forsøg. Telegram fra Christian til Wilhelm og Georg tilbydende diskret lejlighed til her [at føre] samtale om muligheden. Brockdorff-Rantzau i Berlin privat, fundet sikkerhed for ikke-afvisning. Først studsen. Senere forståelse. Grev Hertling for, Hindenburg vundet. Wilhelm billiget. Sondering i London forud ikke ønskelig. Selve forsøget kan lige så godt ske som sonderingen. Fremtræder som en fra Christian udgående med ingen anden drøftet tanke. Scavenius i morgen til Christian sammen med Store Andersen.

Tirsdag, den 22. januar 1918

Christian billiget.

Søndag, den 27. januar 1918

(Senere tilføjelse).

Scavenius meddelte en af disse dage, før eller efter 27. jan. erindres ikke. London (Georg) med tak afslået. Vil gerne benytte sig af tilbudet, når tiden dertil. Svaret efter konference med Lloyd George.

Mandag, den 23. september 1918

6^{1/2} hos Zahle: E. Brandes, Scavenius, Munch og jeg. Diskussion om eventuelt valg af Klausen til formand [for folketinget], hvilket ønskes af socialdemokraterne og nogle af vore, deriblandt Slengerik, som foruden af andre grunde gerne ser det, fordi han derved rykker op til finansudvalgets formand. Jeg frarådede bestemt sådant skridt, som heller ingen andre finder ønskeligt. Jeg nævner bl. a., at jeg meget må ønske, at en

del af mine sager – arbejdsspørgsmålene – midlertidig overgår til en anden. Kan ikke overkomme alt. Det vil endvidere være ønskeligt, at Stau-ning og derigennem Socialdemokratiet bliver ansvarlig for arbejderforhol-denes udvikling.

Under samtalen kommer vi ind på den sandsynlige udvikling, og Sca-venius udvikler, at en tilbagegang for Tyskland – udstrakt over lang tid – måske vil kunne give chauvinister herhjemme mulighed for at vinde gehør for fantastiske planer om overtagelse ved ententens hjælp af mere end dansk Slesvig – måske lige til Kielerkanalen, hvor vi som befuldmægti-gede skulle holde vagt. Faren herved: Venstre kan i sin nuværende uan-svarlige stilling måske drives ud til sammen med konservative at fremme sådanne planer. Hvis [Venstre gives] medansvar, [kan det] rimeligvis hol-des til begrænsede for Danmarks fremtid forsvarlige planer, der udelukker tyske elementers optagelse i Danmark. Tænker sig muligheden af det nyt-tige i en trestrænget regering – for ikke at eventuelle stemninger, hvori Venstre deltager mod regeringen, skal få sådan magt, at vi ikke kan stå imod, og landet derved drives ud i farlige eventyr.

Torsdag, den 26. september 1918

De stigende vanskeligheder for ernæringspolitikken fremme mod Venstres systematiske opposition fik jeg et levende indtryk af gennem den i går aftes efter en dags mislykkede forsøg skete stranding af overenskomsten med mejerierne om kommende smørordning. Jeg bad Zahle om efter tallet hos kongen at få møde i stand, for at vi på ny kan drøfte situationen, da jeg finder planen om at udæske Venstre ved formandsskiftet dobbelt for-kasteligt over for de stigende indre og ydre vanskeligheder, som vinteren vil bringe os.

Mødet om aftenen hos Scavenius uden værdi, da Brandes ikke kunne komme på grund af fru Brandes' lungebetændelse, og Zahle var gået i seng på grund af forkølelse.

Fredag, den 27. september 1918

Kl. 2 partimøde. Bevæget forløb. Mod min forventning – skabt ved Zahles skildring af partiets stemning over for Klausens valg (han har selv nu ingen betænkeligheder) – nævner Johs. Fog-Pedersen (medlem af udval-get til at drøfte formandsspørgsmålet med Socialdemokratiet), at han er meget ængstelig ved tanken – bl. a. under h. til spørgsmålet om Borgbjergs stilling til bolchevikerne, som Amerika siges at interessere sig for at belyse [?] – Spørger, om vi ikke er betænkelige. Jeg fremstiller da meget

stærkt disse [betæneligheder] og nævner min bekymring for overhovedet at kunne gennemføre ernæringspolitikken – måske ændring i regeringen i den anledning nødvendig.

Jeg tror ikke, dette forstodes anderledes end som spørgsmålet om min mulige fratræden. Zahle, der taler imod mig, nævner som en mulighed i fremtiden en regering også med Venstre, men fraråder den. Efter forhandlinger enes man om mit forslag at udsætte afgørelsen til tirsdag formiddag og forhandle med Socialdemokratiet.

Lørdag, den 28. september 1918

Kl. 2. Bevæget ministermøde, hvori de forskellige synspunkter brydes. Det viser sig, at Zahle mener sig bundet over for socialdemokraterne m. h. til Klausen – da de formentlig har ordnet spørgsmålet om hoffunktionærernes dyrtidstillæg, som de oprindeligt to gange modsatte sig – mod den anden ordning. Yderst fejlagtigt. Men der er da intet andet muligt end at acceptere Klausen, da brud med socialdemokraterne værst af alt. I øvrigt langvarig forhandling om det vidererækkende spørgsmål. Ingen tilslutning til mine bemærkninger. Fortsat møde mandag kl. 11.

I mine papirer ligger to udkast udarbejdede henholdsvis 26. og 29. som breve til Zahle om stillingen. Det ene af 26. blev ikke benyttet, fordi sammenkomsten hos Scavenius strandede. Det andet besluttede jeg ikke at afsende for ikke at uddybe misstemningen. Jeg mente oprindeligt at kunne fjerne den ved et brev, men kom til modsat resultat efter fornyet gennemlæsning efter at have ladet det hvile nogle timer.

Mandag, den 30. september 1918

Kl. 11 møde i ministeriet, hvor Zahle og Povlsen frarådede tanken om en forhandling med andre partier, der kan føre til ændring i regeringen, medens jeg tilrådede under forudsætning af, at K. M. Klausen vælges til formand, for at allerede indbydelse til forhandling kan afsvække det uæskende indtryk. Scavenius siger nu, at han har ændret opfattelse. Den rivende udvikling i de sidste dage – vestfrontbegivenheder, Bulgariens sammenbrud, krisen i Tyskland – gør det muligt, at afslutning kan komme med større hurtighed end tænkt. I så fald mulighed for, at vi kan hindre fantastiske planers udvikling og alene gennemføre en forstandig ordning. Jeg erklærer straks denne betragtning for afgørende for mig. Beklager kun, at Klausens valg skærper indre situation.

Senere meddeler Zahle, at han ved samtale med Stauning har erklæret, at vi ikke er bundet. De ønsker vel K. M. Klausen, men kan vi ikke

gå ind derpå, vil de også stemme på radikal. Efter drøftelse enes vi om, at dette ikke er at foretrække. Det vil udæske Venstre på samme måde, om de end kan benytte det mindre – og det vil fortrædige socialdemokraterne. Vi enes til sidst om, at Munch og jeg skal tale med socialdemokraterne, hvad jeg i fredags partimøde anbefalede, men som i ministermødet frarådedes og opgaves.

Kl. 10 Stauning, Borgbjerg med Munch og mig. De viste sig meget lette at komme til rette med. Tilgængelige for betragtningen om det rigtige i at bevare stillingen og ikke at udæske. Uden interesse for at skifte formandskabet over til os. Kun interesserede i at blive af med K. M. Klausen som finanslovsordfører med den deraf følgende usikkerhed. Vi fremhævede, at der jo ikke hos os var nogen stemning mod Klausen, men kun mod princippet, og at vi gerne viste dette over for Klausen. Under samtalen herom enedes vi om en plan om at give K. M. Klausen en ledende stilling i den nye skolekommission. Meddelt Zahle dette kl. 11^{1/2}. Han syntes fornøjet, da han i virkeligheden ikke har haft noget ønske om skiftet. Han har åbenbart kun været svag i orienteringen. Jeg har bedømt dette rigtigt. Men til gengæld været for hastig til at søge planer fremmet, som et par dages udviking måtte give ændret syn på. *Lad mig huske dette til næste gang.*

Stauning meget interesseret i sagernes overdragelse. Kort forinden mødet fik vi meddelelse om kejserbrevet til Hertling om Tysklands parlamentarisering og om Bulgariens kapitulation. Det skrider med en lavines fart.

Tirsdag, den 1. oktober 1918

Roligt partimøde, hvori Zahle kort meddelte, at vi stod frit m. h. til formandsvalget, at der ikke ville opstå vanskeligheder, hvis vi ingen forandring foretog, og at han anbefalede dette. Ingen diskussion. Keiser-Nielsen har talt med Klausen om skolekommissionen. Han synes meget vel tilfreds.

Torsdag, den 17. oktober 1918

Kl. 11^{1/2} møde med partiformændene (og de tidligere konseilspræsidenter) i værelset ved fællessalen (med de Klintske møbler). Til stede I. C. Christensen, C. C. Andersen, Stauning, Jørgen Pedersen, Johan Knudsen, Piper, Slengerik, Klaus Berntsen, N. Neergaard, Trier. Af ministeriet: Scavenius, Zahle, Brandes, Hassing Jørgensen, Povlsen og jeg. (Referatet indskrevet efter noter optegnet under mødet).

Scavenius udviklede sin opfattelse af det nordslesvigske spørgsmål og om betimeligheden af den af [Aage] Friis m. fl. forhandlede henvendelse til offentligheden om Slesvig som modvægt mod de nye ejderdanske, der allerede er begyndt at agitere stærkt. Fra danske skal være sket henvendelse til Branting om at henvende sig til Wilson. Den særlig sønderjyske kreds (der var indviklet i den store spionagesag) skal have henvendt sig direkte til Wilson (meddelt mig af Scavenius). Heldigst, om sagen kunne udvikle sig således, at der – således som af H. P. Hanssen-Nørremølle tænkt – af ham i den tyske rigsdag fremsættes spørgsmål, som af nye regering besvares imødekommende. Vi kan under alle omstændigheder kun acceptere[?] den nationale grænse og altså kun danske genforenede, og på en sådan måde, at Tyskland ikke bliver os fjendtlig. Tyskland vil altid være vor større nabo. Nogen henvendelse fra dansk side til Tyskland er utilrådelig nu, ligesom det tidligere havde været urigtigt at indlede forhandling med Tyskland, da dette i ententelandene havde kunnet fremkalde forestilling om, at vi var bunden til Tyskland. Selvfølgelig vil spørgsmålet komme for ved fredsforhandlingerne, men bør ikke rejses af os der, da dette vil skabe fjendskab i Tyskland. Spørgsmål, om det ikke var heldigst at lægge sagen fast ved at klare ved indbyrdes orientering det danske standpunkt, for at man ikke senere skulle påtvinge os en videregående ordening, end vi måtte ønske.

I. C. Christensen: Alle vil være enige i, at vi bør indrette os med tanke på, at Tyskland altid vil være vor nabo, og at vi ikke kan have Tyskland som fjende. Enig med udenrigsministeren i kun at kunne modtage, hvad der er os velsindet i Tyskland tilbage til os. Spørgsmålet, om vi nu skal foretage os noget, står mig uklart. Hvis vi er for ivrige til at fremkalde forhandling med Tyskland, vil det fremkalde misstemning i ententen. En offentlig henvendelse er ikke nødvendig – ikke over for ministeriet. Kommer den med tilslutning fra ministeriet, vil den vække misstemning udadtil og måske fremkalde indtryk af, at andre stemninger herhjemme har betydning. Vi kan let bedømmes, som om vi havde samme stilling som Finland. Bedre lukket møde, hvor Scavenius over for rigsdagen gør rede.

Stauning: Enig med Scavenius og altså også med I. C. Socialdemokratiet imod at spille sjakalens rolle. Møde af ejderpolitikere forberedes. Vort parti kan ikke billige, at spørgsmålet bringes fra dansk side frem på fredskonferencen. Kun offentlig udtalelse afværger bedst. Hvis vidtgående ønsker offentlig fremsættes, måske nødvendigt, at mere fornuftige også tager ordet. Tidspunktet upassende til at begynde at optræde.

N. Neergaard: Absolut tilslutning til grundtanken i Scavenius' [indlæg]. Vi må væрге os mod fristelsen til at få mere. Ejderstatstanken dog stærkere end ventet. Ulykke for os og fornægtelse af nationale retsgrundlag. Der er end også folk, som taler om Danmark til Elben. Det rigtige er at undgå initiativ fra dansk side. Derimod heldigt, om sagen fremdrages af Hanssen-Nørremølle i tyske rigsdag på så tidligt tidspunkt som muligt. Adværer stærkt mod henvendelse til Tyskland. Forsigtighed påkrævet over for sejrige entente, der ville skrive os på sorte bræt.

Piper: Forudsætter, at man går til partierne med resumé af dette møde og vil derefter nyt møde med ministeriet eller måske skriftligt svar. Er der forhandlet med Hanssen-Nørremølle?

Scavenius: Lige så lidt forhandlet med danske nordslesvigere som med tyske regering. En flygtning har berettet, at H. P. Hanssen har forhandlet på et møde i Nordslesvig med vælgerforeningens tillidsmænd: H. P. Hanssen har talt med regeringen. Solf indforstået med, at han fører sagen frem. På mødet udelt stemning for *kun* danske tilbage, ængstelse for at få tyske med.

(Zahle og Scavenius supplerer meddelelsen om flygtningen [H. D. Klop-penborg Skrumsager] med, at han er gået over grænsen for at meddele fra mødet, hvor han var deltager. Gået 25 minutter gennem Vesterhavet. Syg i 5 dage, inden han kunne tage til København. Vendt tilbage ad samme vej for at deltage i ledelsen af arbejdet.)

Piper: Kan man ikke risikere, at hvis vi intet gør, tages sagen op i Tyskland på utilfredsstillende måde, således at vi kun får Haderslev amt.

Scavenius: Hanssen har ladet meddele, at tanken var, der skulle fastsættes grænse, syd for hvilken afstemning ikke skal finde sted. Han skulle have medindflydelse på grænsens fastsættelse. Altså ikke sognevis afstemning for ikke at få sogne med alt for store på et sydligt [?] sted samlede mindretal. Skulle ligge ved H. V. Clausens grænseplan. (o: Nord for Flensborg, gennem fjorden og syd for Tønder by).

Neergaard: Mine udtalelser må ikke opfattes, som om jeg mener, at det var urigtigt, at man overalt får indtryk af, hvor meget sagen ligger os på sinde.

Scavenius: Ved talrige samtaler med de allieredes repræsentanter har jeg fremhævet de nationale ønsker og betonet, at de ingen interesse har i at skabe en ordning, der fremkalder trang til revanche, hvorved de ville få forpligtelse til at bevare, hvad de havde skabt. Kan være rigtigt, at man bør ligge stille. Den modsatte situation [?] skabes ved den livlige virksomhed over for ententen, af folk, der ønsker at modtage mere. Kan det ikke

være rigtigt, at ententen fik at vide, hvad der er det danske folks mening, Man kan måske bestræbe sig for at stoppe offentlig henvendelse. Men ententen kan let få [det] indtryk, at de yderliggående kredse repræsenterer Danmarks ønske. Ententen har heller intet imod at få vidtgående krav fra dansk side.

I. C.: Det ville vist nok være heldigt, om udenrigsministeren gav gesandterne instruks om, hvad vi ønsker. Endvidere bør der afholdes et lukket møde, hvorfra offentlig meddelelse kunne udgå. Over for Staunings udtalelse vil jeg sige, at jeg ikke kan frafalde tanken om, at vort krav i fornødent fald stilles på fredskongressen. Vort nationale krav må frem.

N. Neergaard: Vil ikke et lukket møde bedst give indtryk af, hvad de nationale ønsker går ud på.

Edv. Brandes: Vanskeligheden ligger i, at de kredse, som vil påtvinge nationen et standpunkt, driver en virksom propaganda, som let finder ørelyd hos ententen. I Frankrig sammenstilles vort tilfælde med Elsass-Lothringen. Vi risikerer, at bevægelsen giver sig offentligt udtryk. Tror, at kraftig optræden er fornøden. Vi har ikke tiden for os.

Klaus Berntsen: Enig med E. Brandes i, at det er uklogt at vente med at tage standpunkt. Overbevist om, at bevægelse for at markere et standpunkt snart rejses. Bedst om H. P. Hanssen kunne føre sagen frem i rigsdagen. Herhjemme bedst, om regeringen holdt lukket møde for at markere sit standpunkt.

E. Brandes: Tvivler på, at H. P. Hanssen nu under sammenbruddet kan rejse spørgsmålet.

Piper: Vi kan ikke følge Stauning i, at vi skal forholde os passive og afvente, om tyske socialdemokrater giver os Nordslesvig som en kadeau. Måske kommer den da aldrig.

I. C.: Vi skal selvfølgelig ikke bygge på, at Hanssen-Nørremølle kan rejse sin aktion. Vi må selv tage standpunkt på et lukket møde med offentlig udtalelse.

Stauning: Det vil være en ulykke, hvis vi nødes til at bringe sagen frem på konferencen. Måske er det rigtigt, at der snart tages et bestemt dansk standpunkt.

Piper: Hvor længe er det siden, at H. P. Hanssen holdt sit møde?

Scavenius: Noget over en uge siden, må jeg tro.

I. C.: (til Stauning) Vi har noget at møde på fredskonferencen for Sømændene.

P. Munch: Udtalelserne i dag må være foreløbige. Enig i at lukket møde er rigtigt. Men er der ikke en modsigelse i Neergaards og I. C.'s bemærk-

ninger i begyndelsen af mødet, hvori de var mod offentlig udtalelse og nu, da de stærkt tilrådede det?

N. N., I. C. bestrider dette. Forskel på opinionsytring og rigsdagsudtalelse.

P. Munch: Bliver det ikke svært at skelne mellem denne art af offentlig udtalelse?

Rode: Enig i lukket møde. Spørgsmål om, hvorvidt en udtalelse, der formentlig dér bør tages, bør offentliggøres, kan vi ikke overse i dag.

Jørgen Pedersen: Offentlige udtalelser kan være fremkaldt ved andre offentlige udtalelser.

Piper: Er det rigtigt at træffe beslutning om lukket møde. I al fald må partierne først høres og derpå svarene atter behandles i denne kreds.

Scavenius: Lukket mødes forhandlinger bliver utvivlsomt kendte. Vor vanskelighed er, at henvendelse til Tyskland skaber misstemning i ententen og omvendt.

Mødet sluttede her med enighed om, at man nu ville tale om sagen i partierne og give ministeriet besked.

18. og 19. oktober 1918

Meddelelse givet Zahle af I. C. om, at han havde taget afstemning i Venstre og fået enstemmighed for nationale grænse. Han gjorde en tilføjende bemærkning om, at ministeriet kunne være vis på, at Venstre ikke ville føre sagen partipolitisk. Venstre ønskede lukket møde. Socialdemokratiet gav tilslutning til ministeriets stilling. Radikale ligeledes på partimøde 18. De konservative havde ikke opnået enighed. Piper og Joh. Knudsen var begge ret nedtrykte over deres vanskeligheder, de er vist begge enige med os (Joh. Knudsen har givet mig positive udtryk herfor).

Den 18. havde der været møde på Ny Carlsberg om sagen. Her havde Vilh. la Cour (Ejderen eller endnu mere?) tilrådet foreløbig ingen offentlig diskussion (taktikken er klar nok. De ønsker ro til fortsat propaganda og påvirkning af ententekredsen). Dr. Kjer-Petersen havde udtalt, at ministeriets påstand om ikke at have ført forhandling og truffet aftale med Tyskland selvfølgelig var løgn. I. C. C. havde da stærkt tilbagevist dette. Han kendte sagens stilling og vidste, at der intet var at bebrejde ministeriet. Mødet mat (referat meddelt dels til Zahle af bankdirektør Nørgaard, Handelsbanken, dels af H. V. Clausen til Friis og af denne til os). I Studenterforeningen en af de foregående aftener højpatiotisk møde. Her havde en dr. Collin optrådt så udæskende for ejdertanken, at Kr. Nyrop havde i frygt for disse planers og stemningers farlighed på ny givet sin

tilslutning til nationalitetsadressen. Denne underskrevet af mange også langt til højre.

Lørdag, den 19. oktober 1918

Ministermøde, hvori vi drøftede spørgsmålet om lukket møde. Scavenius nævnede, at kongen havde kaldt den amerikanske gesandt til sig og talt med ham. I samtalen med Scavenius havde han yret misfornøjelse med ikke at være underrettet om partiformandsmødet. Han havde uvilkårlig røbet sympati for den mulighed, at der blev tilbudt ham noget mere at styre over i personalunion eller på anden måde (modsat udtalelse i statsrådsmøde).

Vi udsatte afgørelsen af lukket møde indtil nærmere klarhed om stillingen i Tyskland. Jeg tilskyndede til ikke at opsætte mødet for meget. E. Brandes tilbageholdende, uklart hvorfor. Aftalt, at Scavenius, Munch og jeg skulle søndag se på nogle udkast til udtalelse på eller fra rigsdagsmødet, som Munch og jeg havde skrevet.

Søndag, den 20. oktober 1918

Scavenius og Munch her kl. 4^{1/2} for at drøfte spørgsmålet om udtalelse på eventuelt fællesmøde. Vi kom imidlertid til at beskæftige os med noget andet.

Der var kommet meddelelser om nogle i tyske blade optagne uforståelige meddelelser om, at der fra en nabostat («Nationalzeitung») eller dansk side («Leipziger Tageblatt») var indtruffet note af fuldkommen loyal karakter, hvori spørgsmålet om nogle forhold fra tredserne ønskedes ordnet, og at man ikke ønskede på fredskongressen at modtage tilbud fra ententen. De måtte ledsages af erklæring. Scavenius tænkte sig som en mulighed, at de var fremkommet ved prins Wittgenstein (tysk legationssekretærs) meddelelse om mundtlig samtale, hvori denne havde spurgt om danske bladudtalelser (ejderstatstendensen) og meddelelse om rigsdagsforhandlinger. Han havde svaret overensstemmende med sine udtalelser på partiformandsmødet. Ud fra denne forudsætning affattede vi erklæring om, at misforståelsen måske hidført ved osv. Da Scavenius ville søge Wittgenstein aftalte vi at mødes hos ham kl. 8 til fortsat drøftelse. Forinden telefonerede Scavenius, at Wittgensteins indberetning umuligt – efter hans udsagn – kunne danne grundlag for bladmeddelelserne, da den kun ganske kortfattet havde berørt sagen og intet indeholdt, der kunne omfarves til disse meddelelser. Men hvorfra da? Kl. 8 enedes vi om da kun ganske kort dokument: »Sensationsmeddelelsernes oprindelse uforståe-

lig, da de savner ethvert grundlag«. Wittgenstein havde kun kort nævnt, at partiførernes udtalelser havde været »gemæssig«, og at det var heldigst, om forinden fredskonferencen, hvor sagen dog vel måtte afsluttes, at Tyskland ordnede sig med nordslesvigerne selv. (I øvrigt kun ufuldkomment referat af Scavenius' udtalelser).

Vedrørende udtalelsen enedes vi om følgende form, som jeg skrev, efter at Munch havde gjort betænkelighed gældende over for en enkelt måske for kategorisk vending:

»Efter at have hørt ministeriets meddelelse konstaterer rigsdagens fællesmøde, at der er enighed om,

at ingen ændring i Slesvigs nuværende stilling end en afgørelse efter nationalitetsprincippet stemmer med det danske folks ønsker, følelser og interesser,

og at den løsning, som det danske folk ved begge krigsførende partiers antagelse af nationalitetsprincippet må ønske gennemført, og hvorved de danske dele af Slesvig efter den retfærdigst mulige sproggrænse føres tilbage til Danmark, bør finde sted på en sådan måde, at den ikke volder forstyrrelse i forholdet til nogen af parterne«.

Nu får vi jo [se] i morgen i ministeriet og [i mødet] med partiformændene.

Mandag, den 21. oktober 1918

Kl. 12 ministermøde. Fra de konservative forelå en skriftlig henvendelse, hvori de ikke omtaler deres stilling til lukket møde, men redegør for deres bedømmelse af slesvigske spørgsmål, bygget over § 5 og sluttende med ønske om, at udenrigsministeriet skal orientere gesandterne m. h. til Danmarks opfattelse. (Scavenius meddelte koncept til den skrivelse, han allerede havde udarbejdet). Fra Venstre og de to andre partier forelå som allerede nævnt tilslutning. Vort udkast drøftedes. E. Brandes havde udformet et lidt ændret udkast. Hermed arbejdede jeg under samtale med de andre navnlig Munch i dagens løb. (Se de forskellige udkast i konvolut mellem mine papirer).

Efter mødet i salen formandsmøde. Mødet begyndte med, at Scavenius oplæste tyske svar, som netop var kommet samt en depeche fra Bernhoft i Paris, der tilrådede os ved rigsdagsbeslutning at fremsætte vore ønsker. Niels Neergaard, Klaus Berntsen og I. C. (Jørgen Pedersen fraværende), Piper, Joh. Knudsen, Sigv. Olsen, C. C. Andersen, Trier, Slengerik, alle ministre. De konservative erklærede at være mod lukket møde (fremgik indviklet af udtalelserne, at der var uenighed, en halv snes uvillige eller

intransigente, og at de ønskede nu at undgå diskussion), men de ville ikke mod andre partiers ønske modsætte sig det.

Længere principiel diskussion, hvor Venstre uden indvending accepterede »vedtagelsen«, som Scavenius forelagde, og [da de] konservative heller ikke omtalte denne direkte [?], kom man navnlig ind på spørgsmålet om referatet, som fra vor side forelagdes uden indhold af nogen tilkendegivelse, kun konstaterende enighed. I. C. holdt stærkt på, at noget måtte frem. De betonedede stærkt den ejderdanske agitation i det skjulte, og at den burde kunne imødegås. Fra vor side fremhævedes det, at det var det rigtigste, at rigsdagen tog standpunkt derimod i den ikke offentlige henvendelse, som Scavenius kunne nævne for gesandterne og derigennem vise disse, at de, der løb i gesandtskaberne med Ejderen osv., ingen tilhold har. Vi gjorde dog ingen principiel indvending mod, at punkt 1 kom offentlig frem. I. C. ønskede samtidig en betoning af neutralitetspolitikken.

Til sidst nedsattes redaktionsudvalg af Zahle, Scavenius, Rode, Munch og Niels Neergaard, Sigvald Olsen, Trier, Piper. Vi enedes ret hurtigt om alt. Indsatte også i vedtagelsen det af I. C. ønskede neutralitetspunkt. Kun ville Piper gerne have »den retfærdigst mulige sprogrænse« ud. (Den var i dag allerede ændret til nationale grænse). Dette opgaves, da punktet ellers blev noget magert. Piper rettede da sine betæneligheder mod slutningsvendingen om, at løsningen »bør ske på en sådan måde«. Han grubede længe og foreslog til sidst »bør søges gennemført«.

Jeg burde tidligere have anført, at ved forhandlingerne om lukket møde med offentlig udtalelse gjorde E. Brandes visse betæneligheder gældende. Jeg modsagde ham, ligesom jeg drev på, at mødet burde holdes onsdag og ikke som af ham ønsket holdes torsdag. Vi burde ikke give den vilde bladgruppe lejlighed til for stærk agitation før mødet. Af samme grund holdt jeg på, at udtalelsen burde vi enes om. Den burde derpå forelægges for det lukkede møde, som kunne afbryde en passende tid til drøftelse af udtalelsen i partierne. Joh. Knudsen sagde, at han ønskede at forelægge udtalelsen forinden mødet, men ville gøre det samme dag. Jeg sagde, at når det lukkede møde kunne finde sted onsdag, ville mine betæneligheder ved denne fremgangsmåde svinde. Onsdag vedtoges.

Tirsdag, den 22. oktober 1918

Om formiddagen var Scavenius blevet betænkelig ved, at vi gik så langt frem med offentlig meddelelse som i går vedtaget. Der var kommet brev fra H. P. Hanssen til Friis, der viste, at H. P. Hanssen næppe var så langt fremme som antaget med forelæggelse i Tyskland. Det tyske svars modta-

gelse tydede ikke på, at freden var nær. Vi burde være tilbageholdende med offentlig tagen stilling, medens det var meget heldigt, om rigsdagens tilslutning kunne fastlægge vor politik. Der blev derfor indkaldt nyt møde til 4^{1/2}. De samme som i går, idet kun *Piper* var erstattet af Abrahamsen (næstformand i folketingets Konservative Folkeparti). Scavenius fremførte betænkelighed, oplæste Hanssens brev, samt udskrift af den udtalelse, der af den sønderjyske sendemand var overbragt fra vælgerforeningernes møde. Denne fastholdt også den nationale grænse meget stærkt, men omtalte dog muligheden af en sydligere linie. I. C. og Niels Neergaard udtalte sig meget mod, at der intet udsendtes. Under langvarig diskussion frarådede E. Brandes ret stærkt nogen udtalelse, under forventning af forlænget krig kunne det være farligt. Heroverfor sagde jeg, at man også kunne komme til det resultat, at under forventet længere krig ville der være fare for, at stemningen her hjemme kunne stige, og at vi ville blive tvunget til at melde os på et tidspunkt, hvor Tyskland var stærkere slået, mens Tyskland dog endnu stod anderledes, og vi på vor side kunne fremsætte en udtalelse i tilslutning til også tysk udtalelse om nationalitetsprincippet. Disse bemærkninger fik tilslutning fra både Venstres og Abrahamsens side. Zahle havde ligeledes tilkendegivet ønske om at imødekomme Venstre ved en formulering, som var antydet af I. C., der havde skrevet den før mødet på foranledning af Zahles meddelelse til ham om Scavenius' betænkeligheder. Vi endte da med at enes om en ny formulering af den officielle meddelelse, idet *vedtagelsen* ikke kom under fornyet forhandling.

Onsdag, den 23. oktober 1918

Ved partimødet overraskedes vi ved en meddelelse, Zahle havde fået fra Piper, om at de konservative havde besluttet at modsætte sig enhver vedtagelse og enhver offentlig udtalelse. Meddelelsen var også givet til Venstre, hvis medlemmer efter forhandlingsmødet var meget forbavsede. Lukkede møde bekræftede meddelelsen, der er et fornyet vidnesbyrd om dette ulykkelige partis mangel på evne til overhovedet at føre en samlet politik. Det afsløredes også, at det var Foss, der sammen med nogle få andre havde taget magten (Schovelin! Kidde!), men de konservative formænd synes også at have forelagt sagen på en mærkelig holdningsløs måde, som om de aldeles ikke havde deltaget i arbejdet, men kun overbragte de andre partiers forslag.

Scavenius indledede mødet med et ganske fortrinligt foredrag. Vistnok både det fra indholdets og formens side bedste og bedst *holdte*, han i hele sin udenrigsministertid har ydet. Derefter proklamerede Piper den

konservative modstand. I. C., der var meget stærk bevæget, gav sin tilslutning til den af Scavenius foreslåede vedtagelse og læste den påtænkte meddelelse til offentligheden. Han nævnte atter sit samlingsministerium, hvad der på baggrund af Pipers præstation lød meget løjerligt, men forsikrede, at man ikke ville drive partipolitik med spørgsmålet; (det er sikkert denne gang i al fald nu ganske oprigtigt ment – hvad der nu end er årsagen hertil), og derpå kom Foss med en mærkelig tale, hvori han gjorde den stærkest mulige indsigelse mod, at mødet overhovedet udtalte noget. Det var inkompetent hertil. Desuden måtte man frygte ententens misnøje. Vel var han selv stemt for kun at få danske, men vi burde ikke sige dette, da man måske fra anden side måtte ønske, at vi fik en større del af Tyskland. Vel var han enig i, at det burde ske uden skade på forholdet til Tyskland. Men dette ville mishage ententen.

En besynderlig meningsløs, modsigende tale, der vanskelig kan forstås anderledes end som dækkende en opfattelse, som han ikke ønskede at fremsætte tydelig, eller for at holde sig gode venner med de yderliggående. Scavenius svarede skarpt og udmærket. Men diskussionen, også mine bemærkninger om muligheden for at genoptage forhandling, hvad Vanggaard foreslog, findes jo stenografisk refereret i rigsdagens arkiv. Mødet endte kl. 1 med udsættelse til kl. 7. De konservative ville helst udsættelse til i morgen – hvad Berg bestemt frarådede – men stod stærkt på mindst at få de 6 timer.

Kl. 3¹/₂ formandsmøde. De samme som tidligere med undtagelse af Klaus Berntsen, der var fraværende fra rigsdagen. De konservative mødte nu ved Piper, Joh. Knudsen, Schovelin, Foss og Karstensen. De havde nu opgivet al modstand mod vedtagelse og offentlig meddelelse, men rettede deres anstrengelser på visse ændringer – dels af indenrigspolitisk natur (Karstensen), da de synes vedtagelse gav ministeriet for meget (karakteristisk nok har Venstre, der ellers i disse år har haft skarpt øje for sådant denne gang slet ikke tænkt herpå og endog selv foreslået det, som de konservative nu var betænkelige ved) – dels var betænkelighederne rettede på vedtagelsens udenrigske indhold. De opgav imidlertid hurtigt over for Scavenius' modstand at få direkte henvisning til fredskongressen og mod fælles modstand af Scavenius og Venstre. Ændring af 2. punkt mod ejderagitationen. Schovelin afslørede sig som ven eller i alt fald ikke som modstander af at få tyske. Han kunne ikke være enig i, at dette ikke i visse tilfælde kunne »stemme med det danske folks ønske og følelse« og slet ikke mod dets interesse (!!!). Alligevel opgav han hurtigt her og foreslog en anden formulering af sidste punkt. En redaktionskomité

nedsattes: De fire ministre fra i går, Niels Neergaard, Trier, Stauning, Schovelin og Karstensen. (Piper og Joh. Knudsen har åbenbart ønsket deres kritikere sat til arbejdet).

Den endelige formulering fremgår af den skete vedtagelse; i konvolutten ligger Schovelins sidste udkast nedskrevet efter vore overvejelser, og den rettelse jeg til sidst gav det. Han var meget henrykt over denne: »Det var fikst«. Da den af os udtrykte tanke, at både *løsningen* (resultatet) og måden, hvorpå den tilvejebragtes, skulle ske på en sådan måde, at der ikke voldtes skade til nogen side, fik en endnu mere præcis form end oprindelig, kan man jo godt unde ham tilfredsheden. Deres mening har været, at der i sætningen »bør ske« eller »bør søges tilvejebragt« lå en tilkendegivelse af, at vi ikke *måtte* støde Tyskland. De har ikke bemærket, at formuleringen i alt fald lige så stærkt afskar en form, der mishagede ententen. Men i øvrigt var hensigten selvfølgelig kun at gøre, hvad der stod i vor magt for at sikre os en løsning i forståelse til begge sider. Men de er hypnotiserede af det øjeblikkelige hensyn til ententen og tænker ikke på, at vort varige naboforhold er og bliver Tyskland.

Kl. 7 genoptoges mødet i fællessalen. Det blev kort. Scavenius oplæste og anbefalede vedtagelsen. Pedersen-Nyskov lod afstemme. Da han ville proklamere enstemmighed, viste det sig, at *Nordby* havde overhørt opfordringen til dem, der ville stemme imod, om at rejse sig. Afstemningen genoptoges. Hele salen (også *Foss*) rejste sig for. Kun *Nordby* imod. Pedersen-Nyskov sluttede af med under hørråb at udtale sin glæde over, at rigsdagen med sådan enstemmighed havde kunnet samles i dette det vigtigste af alle spørgsmål. Og dagen, der begyndte med det konservative partis principielle modstand mod enhver vedtagelse, endte med, at de stemte for det samme, der oprindelig var foreslået. Men dette er en komisk bagatel i den betydningsfulde sag. Det vigtige er, at vor politik herhjemme nu har hele rigsdagen bag sig og kan føres med styrke. Måtte den indsats, der her blev gjort, føre til målet!

Torsdag, den 24. oktober 1918

Efterretning om, at i den tyske rigsdags møde har H. P. Hanssen talt, mens vi forhandlede i rigsdagen. Jeg priser mig lykkelig over, at jeg havde held til at drive sagen frem til afgørelse i går. I dag kunne vi vanskeligere have talt. Eller det ville have været en flov efter-tale.

(Senere indskrevet). Scavenius har meddelt, at kongen har været ubehagelig, fordi der ikke var talt med ham om formandsmødet om slesvigske sag. Scavenius havde givet kongen et hårdt tilsvær.

Fredag, den 1. november 1918

Statsråd. Kongen ledsagede Zahles fremstilling af begivenhederne på rigsdagen med en bemærkning om, at han »fordrede tillid og åbenhed, og at alle vigtige beslutninger måtte tages i fællesskab. De enkelte ministre måtte ikke handle administrativt«.

Da jeg atter på grund af Dahls sygdom måtte fungere som statsrådssekretær, blev jeg tilbage efter statsrådet for at tale om referatet. Kongen bad mig komme mandag kl. 9^{1/2}.

Jeg talte senere med Zahle, Munch og Scavenius om kongens bemærkning. Munch mente, at den var udtryk for nogle tågede forestillinger om, at alting skulle i statsråd. Jeg, at den gik på hans misfornøjelse over ikke at have været underrettet om formandsmødet og hans faktiske enighed med Foss og flere. Scavenius fortalte herom på ny, at kongens forhåbninger m. h. til at få mere på ny havde givet sig udslag. Han tror, som Scavenius bemærkede, at når kejseren falder – hvad han antager – så vil fyrsteproletariatet i Tyskland få bedre kår. Og så skulle der altså også blive et stykke Tyskland til ham. Det er usaligt, at alle slags danske dumheder har så let ved at nå frem til ham. Men samtidig er han stadig meget ængstelig over naboskabet.

Mandag, den 4. november 1918

Kl. 9^{1/2} hos kongen med statsrådsreferatet. Om det første stykke sagde kongen, at han havde stærkere pointeret, at de enkelte ministre ikke burde handle på egen hånd (hvad de som bekendt ikke gør) og brugt nogle uforståelige vendinger om, at Scavenius havde talt med den tyske gesandt! Det var altså dette! Kongen gjorde atter her en bemærkning, der bekræfter Scavenius' udtalelse om hans tro på, at småfyrsterne i Tyskland vil få mere at sige, hvis kejseren falder. Svogeren i Mecklenburg havde ved krigens udbrud været ganske uvidende herom. Det var dog urimeligt. Kongen af Würtemberg havde misundt ham, der havde holdt sig land uden for krigen. Nu blev det nok til et forbund, hvor alle mødtes ved en befuldmægtiget, og ingen beslutning kunne tages, uden at de havde været hjemme igen hos regenterne. Måske skulle den ældste fyrste være kejser – hvad Bismarck oprindeligt havde ønsket.

Forinden jeg gik til mandagsfrokosten¹, gik jeg op til Andersen for at tale med ham om Thorvald Jørgensens kobbertag. Han var til min overraskelse nu meget uvillig heroverfor, og udviklede derefter på ny i en

1. Med Zahle, Scavenius og Heilbuth (»frokostherrerne«) hos Heilbuth i Havnegade.

lang forklaring alle sine anskuelser. Han var meget nedtrykt over, at Scavenius ikke mere havde samme tillid til ham som før. Han har ikke villet være med til den fornuftige Slesvig-udtalelse, og Scavenius mener, han giver kongen dårlige råd her. Han var ked over, at han ikke var blevet underrettet om den slesvigske adresse, inden arbejdet var iværksat, da der var nogle vendinger om brobygning, som på engelsk-fransk side ville være ildesete. – I øvrigt var han ganske enig i, hvad vi burde tilstræbe: Kun de danske! De andre planer var vanvittige. Han havde over for alle engelske politikere modarbejdet dem. Han havde fået H. V. Clausens tilladelse til at oversætte hans afhandling om det slesvigske spørgsmål og sendt den til England.

Hos Heilbuth, hvor Scavenius, Zahle, Munch var, refererede jeg de to samtaler. Scavenius meget fortørnet over kongen. Ville beklage sig hos ham. Enig heri, men tilrådede ham at tale med Andersen og genoprette forholdet, da Andersen utvivlsomt gerne ville dette.

Onsdag, den 6. november 1918

Kl. 5 samtale med Wenzel Neergaard, der kom fra stående landbrugsudvalg for at tale om nødvendigheden af at arbejde med kommende års kornlovgivning, da navnlig Madsen-Mygdal havde tilrådet at lade være at arbejde på sagen foreløbig. Wenzel Neergaard var dog for at gå i gang, da højst sandsynligt, at vi ikke helt kunne undvære den. Jeg bekræftede, at jeg så ganske på sagen som han. Muligt at vi ville få tilstrækkelige tilførsler udefra til normal drift. Muligt at landbruget også ville få brug for en statspris.

Om aftenen hos Vilhelm Nielsen til en lille bridge. Fra »Politiken« fik V. Nielsen meddelelse om oprørsbevægelse i Kiel og Hamborg af meget foruroligende art.

Torsdag, den 7. november 1918

Kl. 10 hos Zahle, Munch, Scavenius og jeg med Jöhnke, Ulrich og Schrøder. Munch meddelte, at på grund af efterretninger fra Slesvig og Holsten er »Gejser« gået til Kolding, »Heimdal« til Fåborg. Vi drøftede afsendelse af vagtstyrker til Lolland-Falster og forøgelse af grænsevagten. Tropper bør rykkes nærmere. Endvidere spørgsmålet om snarest mulig formindskelse af sikringsstyrken, da de ældre af indkaldelsens lediggang udtrættede soldater næppe heller her betegner en sikkerhed. Endvidere en sikring af våbenbeholdninger mod angreb. General Ulrich nævner fjernelse af gevæ-

rernes bundstykke som det bedste middel. Endelig forhandlede om russerne. De i Horserød kan vi stadig ikke blive af med, da et skib, der er lovet sendt til afhentning, foreløbig ligger i Stettin. Scavenius meddeler, at han ville beordre gesandten i Petrograd til at rejse, da der intet mere kan siges at være for ham, og forbliven er farlig – også fordi den vanskeliggør vore forholdsregler mod russerne her. Zahle meddeler, at politiet har givet privat tilhold om at standse alt våbensalg. Vi drøftede standsning af rubelkøb for at hindre bolchevikernes anvendelse af deres store seddelbeholdninger. Bankerne skal tilkaldes.

Kl. 3 møde i udenrigsministeriet om gødning-korn. Svar til Norge affattedes. (Til stede: Scavenius, jeg, Martensen-Larsen, Styhr, Sonne, Anders Nielsen, N. Frederiksen, Otto Petersen, Foss.)

(Munch tog senere på dagen til kongen og udsendte derefter om aftenen fra Zahle, hvor han og jeg drøftede stillingen, kort redegørelse for de trufne forholdsregler).

Scavenius meddelte, efter at de andre var gået, at han havde været hos kongen og bebrejdet denne hans statsrådsudtalelse og den fortolkning, han havde givet den over for mig. Endvidere havde han talt med Andersen, der besvor sin velsindethed og absolut ville tale med kongen.

Fredag, den 8. november 1918

Kl. 2 ministermøde. Forhåndsmeddelelse fra politimester Gad og en kaptajn (hvis referat senere viste sig meget overdrevet) om syndikalismøde foregående nat på Frederiksberg, der bebudede revolution, angreb på våbenbeholdninger osv. Forhandling om forholdsregler vedrørende mødet, som Stauning tilråder ikke at forbyde. Jeg tilråder at vente til i morgen med beslutning. Hvis socialdemokraterne mener, at ikke-forbud er bedste taktik, bør de følges. Sagen udskødes. Munch refererer de tagne forholdsregler vedrørende grænsebevogtning. Zahle vedrørende russerne. Geværforholdsregler (bundstykker) og ammunitionssikring gennemføres.

Efter nogen diskussion enig om, at såfremt indkaldelse til jysk grænsevagt må ske, bør det være jyder og ikke afdelinger herfra, hvad jyderne frygter, Munch vil gerne have.

Om aftenen det under roligere forhold forberedte selskab for Henrik Dedichen. Præget af de rystende efterretninger om udviklingen i Tyskland og kejserens forestående abdikation.

Lørdag, den 9. november 1918

Kl. 10^{1/2} møde om mælkeordning.

Kl. 2 ministermøde. Rapporter fra syndikalismødet forelå nu. Ingen anledning til at foretaget noget med hensyn til offentligt møde. Enighed om ikke at skride ind og give politiet og militæret besked om tilbageholdenhed.

Munch meddelte, at general Wolff nu selv var af den anskuelse, at »Sikringsstyrken« burde »mærke våbenstilstanden« og altså hjemsendelse finde sted af ældre årgange, så snart den var indtrådt.

Med hensyn til indkaldelser i Jylland mente Munch, at de burde ske, såfremt begivenheder i Sønderjylland antog farlig karakter, hvis ængstelse hos befolkningen på vor side af grænsen krævede det, eller hvis militæret mente, at det ikke kunne løse opgaven med den nuværende styrke. Billiget af alle.

Om aftenen selskab hos Zahle. Abdikationen, den republikanske bevægelse, Bajern, Braunschweig, osv. Eberts regering.

Søndag, den 10. november 1918

Scavenius meddelte telefonisk, at hans samtale med H. N. Andersen havde ført til, at denne ønskede at tilvejebringe forsoning mellem kongen og Scavenius. Kongen sendte derfor nu bil efter Scavenius. H. N. Andersen havde nævnt, at han burde have referatet med. Da dette var hos statsrådssekretær Dahl, sagde jeg, at jeg havde kladde. Scavenius kom for at hente denne.

I løbet af aftenen kom meddelelsen om våbenstilstandsbetingelserne, den fortsatte opløsning i Tyskland og om kejserfamiliens flugt til Holland. Tragisk, tragisk.

Om eftermiddagen telefonerede Zahle fra sin svigermoder, der har lejlighed ud til Grønttorvet, at han havde set på syndikalismødet. Det havde været roligt uden synderlig interesse fra tilhørerne. Resolution forlanger de tre førere løsladt inden mandag middag. Ellers møde på onsdag igen for at beslutte generalstrejke.

Munch telefonerede, at ingen af de 3 betingelser for jysk indkaldelse efter indberetning forelå.

Jeg skrev første udkast til nogle grundlovsændringer og deres begrundelse (Slesvigerne og demokratiske udvikling).

Anmodede Vedel om at fremme arbejdstid, natarbejdets afskaffelse.

Mandag, den 11. november 1918

10¹/₂ statsråd. Forinden meddelte Munch, at der var opsnapet trådløs depeche fra Foch til Paris om, at våbenstilstand var underskrevet kl. 5

og trådte i kraft kl. 11. Ligeledes havde marinen opsnappet et trådløst telegram, som lineskibet »Strasbourg« lå og telegraferede om med protest mod våbenstilstand fra skibets soldaterråd, opfordring til kamp og ordre til 100 undervandsbåde til at møde i Sassnitz.

I statsrådet gjorde Munch rede for militære beslutninger – hjemsendelse og optagelse af minerne. (Det skulle altså virkelig ske efter 4¹/₂ års forløb, fjernelse af den minespærring, der under så megen bekymring dannede udgangspunktet for hele vor neutralitetspolitik, og som altså nu har stået sin kritiske prøve). Kongen gav tilslutning og sagde, at han ligesom ved foranstaltningens foretagelse ville sende et telegram til kong Georg med tak for forståelse.

Kl. 4 ordnede jeg med Einar Cohn, Møllgaard, Martensen-Larsen og Haugen-Johansen tillægsbrødrationeringen, der skulle sikre hovedstaden tilstrækkeligt i den betænkelige sidste del af november m. m.

Tirsdag, den 12. november 1918

Om formiddagen talte Munch, Zahle og jeg om stillingen, der ved den nye rivende udvikling i Tyskland har fået en særlig ængstelig karakter. Enige om, at det er bedst at søge en del reformlove i nøje tilknytning til stillingen og ikke sætte noget i bevægelse derudover, men søge at holde ligevægten. Under samtalen kom Stauning. Han syntes noget ængstelig m. h. til morgendagens syndikalistdemonstration og strejkeforsøg. Mente det rigtigt, at socialdemokraterne mødte frem med nogle krav. Jeg tilrådede, at det var ham, der i ministeriet fremsatte ønsker, som vi gav tilslutning, for at hans stilling kunne styrkes, og bad ham overveje, hvad der kunne være tale om. Munch nævnte, at han i finansudvalget havde på forespørgsel sagt, at han ikke mente, at afskaffelse af krigsretter burde ske som panikforanstaltning ved, at ministeriet tog spørgsmålet ud af den kommission, der behandlede det. Men kommissionen kunne jo hurtigt give en principiel indstilling. Vi aftalte at mødes kl. 5.

Ved 1-tiden kom Foss og nævnede, at Norge ønskede almindelig vareudvekslingskonference udsat til januar, men nu forhandling om korn i Norge. Foss havde personlig svaret, at dette næppe var hensigtsmæssigt. Endvidere forelå begæring fra Finland om at reddes fra hungersnød ved lån af 6000 tdr. korn. Fra Hamborg forelå fra konsul Lassen telegram til Dessau, om man ikke kunne danne hjælpekomité for at redde dem fra hungersnød. Foss havde til Dessau sagt, at det måtte ske gennem regeringen, hvad han straks burde sige Lassen. Foss spurgte, om vi ikke hos ententen kunne foreslå at fritages for Norge-leveringer for at i stedet for

have de 100.000 til rådighed til tysk og finsk brug. Etatsråd Andersen havde ment, at det var sandsynligt, ententen ville være velvillig deroverfor.

Kl. 1^{1/2} møde med partiformændene + Berntsen og Niels Neergaard. Munch gjorde rede for militære beslutninger. Zahle for foranstaltninger mod uroligheder. Niels Neergaard spurgte, om vi ikke snart kunne afbryde med bolsjevikkerne i Rusland. Under Niels Neergaards udvikling blev Munch kaldt ud, fordi general Wolff havde noget at meddele vedrørende soldaterne, der vakte hans bekymring. Scavenius mente, at ikke Hollands og Schweiz' stilling (meddelelse om, at de havde afbrudt forbindelsen), men navnlig Sverrigs var af betydning, da, hvad vi ellers foretog os, intet gjorde. Hensyn måtte tages til vore landsmænd i Rusland. Refererede, at han havde givet Sverrig besked om at holde alt klart og nævnte, at han ville telegrafisk forespørge, når han eventuelt kunne rejse. Han forhandlede med de andre nordiske riger.

Da Munch vendte tilbage, viste det sig, at referatet af Wolffs henvendelse var overdrevet. Munch havde da i søndags aftes sagt ham, at en enkelt officer havde udtalt, at officerernes opfattelse af soldaterne var urigtig [?]. Der var nogen uro, samlet navnlig om de hold, der havde været ved fangelejren i Horserød. Havde derfor bedt Wolff undersøge dette og ikke lade sig nøje med sit tidligere skøn. Nu havde Wolff foretaget undersøgelsen og meddelt, at der i årgangen 1917 var mange påvirket fra Horserød, der atter virkede uheldigt på de yngre. Wolff ville derfor sørge for, at hjemsendelse af fodfolk skete allerede i morgen tidlig.

I øvrigt forhandling om forhandlingsudvalget. Stauning ret afvisende på ny – (dog formentlig mest af taktiske grunde). Sagens afgørelse udsattes til forelæggelse for socialdemokratiske partimøde i morgen.

Ved 5-tiden kom Stauning og medbragte en meget moderat ønskeseddel, væsentlig punkter, hvorom vi på forhånd var enige. Han skulle i morgen sige, at han havde vor tilslutning til sine partifæller og derefter, hvis de besluttede at understøtte ham, lade det offentliggøre. Han var nu åbenbart mere rolig m. h. til i morgen. Adskillige fagforeninger viste stærk stemning mod strejke, endogså i nogle, der i midten af september havde bundet sig til at protestere mod fængslingerne af de tre syndikalister.

Hvordan efterretningerne om de uafhængige socialdemokraters stærke fremtræden i den tyske revolution og dens tilnærmelse til russiske forbillede vil virke på de danske arbejdere, ved dog ingen af os.

Det ventes, at engelske flåde meget snart vil være i vore farvande. Det synes, som om Niels Neergaard og I. C. venter den som en slags allieret.

Kongen har fået et nyt venligt svartelegram fra kong Georg, der er rørt over hilsenen »og godt forstår den farefulde vej, vi har måttet vandre«. Zahle meddelte telegrammet i finansudvalget.

Onsdag, den 13. november 1918

Kl. 10³/₄ hos kongen med statsrådsreferatet, der dennegang ikke indeholdt noget, der kunne give anledning til diskussion. Kongen var i usædvanlig godt lune som en stor, godmodig dreng: »At vågne i går var som at vågne fri for et tryk akkurat som dagen efter eksamen«. Han syntes alt gik så godt, talte igen om sine breve med kong Georg, var lykkelig over, at »Socialdemokraten« opfordrede til ro, syntes i sit gode humør endogså at tro, at den mecklenborgske svoger »endnu sad, hvor han sad«. De havde holdt ham frem på balkonen, og han havde lovet fri forfatning. Han synes overhovedet ikke at ængstes, hvad enten det nu er troen på kong Georg eller på de gode socialdemokrater.

I rigsdagen samtale med Scavenius om at søge opnået mere tilførsel fra Amerika. Grant-Smith var i går kommet ind på tanken om at forøge vor landbrugsproduktion for at hjælpe Tyskland mod hungersnød. Amerika ville gøre alt for, at de rolige tyskere kunne få levnedsmidler, bolchevikerne burde naturligvis ikke have. Scavenius havde betonet vanskeligheden ved således at gøre forskel inden for et folk, hvad Grant-Smith dog havde indset. I dag havde Scavenius derefter sendt Clan til Grant-Smith og nævnt, at ved overvejelse af Grant-Smiths udtalelse var Scavenius kommet til at tænke på, at vi måske kunne yde hjælp straks, såfremt vi blev fritaget for kornleveringen til Norge, som nordmændene ikke syntes at være ivrige for. Scavenius vil instruere gesandten i Washington og London om at søge udvirket tilførsler. Så snart vi havde løfter, kunne vor produktion øges.

Om aftenen samtale med Stauning og Zahle, medens Munch i partimøde udviklede vort syn på stillingen. Ønskeligt at holde alt i rolig gænge. Ikke sætte panikagtige eller voldsomme ting i bevægelse, men benytte tiden til at fremme den demokratiske udvikling. Stauning meddelte, at Socialdemokratiet ville udstede stort manifest med formaning til ro og nævne som programpunkter den række spørgsmål, vi i går havde talt om. De ønskede nu meget, at Stauning skulle overtage den del af indenrigsministeriet, jeg ved samlingsbegyndelsen havde anbefalet. Ja, de, der tidligere havde været mod al slags deltagelse i ministeriet, var nu gået længere frem og mente, at flere socialdemokratiske ministre var ønskeligt. Mødet var endt med en kompromisudtalelse om, at partiet fandt det be-

timeligt at lade en kongres afgøre spørgsmålet. Denne beslutning var ikke udtryk for ønske om flere ministre, i al fald havde mange stemt for resolutionen, der på kongressen ville tale mod ministre. Jeg sagde, at ministeriet ikke kunne sidde med en sådan usikker afgørelse. Det ville da fremtidig hænge i luften. Foreløbig enedes vi om, at »Socialdemokraten« skulle bringe manifestet, »Politiken« meddelelsen om mit ønske i september osv.

I partiet gav jeg meddelelse om den socialdemokratiske ønskeseddel, og i hvor høj grad den var let at acceptere for os. Partiet gav lov til at dets tilslutning nævnedes uden diskussion og under stor tilfredshed.

De ondartede optøjer er blevet slået hårdt ned af politiet. Arbejderne har holdt sig fjernt, så planen om generalstreike totalt mislykkedes. Mange socialdemokrater er naturligvis påvirket af disse angreb fra neden, selv om de ikke tror på nogen varig styrke deri. De ledende personligheder er også alt for ukyndige og ringe. Thøgersen er en ren komediant – ikke engang så god, at han kan skjule, at han er det.

Torsdag, den 14. november 1918

Optøjerne aftagende om formiddagen. Om aftenen i vækst. Politiet betegner dem dog som mere godartede! Nytårsspektakler! I Sverrig er man åbenbart bekymret. Fra Elmquist er kommet indtrængende anmodning om lidt mere smør for at kunne holde byernes ration (50 gram om ugen). Sonne, der bragte mig brevet, havde talt med P. M., der mente, vi var i stand dertil. Mælkemængden var igen i stigende. Han fandt vort reservelager på 35.000 dritler meget tilfredsstillende. (Senere fortalte Schrøder mig, at rådmænd Dahlberg havde sagt, at hvis de fik 2000 dritler, kunne de holde de 50 grams ration, indtil margarinen kom. Det viser, hvor små kvantiteter de famler sig igennem med.) Elmquist var ængstelig for virkningen af en nedsættelse af ugerationerne.

Jeg spurgte Stauning om ministerresolutionen. Han slog den hen. Han havde nævnt den i hovedbestyrelsen, hvor man ikke havde diskuteret den, men blot skrevet den ind i protokollen, og der hviler den. Dette kunne naturligvis være meget godt. Men engang før eller senere kan denne protokoltilførsel hentes frem og skade bedømmelsen af vor politik. Vi talte derfor om at besvare meddelelsen skriftligt. (Et udkast mellem de politiske papirer). Det blev imidlertid overflødigt, da Munch vist med rette mente, at det var bedre at sige rent ud til dem, at den nuværende situation ikke kunne bære nogen ændring i ministeriet i den antydede retning. Tilfældigvis kom han og nogle af ministeriet til at tale med Borgbjerg og Stauning. (Jeg var i arbejdsløshedsudvalg). Zahle sagde til

Stauning, at vi måtte vist give dem et brev, hvad Stauning var noget bekymret ved. Munch sagde sin mening, som Zahle tiltrådte, og Borgbjerg og Stauning spurgte, om det ikke kunne være nok, at vi således mundtlig havde afvist tanken, da vi jo kun mundtlig havde fået den refereret. Zahle mener, vi kan akkviescere dermed. Bedst dog at tænke lidt herover.

Fredag, den 15. november 1918

Foreløbig synes urolighederne standsede. Det afhænger sikkert af begivenhederne i Sverrig og Tyskland, om de skal tage fart på ny. Resolutionen om Staunings overtagelse af nogle af mine forretninger nu færdig. Under indflydelse af begivenhederne har arbejdsgivernes repræsentanter i arbejdsrådet tiltrådt det forslag om 8-timers dagen i virksomheder med kontinuerlig drift, som er udarbejdet i ministeriet! Blot for nogle dage siden var det umuligt at antage dette.

I udenrigsministeriet kl. 11 møde, hvor A. O. Andersen og Reinhard og Clan gav beretning om forhandlingerne i Amerika. De gav et kraftigt indtryk af den uhyre bestemthed, med hvilken Amerika har ført sin blokadepolitik. Tyskland skulle afspærres. Af den grund skulle det danske landbrugs produktionsevne slås til jorden. Sonne spurgte, om der ikke var mulighed for nu at få tilførsler. Scavenius udviklede, hvad der var foretaget ud fra synspunktet: Det var før en verdensopgave at udsulte Tyskland. Det kan nu blive en verdensopgave at ernære Tyskland. Måske vil man tildele os vor del af den nye opgave, som vi har haft den i den gamle.

Lørdag, den 16. november 1918

Der er nu fuldkommen ro i byen.

Søndag, den 17. november 1918

Scavenius har fra professor Friis, der er i Berlin for at tale med H. P. Hanssen, modtaget telegram om, at Hanssen i dag i Åbenrå vil give meddelelse om slesvigernes aktion i afstemningsspørgsmålet.

Ritzaus Bureau-telegrammet om mødet i Åbenrå er kommet. Afstemning i Nordslesvig er proklameret af Hanssen. Den tyske regerings tilslutning givet i brev fra Solf. Om få dage vil den danske regering blive spurgt, om den vil modtage Nordslesvig. Vælgerforeningernes tilsynsråd har med 57 st. mod 2 udtalt sig for afstemning nord for den »Hanssenske grænse«. De 2 sluttede sig til resolutionen med et forbehold vedrørende Flensborg og tilstødende distrikter.

Alt dette står i bladene i morgen. Det vil give mægtig genklang i hele

befolkningen. De yderliggåendes farlige aktion vil sikkert nu være uden nogen mulighed for at vinde frem. Nordslesvigs tilbagevenden er sikret. Større og bedre kunne begivenhederne ikke komme for os!

Mandag, den 18. november 1918

Møde i indenrigsministeriet, hvor den nye ordning med Staunings overtagelse af arbejderforholdene meddeltes embedsmændene, og Stauning præsenteredes. Jeg holdt en lille tale, som jeg efter aftale med Zahle offentliggjorde.

Onsdag, den 20. november 1918

Ministermøde, hvor forskellige loves forelæggelse – deriblandt den nye forsvarskommission – vedtoges.

Torsdag, den 21. november 1918

[Aage] Friis er kommet tilbage og har talt med Zahle og Munch. Jeg var desværre på grund af udvalgs møde forhindret. Han har talt om forberedelse til den administrative ordning ved Slesvigs tilbagevenden gennem en blandet kommission. Nævnte, at enten Zahle eller jeg måtte være formand, hvis ikke Hanssen-Nørremølle kunne indtræde i ministeriet og overtage hvervet. Tanken er interessant, hvis den er udtryk for Hanssens ønsker.

Fredag, den 22. november 1918

Kl. 10¹/₂ statsråd og om aftenen taffel. Ekshertugen af Mecklenborg og hans hustru, prinsesse Thyras datter til stede. Dronningen, der stadig ligesom kongen er optaget af, at i Mecklenborg var der ikke egentlig noget i vejen, fortalte, at hertugen havde ordnet det hele, indrømmet folket alt, hvad det ønskede, og taget en ren socialistisk regering. Men næste dag kom der besked udefra, at det ikke kunne gå, og så blev alt omstyrtet. Nu dannedes styrelsen af et 5-mands råd fra en enkelt ammunitionsfabrik. Hertugen havde til Scavenius sagt, at havde det været mecklenborgske soldater, var det ikke sket. Men der var anbragt »Ausländer« i garnisonen. »Ausländer« er formodentlig preussere. De to detroniserede har set på Bentzons villa og »Miramare« ved Vedbæk. Da deres egentlige formue ligger i statsdomæner, er de, efter hvad Krieger siger, ikke meget velhavende.

I folketingsmødet om formiddagen var Islandsloven vedtaget.

Krieger talte om statskalenderordningen for Island.

Lørdag, den 23. november 1918

Ministermøde 3^{1/2}-6. Henvendelsen fra H. P. Hanssen kommet, overbragt af gesandtskabssekretæren Kaufmann, der så meget pessimistisk på forholdene. Det gamle styre havde udleveret alt. Berlin stod foran store ernæringsvanskeligheder. Tyskland, der for kort [tid] siden holdt hele vestfronten, kunne nu ikke holde polakkerne i Posen og Schlesien stangen. De afskar nu tilførslerne til Berlin. Kamp mellem regeringssocialisterne, der tilrådede soldaterne at aflevere våbnene og gå hjem, og Liebknecht, der opfordrede dem til at beholde våbnene og »blive på gaden«.

Diskussion om besvarelse af Hanssens brev og henvendelse til de krigsførende. Munch, Scavenius og jeg fik i opdrag at redigere svarene i aften. Mandag kl. 2 møde med rigsdagens fællesudvalg.

Den engelske regering har forespurgt, om den engelske flåde kunne besøge København og anvende den som basis for besøg i Østersøen. De ville vise flaget i de baltiske lande og Finland. Scavenius har svaret, at de var velkomne, men bemærket, at vore forsyninger gjorde det nødvendigt, at de havde alt fornødent med sig.

Fra Norge og Sverrig henvendelse om at inddrage under forhandlingen i kommissionen til overvejelse af vore ønsker på fredskongressen også spørgsmålet om deltagelse i Folkenes Forbund og om vor stilling deri m. v. Sverrig har udvidet sin med Branting, idet Ewerlöf træder ud. Scavenius tilrådede at tiltræde og at udvide vor delegation, der til den nye opgave var noget svag. Vi enedes om, at Munch, der har deltaget i de nordisk-interparlamentariske forhandlinger herom, træder ind: Altså Neergaard, Munch og de to departementschefer.

Karakteristisk brev fra grev Moltke, der foreslår gesandtskabet styrket ved et bindeled med den nye regering. Anbefaler Kiefer, som »wirtschaftliches Beirat«. Diskussion herom. Enedes om at høre Kiefer. Referat, når han kommer hertil, og se tiden an. Hvis Eberts regering falder i Berlin, er Kiefer måske ikke hensigtsmæssig. Også her hjemme ville han være genstand for kritik, selv om forslaget jo er kommet fra Moltke.

Kl. 8^{1/2} hos Scavenius med Munch. Scavenius foreslog en meddelelse til Tyskland, om at vi fulgte Hanssens opfordring. En henvendelse til de allierede med fremsendelse af Åbenrå-resolutionen med meddelelse om, at vi afventede udtalelse fra de allierede om, hvorledes spørgsmålets løsning videre kunne fremmes. Og svar til Hanssen-Nørremølle, der skulle offentliggøres. Scavenius skrev udkast til de to noter. Jeg svarede til H. P. Hanssen. Munch gjorde ligeledes et udkast hertil. Medens jeg holdt mig nøje til

tonen og vendingerne i Hanssens brev, var Munchs noget mere blomstrende. Scavenius foretrak mit, og vi enedes da derom. (Udkastet i slesvigsk konvolut). I aften får bladene H. P. Hanssens henvendelse med bilag.

Søndag, den 1. december 1918

H. P. Hanssen kommer hertil tirsdag. Hærens ikke altid pålidelige efterretningsvæsen har meddelt, at Hanssen vil komme for at anmode om beskyttelse for Nordslesvig, der trues af uroligheder sydfra.

Mandag, den 2. december 1918

Kl. 11 møde i justitsministeriet. Brandes, Scavenius, Zahle, Munch og jeg på Hassing Jørgensens ønske. Han var ret bevæget over den stilling, Revisionsbanken var kommet i ved de engelske myndigheders (sortlistning på grund af transit[?]-forretning m. m.). Han tænker sig mulighed af samlet modstand fra den offentlige mening herimod. Scavenius betragtede det som udelukket, at de kunne holde mere end kort. Man havde jo også givet til kende, at man ville høre forslag fra deres side. De kræver Lamms og Fabricius' tilbagetræden. Hassing Jørgensen, der opgav sit principielle forslag, tænkte sig da at tilbyde Lamms tilbagetræden og hans (Hassing Jørgensens) overtagelse af formandsskabet. Dette frarådedes. Jeg anførte det uheldige i, at Lamm alene ofredes, hvorved på en måde det politiske accentueredes, idet Lamm er socialdemokrat, Fabricius ivrig konservativ. Forhandling skal føres med etatsråd Nørgaard, Handelsbanken, der nok er mellemmand for englænderne.

Kl. 3 møde i justitsministeriet med Zahle, Brandes, Munch, Scavenius og mig. Kl. 3 kom Friis med H. P. Hanssen. Et par timers samtale, hvorefter aftales fortsættelse om aftenen kl. 8^{1/2} hos Zahle. Hanssen skildrede de tyske tilstande; ængstelig for et sammenbrud i Berlin om 14 dage, da byen vil være uden kul og kartofler. Polakkerne har bemægtiget sig tilførselsdistrikterne østpå. I så fald fare for anarki der. På lignende måde i Hamborg, hvor de radikaleste strømninger har overhånd i den grad, at Auber (Slesvig-Holstens faktiske regent for tiden) ikke turde rejse gennem Hamborg af frygt for at blive arresteret og derfor måtte tage til Berlin med flyvemaskine. På spørgsmål om følgen for Nordslesvig af et sådant sammenbrud svarede han, at der jo var mulighed for plyndringstog mod lastautomobiler. I så fald ville det være heldigt, om engelske skibe viste sig i de nordslesvigske havne. Munch nævnede, at der var tale

om, at engelsk flåde ville gå ind i Kielerkanalen og på den måde danne et afskæringsbælte, hvad der var at foretrække.

I øvrigt lang forhandling om forberedelse af genforeningen. I Slesvig er nedsat en række af udvalg og af hovedforretningsudvalg. Vi enedes om at tilvejebringe et dansk udvalg til forberedelse, der kunne være mellemed med det slesvigske, skaffe de fornødne oplysninger fra den danske administration og forberede hele rækker af overgangs- og endelige foranstaltninger. Vi var enige om, at Krieger som formand ville være bedst. Zahle spurgte ham og kongen i morges. Som sekretær blev vi enige – efter at H. P. Hanssen havde nævnt ham – om Hammerich i Stege, der har været Zahles fuldmægtig, og som han roser for stor dygtighed. H. P. Hanssen nævnte også Stemann i indenrigsministeriet. Han vil sikkert kunne være nyttig som 2. sekretær. I øvrigt enige om Friis som medlem. H. V. Clausen nævntes. Friis var senere tvivlende, foretrak Mackeprang.

Hanssen så anspændt og anstrengt ud, men var ellers i fuld vigør, kraftig og klar som altid.

Vi talte en del om vanskelighederne ved at få valg, hvori slesvigerne kan deltage. Nødvendigheden af grundlovsændring med de deraf følgende bekræftelsesvalg og folkeafstemning inden det valg, hvori slesvigerne kan deltage. Hanssen sagde på forespørgsel, at de ønskede ubetinget hel inddeling i danske kredse, f. eks. ikke at blive en særlig landstingskreds, men del af sydlige jyske. De ville efter første valg danne en særlig gruppe med »fraktionstvang« i nordslesvigske anliggender, med fuld frihed for medlemmerne i de danske spørgsmål. Senere kunne de så slutte sig til partierne, når de havde set på forholdene med egne øjne. Meget ville jo se anderledes ud end efter de foranstaltninger, der var meddelt dem. Jeg fulgte H. P. Hanssen til hotellet. Han fortalte meget fra den tyske revolution, som han havde set på nært hold. Han havde stået på rigsdagsaltanen, da Scheidemann talte.

Onsdag, den 4. december 1918

Zahle har talt med Krieger, der svarede ja. Kongen var meget tilfreds. På fredag møde med 20 mandsudvalget, for hvem planen forelægges.

I Revisionsbankaffæren går det henimod, at Lamm ofres. Fabricius bevares – ingen heldig ordning. Men Hassing Jørgensen mener at skyldte banken at skaffe de bedst mulige kår. Foreløbig er panik undgået ved støtte udefra, navnlig fra Nationalbanken.

Torsdag, den 5. december 1918

I folketinget diskussion om militærkommissionens nedsættelse. Både Venstre og konservative går med, Asger Karstensen fremkaldte forhandling om 4.-5. august, hvorom han intet ved.

Kl. 7 fest for Hanssen-Nørremølle. Martha Ottosen eneste dame foruden fru Zahle. Af politikere: Ministrene – med undtagelse af Kr. Pedersen, der var til landboforeningsmøde, og Hassing Jørgensen, der måtte til Århus i anledning af banegården – endvidere Slengerik, Niels Petersen, Niels Frederiksen, G. Fog-Pedersen, I. C. Christensen, Niels Neergaard, Klaus Berntsen, Berg, Pedersen-Nyskov, Moesgaard-Kjeldsen, Piper, Birck, Borghjerg, Sigv. Olsen, C. C. Andersen. Fremdeles Georg Brandes, Hegermann-Lindencrone, justitiarius Gram, V. Bentzon, Aage Friis, H. V. Clausen, Mackeprang, Begtrup, Bredsdorff, Heilbuth, generaldirektør Koefoed, Schrøder, Vedel, Martensen-Larsen, Arup, H. L. Møller, departementschef Zahle osv., i alt ca. 50.

Hanssen takkede for Zahles tale i en klog og kraftig tale, der bestemt fremstillede det nordslesvigske standpunkt, den af slesvigerne foreslåede grænse, der ville give os »et Danmarks kort, hvor alt dansk igen er vort«. Vi ville ikke have et tysk spørgsmål i Danmark.

Efter bordet stenograferede fru Zahle efter Hanssens diktat talen til ofentliggørelse. Den vil være af stor virkning og gøre megen nytte over for den stadig pågående agitation for at få Mellemslesvig med. Såfremt ikke ententestatsmændene påtvinger os meningsløse og skadelige opgaver, synes der virkelig efter 100 års forløb at skulle kunne komme en virkelig løsning af det gamle mellemværende mellem tysk og dansk.

Hanssen nævnede efter bordet i samtale bl. a. med C. Hage en række tyske politikeres udtalelser selv på højdepunktet af deres sejr for at løse spørgsmålet. Bl. a. citerede han en betænkning af professor Neumann-Hofer til hans partifæller, hvori denne, der ønskede store annekationer mod øst og vest, udtalte sig for at ordne det nordslesvigske spørgsmål på en også for Danmark tilfredsstillende måde. Såfremt Danmark ved krigens begyndelse havde krævet Nordslesvig som betingelse for at bevare neutraliteten, havde man gået ind der på. Når vi ikke havde ført afpresningspolitik, skulle man ikke efter en sejr krig undlade at tilvejebringe en ordening, der kunne skaffe et godt forhold til Norden. En interessant stemningsudtalelse, selv om man vel kan tvivle både om dens rigtighed m. h. til stillingen ved krigens begyndelse og ved dens slutning efter en sejr. Sejren beruser og bringer fornuften til taushed – hvad begivenhederne nu mod vest bekræfter.

Personregister

Hvor intet nationalitetsforhold er anført, er den pågældende dansk. Som stillingsbetegnelse er sædvanligvis anvendt den, der var gældende i perioden 1914–18. Kun sådanne hverv, som har væsentlig betydning for forståelse af teksten, er medtaget.

- Abrahamsen, Albert (1865–1938) over-
telegrafist, folketingsmedlem for Højre
71, 77, 80 131, 199
- Adelswärd, Theodor (1860–1929) svensk
finansminister 1911–14 104, 111,
177
- Ahlefeldt-Laurvig, C. W. (1860–1923),
greve, udenrigsminister 1910–13 48
- Alberti, P. A. (1851–1932) tidl. justits-
minister 33 f, 36 f
- Alberti, Sophie (1846–1947) læsefor-
eningsleder 34
- Alexandra (1882–1963) hertuginde af
Mecklenburg, g. m. storhertug Fried-
rich Frantz 4. 211
- Alexandrine (1879–1952) dronning af
Danmark 64, 112, 149, 187, 211
- Ammentorp, C. E. A. (1862–1947)
amtmand 104 f
- Ammitzbøll, F. C. C. (1849–1941)
fængselsinspektør ved Vridsløselille
Forbedringshus 34
- Andersen, A. L. (1868–1915) gårdejer,
radikalt folketingsmedlem 32
- Andersen, A. O. (1875–1934) direktør i
DFDS, næstformand i fragtnævnet
159, 161, 210
- Andersen, C. C. (1849–1932) bageribe-
styrelser, formand for Socialdemokratiets
landstingsgruppe 26, 168, 191, 197
215
- Andersen, H. N. (1852–1937) etatsråd,
direktør for ØK 10, 70, 84–86, 88
92, 97, 102, 112, 124 f, 127, 137,
139, 148 f, 151, 154, 158, 171, 173 f,
179–182, 188, 202 f, 204 f 207
- Andersen, Jens (1857–1932) bygmester,
radikalt folketingsmedlem 32, 44,
130
- Andersen, P. O. A. (1862–1929) stats-
gældsdirektør 168
- Arboe Rasmussen, N. P. (1866–1944)
sognepræst 11, 137
- Arenholdt, Julie (1873–1952) fabriksin-
spektør 161
- Arnesen-Kall, H. (1867–1939) kaptajn,
adjutant hos kongen 1912–15 91
- Arnorsson, Einar (1880–1955) islandsk
jurist og politiker, minister 1915–17
11, 79, 81, 89, 96, 98, 101 f, 108
- Arup, Erik (1876–1951) departements-
chef og statsrådssekretær 1914, pro-
fessor 1916 13, 15, 18 f, 27, 123,
215
- Aubeck, Frederik (1864–1927) redaktør,
radikal politiker 89
- Auber, slesvig-holstensk politiker 213
- Ballin, Max (1865–1921) direktør for
A/S M. J. Ballin's Sønner, Garvere og
Læderfabrikanter 88
- Bang, Sophus (1866–1950) professor, dr.
med., overlæge ved Bispebjerg Hospi-
tal 135 f
- Bapst, Edmond, fransk gesandt i Køben-
havn 52, 92, 138, 163, 169, 182
- Beaucaire, synonym for Paul Fjeldgaard
40
- Begtrup, Holger (1859–1937) højskole-
forstander 215
- Benedictson, Einar, islandsk skribent
59
- Bentzon, Povl (1858–1943) etatsråd, ci-
vilingeniør, formand for Brændsels-
nævnet 1917 166
- Bentzon, Viggo (1861–1937) professor,
dr. jur., 59, 124 f, 215
- Berendsen, Ivar (1865–1939) toldinspek-
tør, radikalt folketingsmedlem 40
- Berg, Sigurd (1868–1921) redaktør, in-
denrigsminister 1905–08, medlem af

- folketinget for Venstre 1901–10, 1918–21 113, 200, 215
- Berlin, Knud (1864–1954) professor i bl a. islandsk ret, dr. jur. 89
- Bernhoft, H. A. (1869–1958) dansk gesandt i Paris. 113, 197
- Bernstorff, Johann-Heinrich von (1862–1939) greve, tysk gesandt i Washington 128
- Berntsen, Klaus (1844–1927) konseilspræsident 1910–13, folketingsmedlem for Venstre 26, 34, 48, 72, 86, 88 f, 110, 129, 144, 146, 153, 191, 194, 197, 200, 207, 215
- Berthelsen, Jørgen (1851–1922) direktør, landstingsmedlem for Venstre 91, 142
- Berthelsen, Palle (1857–1920) general-løjtnant 24 f, 69, 74 f, 101
- Bethmann Hollweg, se Hollweg, Th. Bethmann
- Birck, L. V. (1871–1933) professor, konservativt folketingsmedlem 215
- Bille, C. St. A. (1828–98) politiker, amtmand 106
- Birch, August (1862–1926) kommitteret ved fængselsvæsenets arbejdsdrift, folketingsmedlem for Venstre 91, 131
- Bismarck, Otto von (1815–98) tysk statsmand 202
- Bjørnson, Bjørn (1859–1942) skuespiller og chef for Nationalteatret i Oslo, søn af Bjørnstjerne Bjørnson 38, 109, 112
- Björnsson, Sveinn (1881–1952) islandsk jurist, politiker, leder af Altinget, blev senere Islands første præsident 79, 81, 102
- Black, Clara (1875–1945) cand. polit., arbejdsloshedsinspektør 67, 75, 165 177
- Blankenstein, hollandsk journalist, dr. 124
- Borgbjerg, F. J. (1866–1936), socialdemokratisk medlem af folketinget 29 f, 39, 72, 82, 84, 86, 91, 113, 125, 143, 173, 177, 181, 184–87, 189, 191, 209 f, 215
- Bourgeois, Léon Victor Auguste (1851–1925) fransk politiker 40
- Brandes, Edvard (1847–1931) (finansminister 4, 11, 14, 17, 19–22, 24–27, 29, 32, 35 f, 42, 44, 48 f, 51, 56 f, 59 f, 68 f, 71, 73–79, 81–83, 89, 93, 96, 98, 100 f, 103, 105, 107, 109 f, 115 f, 118 f, 121, 124, 129, 132 f, 135 f, 138, 142, 144, 146, 152, 154, 160, 163, 168, 171, 174, 176 f, 182 f, 188 f, 191, 194, 196–99, 213, 215
- Brandes, Elise (1873–1918) billedhugger g. m. Edv. Brandes 136, 183, 189
- Brandes, Georg (1842–1927) litteraturhistoriker 40, 111, 215
- Branner, Hans (f. 1942) politolog 24
- Branting, Hjalmar (1860–1925) svensk politiker, formand for Socialdemokratiet 92, 177, 192, 213
- Bredsdorff, Thomas (1868–1922) højskoleforstander 33, 215
- Breitscheid, Rudolf (1874–1944) tysk socialdemokratisk politiker, 29 f, 38 f
- Briand, Aristide (1862–1932) fransk konseilspræsident 1915–17 138, 161
- Broberg, Lauritz P. (1859–1937) direktør for FDB, næstformand i Andelsudvalget, fhv. landstingsmedlem for Venstre 150 f, 174
- Brockdorff-Rantzau, Ulrich von (1869–1929) tysk gesandt i København 14, 19–25, 29 f, 32, 34–36, 42, 73, 77, 79 f, 83, 86, 96, 102, 111 f, 116 f, 120, 133 f, 138, 140–42, 146, 151–52, 154, 158, 165, 169, 175 f, 181, 184, 188, 202
- Brockenhuus-Schack, Frands, se Schack
- Brorsen, Søren (1875–1961) gårdejer, folketingsmedlem for Venstre 73
- Brun, Constantin (1860–1945) dansk gesandt i Washington 107, 112, 124, 127, 128
- Busck-Nielsen, Gunni (1878–1961) departementschef i handelsministeriet 160
- Buxhöveden, C. von, russisk gesandt i København 52, 92–94
- Byrdal, H. C. V. (1875–1966) overretssagfører 34
- Cambon, Jules (1845–1935) generalsekretær i det franske udenrigsministerium 1915–19 113
- Carlsen, Vilh. (1850–1914) stifter og redaktør af venstrebladet Vendsyssel Tidende 92

- Carstens, Axel (1847–1927) tandlæge 90
- Castberg, Johan (1862–1926) norsk politiker, handels- og socialminister 1913–14 i ministeriet Gunnar Knudsen 92, 168
- Castenskiold, Henrik Grevenkop- (1862–1921) gesandt i London 56, 65, 70 113
- Cavling, Henrik (1858–1933) redaktør af Politiken 52, 109, 112, 124, 142, 175
- Cecilie (1886–1954) hertuginde af Mecklenburg, gift med kronprins Wilhelm af Tyskland 112
- Christensen, Alfred (1854–1943) overretssagfører, radikalt folketingsmedlem 33, 138
- Christensen, Carl Jørgen (1857–1921) tandlæge, professor 91
- Christensen, J. C. (1856–1930) Venstres formand, fhv. konseilspræsident, 9, 11, 14, 26–28, 31, 34, 38, 44, 48, 51, 57, 60, 70, 76, 78, 81 f, 84, 86 f, 91–93, 96, 98, 101, 111, 113, 116, 118 f, 122, 127, 129 f, 133 f, 139–141, 144–46, 148, 153, 154, 156, 159, 166 f, 173, 178 f, 185–87, 191 f, 194 f, 197–200, 207, 215
- Christensen, Poul (1854–1935) husmand, landbrugsminister 1909–10, radikalt folketingsmedlem 32, 97, 138, 144
- Christian 10. (1870–1947), Danmarks konge 1912–47, 9, 15–20, 22 f, 27 f, 30–32, 35 f, 41, 46–49, 51, 53–55, 58–60, 64, 67–70, 73–75, 78, 83, 85–89, 91–96, 100, 102, 104–07, 112, 114, 116, 120, 125, 129, 134–36, 138 f, 143, 151, 157, 163, 65 f, 173–f, 179–81, 184–89, 196, 201–06, 208, 214
- Christiansen, Chr. (1865–1919) snedker, forretningsfører for Socialdemokraten, medlem af borgerrepræsentationen og landstingsmedlem 72, 167 f, 175
- Christmas-Dirckinck-Holmfeld, Walter (1861–1924) kaptajn, forfatter 171
- Churchill, Winston (1874–1965) britisk statsmand, marineminister 1911–15 84, 92
- Clan, M. J. C. T. (1866–1932) departementschef i udenrigsministeriet 56, 57, 64 f, 71, 149, 208, 210, 212
- Clausen, C. C. (1863–1937) direktør i Privatbanken, formand for Grosserer-Societetets Komité og for Den danske Handelsstands Fællerepræsentation fra 1915. 112, 118, 159, 173 f, 182
- Clausen, H. V. (1861–1937) historiker 91, 193, 195, 203, 214 f
- Clausen, Julius (1868–1951) bibliotekar, forfatter 176
- Cohen, Just (1858–1919) varemægler, radikal kommunalpolitiker, 66 f, 72, 130, 132, 146 f, 160, 162
- Cohn, Einar (1885–1969) fuldmægtig i Statistisk departement, leder af ernæringskort-administrationen 1916 10, 61, 157, 160, 179, 206
- Cold, C. M. T. (1863–1934) direktør for DFDS, formand for fragtnævnet 1916 125, 127, 131, 139–41, 148–51, 158, 161, 164, 171, 173 f, 182
- Cold, Frederik (1868–1943) kaptajn i flåden, adjutant hos kongen 60
- Colding, Peter (1855–1923) konsul, formand for Danske Korn- og Foderstof-Importørers Fællesorganisation 174
- Collin, Ionas (1877–1938) dr. med. 195
- Cour, Vilhelm la (f. 1883) historiker 195
- Dagmar (1847–1928) enkekejserinde af Rusland 23, 85
- Dahl, Frantz (1869–1937) departementschef og statsrådssekretær, dr. jur. 10, 123, 202, 205
- Dahlberg, Knut (1877–1949) svensk rådmand, landbrugsminister 1917 209
- Dalsgaard, Jens Peter (1853–1923) hypoteksbankdirektør 155, 156
- Damgaard, Holger, pressefotograf 4
- Damm, Einar L. (1872–1932) direktør i Københavns Handelsbank 37
- Danneskiold-Samsøe, Aage (1886–1945) lensgreve 84
- Daugaard-Jensen, J. (1871–1938) direktør for Grønlandsstyrelsen 123, 162
- Dedichen, Henrik (1863–1935) psykiater, Line Rodes bror 204
- Dessau, Benny (1868–1937) direktør for A/S De forenede Bryggerier, formand

- for Bryggerforeningen 160, 162, 167 f, 178, 206
- Dessau, Martin (1865–1919) etatsråd, direktør for Burmeister og Wain 65
- Douglas, Ludvig (1849–1916) konservativ svensk politiker, udenrigsminister 1895–99 104
- Drechsel, Ernst (1858–1932) kgl. borgmester i Århus 105 f
- Dreyer, C. V. J. (1845–1934) stiftamtmand 104
- Ebert, Friedrich (1871–1925) tysk socialdemokratisk rigskansler 1918 205, 212
- Egan, Maurice (1852–1924) amerikansk gesandt i København 118, 121, 134 f, 138 f, 196
- Eggerz, Sigurdur P. (1875–1946) islandsk politiker, Selvstændighedspartiet, minister for Island 1914 og 1917 11, 41 f, 44, 46, 48–52, 57, 59, 79, 88
- Ellinger, H. O. G. (1857–1947) professor, folketingsmedlem for Højre 69, 71, 77, 80, 85, 98, 121, 127
- Elmqvist, Henning (1871–1933) generaldirektør for den svenske socialstyrelse 209
- Engelsen, Valdemar (1876–1936) bog- og papirhandler 157
- Erlandsen, Alfred (1878–1918) professor, dr. med. 161
- Ernst August (1887–1953) hertug af Braunschweig, søn af prinsesse Thyra, hertuginde af Cumberland, Christian 9's datter 41
- Erzberger, Matthias (1875–1921) tysk katolsk politiker, tilhørende Centrumspartiet 29, 38 f
- Espersen, C. N. (1877–1938) frugthandler, medlem af Københavns radikale venstreforenings hovedbestyrelse 154
- Ewerlöf, Oskar Anton Herman (1876–1934) svensk diplomat, leder af den svenske stats handelskommission 1915–17 120 f, 212
- Eyde, Samuel (Sam) (1866–1940) norsk ingeniør og opfinder 153, 161
- Fabricius, Chr. (1875–1940) bankdirektør 213 f
- Fabricius, Knud (1875–1967) professor i historie 10
- Federspiel, Holger (1868–1934) dr. jur., Grosserer-Societetets repræsentant i London 10, 67
- Fenger, H. M. (1850–1930) provst, kgl. konfessionarius 105 f
- Fink, Troels (f. 1912), historiker, 33
- Fisher, John A. (1841–1920) britisk admiral, 1. admiralitetslord 85, 92
- Fjeldgaard, Paul, forfatter 40
- Foch, Ferdinand (1851–1929) fransk feltherre 205
- Fog-Petersen, Gunnar (1881–1939) redaktør, radikalt folketingsmedlem 215
- Fog-Petersen, Johs. (1879–1966) redaktør, præst, radikalt folketingsmedlem 189
- Foss, Alex. (1858–1925), ingeniør, fabrikant, folketingsmedlem for Højre fra dec. 1915, medlem af Den overordentlige Kommission 10, 112, 118, 150, 154, 157, 159, 173, 174, 199–201, 204, 206
- Frederik 8. (1843–1912) Danmarks konge 1906–12 48
- Frederik (9.) (1899–1972) kronprins 1912–47, konge 1947–72 70, 149, 157
- Frederiksen, amerikansk fabriksleder 99
- Frederiksen, Niels (1874–1951) husmand, formand for de sjællandske husmandsforeninger, radikalt folketingsmedlem, medlem af Den Overordentlige Kommission 65, 143, 150 f, 170, 204, 215
- Friedrich Franz (1882–1945) Storhertug af Mecklenburg-Schwerin 1897–1918, dronning Alexandrines bror 64, 202, 208, 211
- Friis, M. P. (1857–1944) overformynder, marts 1916 formand for Den Overordentlige Kommission 101, 140 f 143 f, 147, 152, 155, 160, 167, 178, 183
- Friis, Aage (1870–1949) professor i historie 29, 38 f, 91, 104, 192, 195, 198, 210 f, 213–15
- Frijs, Mogens (1849–1923) lensgreve, konservativt landstingsmedlem 22,

- 25, 28, 58, 82, 98, 100 f, 103, 115, 118 f, 129 f, 177, 184–87
- Fussing, Thorkil (1874–1930) direktør for fængselsvæsnet 34, 36
- Gad, Niels Aage (1859–1931) dommer i Frederiksberg birk
- Gad, Theodor (1858–1917) byfoged i Helsingør 106
- Garde, Thomas Vilhelm (1859–1926) kommandør, chef for 2. eskadre 24, 35
- Georg 5. (1865–1936) britisk konge 1910–36 28, 188, 206, 208
- Georg (1869–1957) prins af Grækenland og Danmark, yngste søn af kong Georg d. 1. af Grækenland 36
- Glahn, Kai (1875–1925) kontorchef i kirke- og undervisningsministeriet 123
- Glückstadt, Emil R. (1875–1923) etatsråd, direktør for Landmandsbanken 50, 124, 134
- Godskesen, Marius (1861–1937) overretssagfører, konservativt landstingsmedlem 142
- Gram, P. P. (1859–1923) murermester, rådmand 72
- Gram, R. S. (1857–1936) højesteretspræsident, dr. jur. 215
- Grant-Smith, U. legationssekretær ved den amerikanske legation i København 208
- Grevenkop-Castenskiöld, H. se Castenskiöld
- Grey, Albert H. G. (1851–1917) earl, fætter til den engelske udenrigsminister Edward Grey, liberal imperiepolitiker, formand for the British Bank of Northern Commerce, som Landmandsbanken var medejer af 70, 92
- Grey, Sir Edward (1862–1933) britisk udenrigsminister 1905–16 53, 84, 86, 88, 92
- Gustav 5. (1858–1950) konge af Sverige 1907–50 53, 55, 58, 61 f, 90, 100, 143
- Günther, E. A. (1850–1927) svensk gesandt i København 61, 120, 132, 134
- Gørtz, J. V. C. (1852–1939), kommanderende general 22, 24–26, 28, 38, 68 f, 71 f, 74, 101, 174
- Hafstein, Hannes (1861–1922) islandsk digter og politiker, minister 1912–14 11, 41, 46, 51, 68, 75, 78 f, 87–89
- Hage, Alfred (1843–1922) kammerherre, godsejer, landbrugsminister 1897–1900, kongevalgt landstingsmedlem for Højre 60, 82
- Hage, Christopher (1848–1930) finansminister 1901–05, formand for Den overordentlige Kommission 1914–1916, handelsminister 1916 11, 68, 132, 135 f, 138, 158, 160, 168, 170, 215
- Hage, C. F. (1877–1947) godsejer, hofjægermester 60
- Hage, Hother (1853–1939) direktør, formand for den midlertidige kommunale lånekasse 155
- Hagemann, G. A. (1842–1916) gehejmekonferensråd, ejer af plantager på St. Croix 108
- Hagerup, G. F. (1853–1921) dr. jur. & phil., norsk gesandt i København 64
- Hald, Chr. (1864–1920) politiinspektør 150
- Hald, Jørgen (1854–1947) husejer, radikalt folketingsmedlem 32, 83
- Hall, C. C. (1812–88) konseilspræsident 24
- Hammerich, H. Aa. (1845–1915) etatsråd, folketingsmedlem for Højre 26, 35, 58, 60, 71, 78
- Hammerich, Martin (1883–1940) herredsfuldmægtig 214
- Hammarskiöld, Hjalmar (1862–1953) svensk politiker, statsminister 1914–1917 54, 61, 74, 120, 128, 133 f, 167
- Hannesson, Gudmundur, islandsk politiker 79, 82, 102
- Hannover, Emil (1864–1923) direktør for Kunstindustrimuseet 115, 119
- Hansen, fhv. premierløjtnant, våbenagent 99, 101
- Hansen, H. P. (Mariager) (1864–1936) redaktør, socialdemokratisk folketingsmedlem 30
- Hansen, H. P. (Slagelse) (1872–1953) socialdemokratisk folketingsmedlem 153

- Hansen, Johan (1861–1943) generalkon-
sul, handelsminister 1908–09, med-
lem af bestyrelsen for Nordisk Skibs-
rederforening 41, 171
- Hansen, J. A. (1867–1926) formand for
Dansk Smede- og Maskinarbejder
Forbund 162
- Hansen, J. A. (1878–1939) redaktør af
Roskilde Dagblad 130
- Hansen, Martin (1869–1927) husmand,
folketingsmedlem for Venstre 44
- Hansen, Ole (1855–1928) gårdejer,
landbrugsminister 1901–08, landstings-
medlem for Venstre 119, 142
- Hansen, Poul Emil (1855–1930) gård-
ejer, radikalt folketingsmedlem 68,
83
- Hansen, Rasmus (1857–1918) gårdejer,
folketingsmedlem i valggruppe med
Det radikale Venstre 68
- Hansen (Nørremølle) H. P. (1862–
1936) det danske mindretals repræ-
sentant i den tyske rigsdag 1906–19,
11, 39, 91 f, 94, 104, 109, 123,
192–94, 198 f, 201, 210–15
- Hassing Jørgensen J. se Jørgensen, J.
Hassing
- Hauge, C. N. (1870–1940) redaktør,
socialdemokratisk folketingsmedlem,
medlem af Den overordentlige Kom-
mission og af brændselsnævnet 70,
166
- Haugen-Johansen, Chr. (1882–1955)
chef for indenrigsministeriets extra-
ord. kontor 1915 160, 206
- Heerfordt, Christian (1871–1953) øjen-
læge, dr. med. 91 f, 134
- Hegermann-Lindenchrone, Johan (1838–
1918) Danmarks gesandt i Berlin
1902–12 48, 215
- Heilbuth, Anna Julie, f. Hoffmeyer
(1872–1950) frue, g. m. Herman Heil-
buth 50, 170
- Heilbuth, Herman (1861–1945), direk-
tør, medlem af Den overordentlige
Kommission 23, 52, 61, 66 f, 71 f,
90, 102, 111, 130, 132, 136, 140, 147,
152, 155, 160 f, 167, 170, 180, 202 f,
215
- Helweg-Larsen, Christian (1860–1934)
guvernør i Dansk Vestindien 1912–16
108, 133
- Hendriksen, Frederik (1847–1938)
xylograf 115, 119
- Henius, Emil (1868–1934) grosserer
67, 70
- Henningsen, Andreas, kaptajn 138
- Henrichsen, Erik (1865–1917) overrets-
sagfører, forfatter, venstrepolitiker
110
- Herlitz, Nils (f. 1888) svensk højrepoli-
tiker, juridisk professor 92
- Hertling, Georg von (1843–1919) tysk
katolsk centrumspolitiker, rigskansler
1917–18 188, 191
- Hey, Frederik (1857–1925) forretnings-
mand, frikonservativt landstingsmed-
lem 111, 174
- Hindenburg, Paul von (1847–1934) tysk
generalstabschef 1916–18 188
- Hiort-Lorenzen, Ingeborg, gift med
kommitteret F. P. H.–L. (1860–
1932) 113 f
- Hjort, Emil (1843–1924) grosserer 139
- Hjort, Niels (1862–1917) skoledirektør
91
- Holm, Chr. (1872–1950) adm. direktør
for Det danske Petroleumskompagni
178
- Holm, Conral (1846–1923) overretssag-
fører 120
- Holm, Hans (1871–1933) direktør for
A/S Crome og Goldschmidt 137
- Holstein-Holsteinborg, F. C. C. C.
(1856–1924) lensgreve, landstings-
medlem for Højre 1910–14 107, 115
- Holstein-Ledreborg, Josef (1874–1951)
lensgreve 60, 71
- Holstein-Ledreborg, Ludvig (1839–
1912) lensgreve, konseilspræsident
1909 60
- Hollweg, Theobald von Bethmann
(1856–1921) tysk rigskansler 48, 77,
111, 149, 169
- Hopwood, Francis John Stephens
(1860–1947) britisk embedsmand
147, 149, 179
- Hurwitz, Lise, se Rode
- Hvidberg, Niels Thorvald (1855–1915)
skoleinspektør, landstingsmedlem for
Højre 57
- Høeberg, Georg (1872–1950) kgl. kapel-
mester 158
- Høffding, Harald (1843–1931) profes-

- sor, dr. phil., præsident for dansk afdeling af Association franco-scandinave, formand for Foreningen »4S« 109, 111
- Hørup, Ellen (1871–1953) Viggo Hørups datter, journalist 45
- Hørup, Emma (1836–1923) g. m. Viggo Hørup, lærerinde 45
- Hørup, Viggo (1841–1902) politiker, journalist 45
- Haakon 7. (1872–1957) konge af Norge 1905–57 53, 58, 59
- Haarlov, V. R. (1872–1931) ekspeditionssekretær i indenrigsministeriet, amtmænd over Ringkøbing Amt i 1915 68, 177
- Haase, Hugo (1863–1919) tysk socialdemokratisk politiker 104
- Ibsen, Peter William (1862–1931) generalmajor 69
- Ihlen, Nils Claus (1855–1925) norsk udenrigsminister 1913–20 62, 73
- Ingeborg (1878–1958) prinsesse, datter af Frederik 8., g. m. prins Carl af Sverige 158
- Jackson, Hamilton, vestindisk fagforeningspolitiker 108, 113
- Jagow, Gottlieb von (1869–1935) statssekretær i det tyske udenrigsministerium 1913–16 15, 18 f, 23, 37
- Jensen, Adolf (1866–1948) departementschef i statistisk departement 39, 42, 147, 155, 157, 160, 179
- Jensen, Georg (1866–1935) billedhugger, sølvsmed 88
- Jensen, Hans (1852–1944) redaktør af Sorø Amtstidende 110, 153
- Jensen, Harald (1851–1925) redaktør af Demokraten, socialdemokratisk landstingsmedlem 59, 82, 86
- Jensen, Jens (1859–1928) borgmester i København 72, 177
- Jensen, Kristen Tovborg, se Tovborg
- Jensen, N. P. (1867–1938) amtsforvalter, medlem af folketinget for Venstre 174
- Jensen, S. P. købmand i Kalundborg 66
- Jensen-Bælum, J. H. (1850–1915) folketingsmedlem for Venstre 33 f
- Jensen-Klejs, Jørgen (1863–1947) gård-ejer, folketingsmedlem for Venstre 143, 157, 173 f
- Jensen-Nybjerg, Niels (1853–1926) gårdejer, folketingsmedlem for Venstre 69
- Jensen-Sønderup, Jens (1862–1949) gårdejer, indenrigsminister 1910–13, folketingsmedlem for Venstre 75 177
- Johannsen, Fr. (1855–1934) telefondirektør, formand for Ingeniørforeningen 153
- Johansen, A. (1868–1951) smed, hovedkasserer 177
- Johansen, Oskar (1860–1942) overretssagfører, formand for Politikens bestyrelse 103–06, 115, 136, 142
- Jonsson, Sigurdur, isl. politiker, minister 1917 11
- Jöhnke, V. (1861–1934) kommandør, direktør i marineministeriet 22, 24, 35, 38, 70, 203
- Jørgensen, Holger (1877–1946) redaktør af Vort Land 1915–19 113
- Jørgensen, Jens Hassing (1872–1952), minister for offentlige arbejder og handelsminister ad interim 11, 17, 27, 37, 53, 56, 97, 99, 124, 132, 135, 142, 166, 171, 186, 191, 213–15
- Jørgensen, Thorvald (1867–1946) arkitekt, kgl. bygningsinspektør 60, 115, 119, 158, 202
- Jørgensen, Tormod (1876–1947) forstander for Høng Højskole 183
- Karstensen, Asger (1874–1945) redaktør, konservativt medlem af folketinget 1918–20 188, 200 f, 215
- Kauffmann, Axel von (1858–1937) oberst, chef for kongens adjudantskab 31, 32
- Kauffmann, H. L. H. von (1888–1963) legationssekretær ved den danske legation i Berlin 212
- Keiser-Nielsen, Søren (1856–1926), undervisningsminister 11, 47, 50, 99, 105, 114 f, 124, 135, 140, 191, 215
- Kessler, tysk greve, sekretær ved den tyske legation i København 40
- Kidde, Aage (1888–1918) højrepolitiker, medlem af folketinget 1918 91, 199

- Kiefer, K. (1874–1946) direktør, maskintrykker, socialdemokratisk fagforeningsmand 163, 212
- Kirkeby, Anker (1884–1957) journalist ved Politiken 40, 109
- Kiær, C. F. (1859–1929) driftsbestyrer, borgerrepræsentant i Kbh. 178
- Kjer-Petersen, Ricard (1873–1953) dr. med., redaktør af Hovedstaden 195
- Klausen, K. M. (1852–1924) lærer, socialdemokratisk folketingsmedlem 59, 188–91
- Knud (f. 1900) prins af Danmark 70
- Knudsen, Gunnar (1848–1928) norsk statsminister 1913–20 92
- Knudsen, Johan (1865–1942) godsejer, konservativt folketingsmedlem 191, 195, 197 f, 200 f
- Koefoed, A. M. (1867–1940) generaldirektør for skattevæsenet 39, 42, 65 68, 136, 152, 156, 215
- Kofoed-Hansen, Otto (1854–1918) vice-admiral 22, 24–28, 35 f, 38, 46, 52
- Kongstad, Kristian (1867–1929) kunstmaler, bogtrykker 88, 90
- Konow, Henri (1862–1939) kommandør 133
- Konow, Wollert (1847–1932) norsk stortingsmedlem for partiet Venstre 73
- Konstantin I (1868–1923) græsk konge 1913–17 og 1920–22 184
- Koppel, Henrik (1871–1934) forlagsboghandler 52
- Koppel, Valdemar (1867–1949) redaktør ved Politiken 34, 50, 52, 165, 167
- Krabbe, Jon (1874–1964) kontorchef i Islands Ministerium, overretssagfører 68, 102
- Krag, Otto (1870–1953) gesandt i Oslo 56
- Kragh (Krag) Oluf Chr. (1870–1942) dr. phil., landstingsmedlem for Venstre 130
- Kriege, direktør i det tyske udenrigsministerium 53
- Krieger, A. (1858–1940) kabinetssekretær hos Christian 10. 27, 41, 46, 48–51, 59, 64, 67, 75, 78 f, 87 f, 102, 104 f, 135, 181, 186 f, 211, 214
- Kristjansson, Bjørn, isl. politiker, minister 1917 11
- Krog, Arnold (1856–1931) arkitekt, maler, kunstnerisk direktør for den kgl. porcelænsfabrik 115, 119
- Lamm, A. F. (1856–1931) vekselerer, formand f. Revisionsbankens bankråd 213 f
- Lange, Sven (1868–1930), forfatter 37
- Lansing, Robert (1864–1928) amerikansk udenrigsminister 1915–20 112, 128, 134
- Larsen, Eduard (1860–1946) dr. phil., radikalt folketingsmedlem 105 f, 114
- Larsen, Mads (1862–1938) gårdejer, radikalt folketingsmedlem 32, 83
- Larsen, P. M. (1862–1917) sognepræst, formand for Det grundvigske Præstekonvent i København 114
- Lassen, C. C. konsul, Hamborg 206
- Lassen, Julius (1847–1923) professor, dr. jur. 106
- Lassen, Marie (1864–1921) enke efter finansminister Vilhelm Lassen, udgiver af Aalborg Amtstidende 153
- Lauridsen, Magdalene (1873–1957) forstanderinde, medlem af Den Overordentlige Kommission 157
- Lauritzen, Ditlev (1859–1935) skibsreder, medlem af Den overordentlige Kommission 124, 141, 178
- Lausen, Frederik (1866–1959) direktør for Århus Oliefabrik 123
- Lerche, Christian (1868–1957) kgl. kommissarius, formand i bestyrelsen for Skandinavisk-Amerikansk Petroleum Akts. 166, 178
- Levin, Poul (1869–1929) forfatter, dr. phil. 40, 50
- Liebe, Otto (1860–1929) højesteretssagfører 66
- Liebknrecht, Karl (1871–1919) tysk socialistisk rigsdagsmedlem 212
- Lillelund, J. P. (1876–1922) gårdejer, folketingsmedlem for Venstre 44
- Lindberg, Jak. Kr. (1873–1932) direktør for arbejds- og fabrikstilsynet 147, 155, 160
- Linvald, Axel (1886–1965) historiker 94
- Ljow, Georgij (1861–1925) russisk ministerpræsident marts–juli 1917 143

- Lloyd George, David (1863–1945) britisk premierminister 1916–22 188
- Lowther, H. C. (1858–1939) britisk gesandt i København 28, 47, 53, 56, 92 f
- Lowzow, Haakon Ditlef (1854–1915) svensk forsvarsminister 1908–08, generalmajor 92
- Ludwigs, Chr. (1877–1930) biskop over Alborg Stift 114
- Lund, V. (1860–1946) dampmøller, medlem af Grosserer-Societetets Komité, medlem af Den overordentlige Kommission 39, 66–68, 71 f, 77, 130, 132, 147, 159 f, 170, 183
- Lütken, L. C. F. (1863–1918) generalmajor 33, 38
- Mackeprang, M. (1869–1959) museumsdirektør, dr. phil. 123, 214 f
- Madsen, Karl (1855–1938) direktør for Statens Museum for Kunst, dr. phil 115, 119
- Madsen-Mygdal, Thomas (1876–1943) forstander for Dalum Landbrugsskole, medlem af det stående landbrugsudvalg 150 f, 163, 182, 203
- Magnusson, Jon (1859–1926) islandsk jurist og politiker, minister 1917 11
- Marott, C. E. (1856–1940) redaktør og socialdemokratisk folketingsmedlem 30
- Marstrand, Jacob (1848–1935) borgmester for magistratens 4. afdeling 170, 175 f
- Martensen-Larsen, F.C. (1872–1935) kontorchef i Indenrigsministeriet, departementschef 1917 39, 68, 104, 141, 143 f, 147, 152 f, 155, 160, 164, 166 f, 175, 204, 206, 215
- Mathiesen, Aage Langeland (1868–1933) arkitekt, vicepræsident for FDM 150
- Melbye, Anton (1861–1929) forfatter 52
- Mebrik, Leo, russer 40
- Melsted, Bogi Th. (1860–1929) islandsk, mag. art., medstifter af og formand for Det islandske Litteratursamfund i København 52
- Meyer, J. F. (1849–1905) direktør for Københavns vej- og kloakanlæg 110
- Meyer, Ove (1885–1954) civilingeniør, direktør for Akts. Hannovers Poremetal 1913–16 110
- Michelsen, Carl (1853–1921) hof- og ordensjuvelér 88
- Michelsen, Christian (1857–1925) norsk statsminister 1905–07 92
- Miljukof, Pavel (1859–1945) russisk udenrigsminister marts–maj 1917 164
- Moesgaard-Kjeldsen, Christen (1869–1935) godsejer, radikalt folketingsmedlem 215
- Moltke, Carl (1869–1935) greve, dansk gesandt i Berlin 15 f, 18–20, 23, 37–39, 82 f, 76 f, 80, 104, 110 f, 113, 117 f, 142, 212
- Moltke, Friedrich L. E. von, preussisk politiker, overpræsident i Slesvig-Holstein 1914–18 115–117
- Moltke, Helmuth von (1848–1916) tysk generalstabschef 1906–16 29, 33, 38, 41
- Mowinckel, Johan L. (1870–1943) norsk stortingspræsident 1913–18 92
- Munch, Elna (1871–1945) cand. mag., radikal politiker, gift med P. Munch 131, 168
- Munch, P. (1870–1948) forsvarsminister 4, 9–11, 13, 15–22, 24 f, 27–30, 32, 35–38, 40, 43, 46, 48–50, 52, 55–57, 59, 64 f, 68–75 78 f 82–84 90, 93, 96, 99–101, 103–05, 107–09, 111, 114 f, 115, 119 f, 124 f, 129–32, 135–38, 140–44, 146, 152, 154, 168, 171, 173–76, 178 f, 182 f, 185 f, 188, 191, 194–98, 202–13, 215
- Munck, C. V. V. (1866–1944) chef for telegrafdirektoratets regnskabsafdeling 169
- Munthe af Morgenstjerne, Bredo von (1851–1930) norsk retslærd 172
- Märtha (1901–54) svensk prinsesse, sen. g. m. kong Olav af Norge 158
- Møldrup, J. V. (1867–1944) højesterets-sagfører 72
- Møller, Fr. (1854–1923) direktør i Statsanstalten for Livsforsikring, medlem af andelsudvalget 159
- Møller, H. L. (1861–1928) undervisningsinspektør, dr. phil, højrepolitiker 91, 215
- Møllgaard, Holger (f. 1885) professor,

- Ernæringsrådets sekretær 1917–19 206
- Mønsted, Otto (38–1916) fabrikant 123
- Nansen, Christiane (Christa) (1868–1939) g. m. Immanuel Nansen 50, 62, 123
- Nansen, Fridtjof (1861–1930) norsk polarforsker og diplomat 92
- Nansen, Immanuel (1867–1934) afdelingschef ved DSB 37, 50, 62, 123
- Nansen, Peter (1861–1918) forfatter, forlagsdirektør 37, 40, 59
- Neergaard, Niels (1854–1936) tidl. konseilspræsident, folketingsmedlem for Venstre 22, 25 f, 28, 34, 58, 78, 81, 84, 86 f, 97 f, 107, 110, 119, 125, 131, 160, 184, 191, 193–95, 197–199, 201, 207, 212, 215
- Neergaard, Wenzel (1864–1919) gods-ejer, konservativt folketingsmedlem medlem af Den overordentlige Kommission og det stående landbrugsudvalg 154, 158 f, 166, 185, 203
- Neiiendam, Michael (1895–1962) cand. theol., senere kgl. konfessionarius 120
- Nellemann, Valdemar (1864–1933) assessor i Overretten 33
- Neumann, Svend (1878–1955) kontorchef i indenrigsministeriet 1. 4. 1917 164
- Neumann-Hofer, professor, tysk politiker 215
- Nicolas Nikolaïevitch Romanov (1856–1929) storfyrste, russisk general 143
- Nielsen, Carl (1865–1931) komponist 172
- Nielsen, Chr. S. (1873–1952) direktør 71
- Nielsen, Hans (1869–1939) redaktør, folketingsmedlem for Socialdemokratiet 113
- Nielsen, Johannes (1869–1941) arbejdsmand, formand for Arbejdsmandenes Arbejdsløshedskasse 177
- Nielsen, Johs. (1870–1935) direktør for Det kgl. Teater 158
- Nielsen, Konrad (1875–1953) norsk professor i finsk-ugrisk sprogvidenskab 48
- Nielsen, P. Th. (1863–1916) gårdejer, hypotekbankdirektør, folketingsmedlem for Venstre 55, 68 f, 73, 78, 119 f, 134
- Nielsen, Sivert (1823–1904) norsk politiker 48
- Nielsen, Vilh. (1869–1964) direktør for Husmandshypotekforeningen og Husmandsbrandkassen 203
- Nielsen-Svejstrup Østergaard, Anders (1859–1928) formand for landbrugsrådet 135, 150, 204
- Nikolai 2. Alexandrovitch (1868–1918) russisk zar 1894–1917 85 f, 92, 143, 159, 163
- Nordby, Jeppe (1850–1942) gårdejer, landstingsmedlem for Højre 82, 201
- Nordentoft, Johs. (1868–1948) præst og redaktør af Hovedstaden 1913–17 31 f, 91
- Nordlien, Fr. (1854–1924) generaldirektør for telegrafvæsenet og departementschef i ministeriet for offentlige arbejder 142
- Nyrop, Kristoffer (1858–1931) professor, dr. phil 195
- Nøhr, A. H. (1858–1925) lærer, radikalt folketingsmedlem 32
- Nørgaard, Fr. (1861–1937) etatsråd, direktør for Københavns Handelsbank 195, 213
- Nørgaard, Poul (1866–1923) konsul, ejer af Randers Svineslagteri, landbrugsmedlem for Venstre, formand for Eksportudvalget 1916 149, 159
- Nørhave, Jens Peter Christensen (1854–1934) gårdejer, folketingsmedlem for Venstre 78
- Oldenburg, Valdemar (1834–1918) overpræsident 119
- Olivarius, L. H. F. de Fine (1848–1924) grosserer, medlem af kornvurderingskommissionen for København og Frederiksberg af august 1914 67 f
- Olsen, Erling (f. 1927) økonom 10
- Olsen, Frejlif (1868–1936) redaktør af Ekstrabladet 109
- Olsen, Ole (1849–1929) gårdejer, direktør, formand i bestyrelsen for De

- samvirkende danske Andelsslagterier 149, 156, 159
- Olsen, Sigvald C. C. (1854–1919) bryggeribestyrelse, socialdemokratisk folketingsmedlem 26, 197 f, 215
- Ostenfeld, Harald (1864–1934) biskop over Sjællands Stift 114
- Ottosen, Martha, f. Johansen (1866–1928) forfatterinde g. m. historikeren Johan Ottosen. Datter af den sønderjyske politiker Gustav Johannsen 215
- Paget, Ralph (1864–1940) britisk gesandt i København 140, 143, 146, 149, 156, 163–65, 168 f
- Pedersen, Jørgen (1841–1920) udgiver af Fyns Tidende, landstingsmedlem for Venstre 26, 48, 78, 87, 84, 86, 103, 107, 118, 134, 144, 150, 191, 195, 197
- Pedersen, Kristjan (1857–1927) landbrugsminister 4, 11, 15, 81, 215
- Pedersen-Annis, Lars (1846–1922) møller, radikalt folketingsmedlem 32
- Pedersen-Nyskov, Niels (1850–1922) gårdejer, folketingsmedlem for Venstre, folketingets formand 1913–22 95, 148, 201, 215
- Petersen, Eugen (1840–1930) politidirektør i København 1887–1917 110
- Petersen, J. P. (1852–1935) møller 71
- Petersen, Niels (1858–1933) overretssagfører, radikalt folketingsmedlem 215
- Petersen, Otto (1858–1923) grosserer, leder af Grosserer-Societetets Komite's kontor for dansk udenrigshandel 205
- Philip, Edith, Georg Brandes datter 40
- Philipsen, Gustav (1853–1925) boghandler, radikal rådmand 110
- Philipsen, Sally (1879–1936) maler 52
- Pinstrup, Peder P. (1861–1934) gård-ejer, folketingsmedlem for Venstre 44, 55, 73, 153, 159, 182
- Pio, Frantz (1870–1950) overretssagfører, dr. polit, sekretær for borgerrepræsentationen 72
- Piper, Emil (1856–1928) proprietær, Højres formand, landbrugmedlem 26, 45, 58, 78, 81 f, 103, 130, 142, 191, 193–95, 197–201, 215
- Pitzner, Johs. (1865–1933) bagermester 157
- Porse, Niels (1880–1969) proprietær, formand for smørekseportudvalget mv. 159
- Poulsen, Olaf (1849–1923) kgl. skuespiller 169
- Povlsen, Thorvald (1868–1942) kirkeminister 1916 11, 32, 78, 86, 114, 136–38, 144, 190 f, 215
- Raben-Levetzau, Frederik (1850–1933) greve, udenrigsminister 1905–08 119
- Rantzau, U. von Brockdorff – se Brockdorff-Rantzau
- Rasmussen, Erik (f. 1917), historiker og politolog 10
- Rasmussen, Lauritz (Laust) (1862–1941) redaktør, socialdemokratisk folketingsmedlem 185
- Rasmussen, N. P. Arboe, se Arboe Rasmussen
- Rasmussen, Poul G. (1869–1917) overretssagfører, konservativt landstingsmedlem 71, 77 f, 80, 82, 141
- Reedtz-Thott, Tage (1839–1923) lensbaron, fhv. konseilspræsident 161
- Reichmann, tysk gesandt i Stockholm 80
- Reinhard, Kay, (1871–1928) direktør for Det dansk-russiske Dampskibsselskab 139, 170, 210
- Reinhardt, Max (1873–1943) østrigsk teaterdirektør 175–177
- Ricard, Olfert (1872–1929) sognepræst 114
- Richelieu, Andreas du Plessis de (1852–1932) viceadmiral og siamesisk marineminister 1899–1902, medlem af landstinget fra 1915 for Højre 101 f
- Riis-Hansen, K. (1876–1937) kontorchef i statistisk departement 69
- Rode, Edith (1879–1956) forfatterinde, g. m. Helge Rode 62, 123
- Rode, Helge (1870–1937) forfatter, 62 f, 123
- Rode, Jørgen (f. 1902), Ove Rodes søn, sen. redaktør, cand. polyt 175
- Rode, Line, f. Dedichen (1869–1936) Ove Rodes hustru 13, 64, 91, 110, 168, 175, 178–80

- Rode, Lise (f. 1909) Ove Rodes datter, sen. gift Hurwitz 13, 62, 175 f
- Rode, Margrethe, se Vullum
- Rode, Orla (1893–1960) Ove Rodes søn, cand. polyt, sen. direktør for Politiken 62, 110, 153, 177
- Rode, Stig (f. 1896) Ove Rodes søn, stud. jur., senere højesteretsadvokat 62, 159, 179
- Rothe, W. C. (1852–1926) hofmarskal 41
- Rubin, Marcus (1854–1923) nationalbankdirektør 134, 146
- Runciman, Walter (1870–1949) britisk liberal politiker, præsident for Board of Trade 1914 84
- Rottbøll, Christian Michael (1854–1928) godsejer, konservativt landstingsmedlem, kontrolminister 1916 11, 140, 144, 148 f, 166, 173 f, 178 f, 184–87
- Rørdam, Holger (1863–1941) marine-læge, radikalt folketingsmedlem 32, 119, 172
- Rørdam, Valdemar (1872–1946) forfatter 172
- Sandbæk, Elias (1852–1918) gårdejer, folketingsmedlem for Venstre 118
- Sasonow, Sergej (1861–1927) russisk udenrigsminister 1910–16 93
- Scavenius, Erik (1877–1962) udenrigsminister 10, 11, 16, 19–32, 35 f, 39, 43 f, 46 f, 50, 52, 54–59, 61 f, 65, 70, 72–74, 76–81, 83–86, 88–95, 97, 100, 102–04, 107–09, 111–13, 116–18, 120 f, 125, 127 f, 131–34, 137 f, 140–44, 146–48, 150–52, 154, 156, 158, 161–65, 167–70, 173 f, 176 f, 180–205, 207 f, 210–13, 215
- Scavenius, Harald (1873–1939) dansk gesandt i Petrograd 1912–18 204
- Scavenius, O. C. (1875–1945) dansk gesandt i Stockholm 1912–19 29, 43 f, 58, 134
- Schack, Frands Brockenhuus – (1863–1948), greve, teaterchef 158
- Scheidemann, Philipp (1865–1939) tysk socialdemokratiske rigsdagsmand, regeringschef 1918 214
- Schlichtkrull, J. C. (1866–1945) kunstmaler 158
- Schmidt, Axel (1855–1933) grosserer, medlem af Grosserer-Societetets Komité 172
- Schmiegelow, Chr. (1859–1949) direktør i ØK, delegeret i dampskibsselskabet »Orient« 171
- Schou, Rudolf (1862–1915) etatsråd, landbrugsministeriets tilsynsførende med landbrugets udførselsforhold 67
- Schovelin, Julius (1860–1933) børskonsulent, folketingsmedlem for Højre 69, 72, 98, 172, 183, 199–201
- Schrøder, F. C. G. (1866–1936) departementschef i justitsministeriet 31 f, 65, 81, 152 f, 171, 203, 209, 215
- Siegmundfeldt, H. direktør for Dansk Svovlsyrefabrik og Superphosphatfabrik, medlem af gødningsnævnet 152
- Skovmand, Roar (f. 1908), historiker 10
- Skrumsager, H. D. Kloppenborg (1868–1930) gårdejer, sønderjysk politiker 193
- Slebsager, M. (1874–1962) skolebestyrer, direktør, folketingsmedlem for Venstre 31, 73, 188
- Slengerik, Carl (1859–1923) statsrevisor, radikalt folketingsmedlem 32, 43, 78, 83, 89, 107 f, 138, 188, 191, 197, 215
- Slomann, Herman (1860–1929) professor, dr. med. 50
- Solf, Wilhelm (1862–1936) tysk politiker, koloniminister siden 1911, udenrigsminister 1918 193, 210
- Sonne, Chr. (1859–1941) forpagter, frikonservativt landstingsmedlem 149–51, 159, 163 f, 167, 173, 182, 204, 209 f
- Stauning, Thorvald (1873–1942) Socialdemokratiets formand, folketingsmedlem, kontrolminister 1916 11, 82, 125, 143, 152, 162, 166, 168, 169 177, 179, 181, 184, 186 f, 189, 190–92, 194, 201, 204, 206–11, 215
- Staaff, Karl (1860–1915) svensk liberal politiker, statsminister 1911–14 92
- Stein, H. (1874–1944) redaktør 10
- Steining, Jørgen (f. 1911) historiker 10
- Stemann, P. C. von (1891–1966) fuldmægtig i indenrigsministeriet 214

- Sthyr, Knud S. (f. 1884) konsul, kontor-
chef i udenrigsministeriet 162, 204
- Storm-Petersen, Robert (1882–1949)
skuespiller, tegner 96
- Strackerjan, Karl Eginhard (1854–1921)
tysk journalist, grænsepolitiker 103
- Swartz, Carl (1858–1926) svensk højre-
politiker, finansminister 1906–11,
statsminister marts–oktober 1917
92, 173
- Sveinbjørnsson, Jon H. (1876–1953)
assistent i Islands Ministerium, senere
Christian 10.s kabinetssekretær for
Island 46, 59, 68
- Svendsen, Søren (1859–1934) husejer,
folketingsmedlem for Venstre 44, 78,
165
- Tage-Jensen, S. (1885–1949) politiin-
spektor 161, 166
- Tegner, Hans (1853–1932) professor og
kunstmaler 88, 158
- Thomas, Albert (1878–1932) fransk
socialdemokratisk politiker, ammuni-
tionsminister, foretog april–juni 1917
en rejse over Stockholm til Rusland
177
- Thomsen, H. (1866–1932) direktør f.
Fyens Landmandsbank, Odense 37
- Thorlaksen, islandsk ingeniør og poli-
tiker 59
- Thyra (1853–1933) hertuginde af Cum-
berland, datter af Christian 9. 41
- Thøgersen, Thøger (1885–1947) syndi-
kalistleder 209
- Torp, Carl (1855–1929) professor,
dr. jur 172
- Tovborg Jensen, Kristen (1865–1920)
gårdejer, formand for Det radikale
Venstres landsforbund 1916–20 72
- Traub, Marie Willem Frederik, hol-
landsk finansminister 1913–18 124
- Trier, Herman (1845–1925) landstings-
medlem for Det radikale Venstre 26,
60, 86, 191, 197 f, 201
- Troensegaard, Niels (1873–1961) damp-
møller 72
- Trolle, Eric (1863–1934) svensk politi-
ker, landshøvding 44, 53–55
- Ulrich, N. B. (1860–1926) generalma-
jor, direktør for krigsministeriet 22,
24, 74, 203
- Ussing, Carl (1857–1934) dr. jur.,
nationalbankdirektør 106
- Ussing, Henry (1855–1943) stiftsprovst,
dr. theol. 114
- Valdemar (1858–1939) prins af Dan-
mark 27, 36
- Wallenberg, K. A. (1853–1938), Sveriges
udenrigsminister 1914–17, 29, 54,
61 f, 80, 90, 104, 120, 128, 134
- Waltz, fransk agent 111
- Vanggaard, Jens (1875–1945) gårdejer,
folketingsmedlem for Venstre 148,
200
- Wanscher, Vilhelm (1875–1961) docent
ved Kunstakademiet 115, 119
- Warming, Jens (1873–1939) kontorchef
i statistisk departement 66
- Vedel, Axel (1859–1937) amtmand over
Præstø Amt 104
- Vedel, H. A. S. (1867–1932) departe-
mentschef i indenrigsministeriet 39,
42, 68, 205, 215
- Wedell-Wedellsborg baron 185
- Weimann, Wilhelm (1868–1942) gene-
ralkonsul, handelsminister 1909–10
59
- Vejstrup, Johannes (1870–1940) gård-
ejer, radikalt folketingsmedlem 83
- Venzelos, E. (1864–1936) græsk politi-
ker 133
- Westergaard, Jens (1866–1932) driftsbe-
styrelse, folketingsmedlem for Venstre
44
- Viale, medarbejder v. Hovedstaden 32
- Wied, Gustav (1858–1914) forfatter
37 f
- Wiehe, frk. sangerinde 96
- Wieth-Knudsen, K. A. (1878–1962)
dr. polit 33 f, 37, 45, 65
- Vigeland, Gustav (1869–1943) norsk
billedhugger 137
- Wilhelm 2. (1859–1941) tysk kejser
1888–1918 48, 85, 102, 188, 202,
204
- Wilhelm 2. (1848–1921) konge af
Württemberg 1891–1918 202
- Willumsen, J. F. 1863–1958) kunstmaler,
billedhugger 45
- Wilson, Woodrow (1856–1924) USA's

- præsident 1913–21 127, 144, 169, 192
- Wittgenstein, L. H. G. A. Sayn prins, sekretær i den tyske legation i København 40, 196 f
- Vittorio Emanuele 3. af Italien (1869–1947) konge af Italien 1900–44 90
- Witzansky, Harald (1862–1940) udgiver af København 89, 91, 113
- Wolff, E. (1856–1938) generalmajor 205, 207
- Wulff, Hertel (1878–1968) ekspeditionssekretær i finansministeriet 39 f, 42
- Wulff, Julius (1852–1924) konsulent, folketingsmedlem for Højre 69, 79, 91, 111
- Wulff, Louis (1850–1921) departementschef 69
- Vullum, Margrethe f. Lehmann (1846–1918) Ove Rodes mor 161
- Zahle, C. Th. (1866–1946) konseilspræsident 4, 11, 13, 17, 19–24, 26–28, 33–36, 40, 42, 46, 49–53, 55, 59, 61, 66, 68 f, 71 f, 75–84, 88–90, 94–96, 98, 101, 103, 105–07, 110 f, 114–16, 119, 121, 123 f, 128–32, 136–38, 140–42, 144, 146, 151, 153 f, 156 f, 161, 166 f, 169–71, 173, 176, 178, 180 f, 183–88, 190 f, 193, 195, 198 f, 202–11, 213–15
- Zahle, Herluf (1873–1941) departementschef i udenrigsministeriet 24, 32, 34 f, 61, 93, 102, 134 f, 152, 212, 215
- Zahle, Mathilde Henriette (1869–1945) rigsdagsstenograf, g. m. C. Th. Zahle 40, 215
- Zimmermann, Arthur (1864–1940) understatssekretær i Auswärtiges Amt, tysk udenrigsminister 1916–17 76, 79, 104, 154
- Yde, J. C. (1859–1937) bankdirektør, borgmester i Herning 75
- Yde, Marinus L. (1879–1947) journalist, chef for udenrigsministeriets pressebureau 142
- Aage (1885–1949) prinsesse, grevinde af Rosenborg, f. Mathilde E. F. M. Calvi di Bergolo, italiensk comtesse, gift med prins Aage 123

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE

1. *Hans H. Fussing*: Bybefolkningen 1600–1660. 125 sider. Udsolgt.
2. *Viggo Sjøqvist*: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. I. 1957. 287 sider. Udsolgt.
3. *Erik Rasmussen*: Statslånskrisen 1919. 1952. 2. opl. 1970. 125 sider. Kr. 28,75 (23,00).
4. *P. G. Lindhardt og Jørgen Swane*: To højkirke mænd. Brevveksling mellem biskopperne H. Stein og J. Swane. 1958. 604 sider. Udsolgt.
5. *Aksel Lassen*: Skæbneåret 1659. Hungersnød og pest over Sydvestdanmark. 1958. 169 sider og 18 plancher. Udsolgt.
6. *Troels Fink*: Spillet om dansk neutralitet 1905–1909. L. C. F. Lütken og dansk udenrigs- og forsvarspolitik. 1959. 2. opl. 1970. 343 sider og 4 plancher. Udsolgt.
7. *Kristian Hvidt*: Venstre og forsvarssagen 1860–1901. 1960. 2. opl. 1971. 220 sider, illustreret. Kr. 46,00 (41,40).
8. *Vagn Dybdahl og Birgit Nüchel Thomsen* (udg.): M. P. Bruuns dagbog 1856–74. 1961. XXXXI + 312 sider, illustreret. Kr. 19,90 (14,70).
9. *Troels Fink*: Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894–1905. 1961. 2. opl. 1969. 254 sider, illustreret. Udsolgt.
10. *V. Sjøqvist*: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. II. 1962. 388 sider, illustreret. Udsolgt.
11. *Gunnar Sandfeld*: Thalia i provinsen. Dansk provinsteater 1870–1920 med særligt henblik på Jylland. 1962. 401 sider, illustreret. Udsolgt.
12. *Aa. Rasch*: Niels Ryberg 1725–1804. Fra bondebrug til handelsfyrste. 1964. 432 sider, illustreret. Kr. 32,70 (25,30).
13. *Aksel Lassen*: Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645–1960. 565 sider. Udsolgt.
14. For jysk og for dansk historie. Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur 1866–1966. 1966. 147 sider, illustreret. Kr. 20,75 (16,10).
15. *Ib Gejl* (udg.): J. C. H. Fischers politiske dagbøger 1852–56, 1872–75. 1966. XVI + 284 sider. Kr. 34,50 (26,70).
16. *Tage Kaarsted* (udg.): Admiral Henri Konows erindringer. I. Marine- og høftjeneste 1877–1914. 1966. 384 sider, illustreret. Udsolgt.
17. *Tage Kaarsted* (udg.): Admiral Henri Konows erindringer. II. Guvernør – minister – flådechef: 1914–27. 1967. 372 sider, illustreret. Kr. 39,10 (33,15).
18. *Aksel Lassen*: Vælgere på vandring. Nordiske valg 1947–66. 1967. 210 sider. Kr. 39,10 (32,20).
19. *Ib Gejl* (udg.): For venner som kan tale og tie. Folketingsmand Anders Tanges breve til købmand Rasmus Winckler 1873–83. 1968. XVI + 235 sider. Kr. 41,40 (34,50).
20. *F. H. Kjølse*: Rokokogreven Pierre d'Esneval og Christian VI's etiopiske projekt. 1968. 170 sider, illustreret. Kr. 34,50 (30,40).
21. *Hans Chr. Johansen*: Dansk økonomisk politik i årene efter 1784. Bd. I: Reformer 1784–88. 1968. 379 sider. Kr. 46,00 (41,40).
22. *Aage Rasch*: Staten og kunstnerne. Bevillinger og meninger under enevælde og folkestyre. 1968. 219 sider, illustreret. Kr. 41,40 (34,50).
23. *Tage Kaarsted*: Påskekrisen 1920. 1968. 426 sider, illustreret. Udsolgt. 2. opl. 1969, hæftet. Udsolgt. 3. opl. udk. 1973.
24. *Vald. Andersen*: Den jyske hedekolonisation. 1970. 246 sider, illustreret. Udsolgt.
25. *Ole Degn* (udg.): Livet i Ribe 1560–1700 i samtidiges optegnelser. 1971. 253 sider, illustreret. Udsolgt.